پ.د.ئەورەحمانی حاجی مارف

ڕێزمانی کوردی

بەرگی یەکەم
(وشەسازی)

بەشی چوارەم
ژمارە و ئاوەڵکردار

د. ئەورەحمانی حاجی مارف

ڕێزمانی کوردی

بەرگی یەکەم
وشەسازی

بەشی چوارەم
ژمارە و ئاوەڵکردار

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

رۆژهەڵات

خاوەنی ئیمتیاز

کەژاڵ رەفیق

سەرنووسەر

حەسەنی دانیشفەڕ

Email: rojhalatpress@yahoo.com

Mob: ٠٧٥٠ ٤٤٩ ٣٥٦١

هەولێر - (١٠٠) مەتری ریزی شەقامی کارگەی دەرمانی ئاوامیدیکا

بەشی چوارەم

ژمارە و ئاوەڵکردار

ناوی کتێب:	ڕێزمانی کوردی/ بەرگی یەکەم/ (وشـەسـازی) بەشی چوارەم ژمارە و ئاوەڵکردار
ناوی نووسەر:	د. ئەورەحمانی حاجی مارف
ڕێکخستن و پێداچوونەوەی:	د.نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو
دەرهێنانی هونەری ناوەوەو بەرگ:	خەلیل هیدایەت مام شێخ
نـــرخ:	(٤٠٠٠) دینار
شوێنی چاپ:	چاپخانەی ڕۆژهەڵات — هەولێر (٤٦٣٩٥٣١

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان ژمارەی (٧٨٠) ساڵی ٢٠١٤ ی داوەتێ

بەڕێوەبەری هونەری دەزگا

سەلام محەمەد ڕەسول

پێشەکی

لە مێژە دوو بنەمای سەرەکی لە زماندا جیاکراوەتەوە: وشەکانی زمان و پێکهاتنی ڕێزمانی. هەریەك لەو دوو بنەمایەش خاوەنی خاسیەتی خۆیەتی. وشەکانی زمان سەرجەمی ئەو وشانە دەگرنەوە، کە لە زمانێکی دیاری کراودا هەبێ، وشەکانی زمان لە بەشی لێکسیکۆلۆژیدا لێیان دەکۆڵرێتەوە، کە سەرنج بۆ تایبەتێتی هەر وشەیەك ڕادەکێشرێ و بەر لە هەر شتیش لە ڕووی واتایەوە و جیاوازیی واتای لە وشەیێکی دی. پێکهاتنی ڕێزمانی ئەو هەموو خاسیەت و تایبەتێیانە کۆدەکاتەوە، کە لە کۆمەڵێ وشەدا وەك یەکن و بەر یەك یاسا دەکەون. کەواتە پێکهاتنی ڕێزمانی ئاوڕ لە تاکە تاکەی وشە ناداتەوە، بەڵکو تەماشای دەستە و کۆمەڵەکانی دەکا.. لە هەندێ حاڵەتدا ماکی لێکسیکی و ڕێزمانی پێکەوە لە وشەدا: ژوور، لق، کەو... دا خاسیەتی سەربەخۆیان ئەوەیە، کە بەر لە هەر شت واتای شوێنێکی ناسراو، بەشێکی دیاری کراوی درەخت، ڕەگەزێکی دەستنیشان کراوی باڵندە... دەگەیەنن... بەڵام هەموو ئەو وشانە پێکەوە و چەندین وشەی دیش لەگەڵیان، خاوەنی خاسیەتی هاوبەشن: ١) ناون، ٢) تاکن، ٣) سادەن...

یاخود وشەکانی: دەڕۆن، دەنووسین... واتای لێکسیکییان بە نیشاندانی ڕوودانێکی ئاشکراوە بەندە: هاتوچۆ، نامە، نان...، بەڵام هەموویان پێکەوە و چەندین کرداری دی خاوەنی خاسیەتی ڕێزمانین: ١) کاتی ئێستا، ٢) کەسی یەکەم، ٣) کۆ...

لە حاڵەتی دیدا ماکی ڕێزمانی تەنیا لە یەکگرتنی وشەدا (لە ڕستەدا) دیاری دەکرێ. بۆ نموونە، ئێمە کاتێ دەدوێین لە لایەکەوە دەشێ بڵێین: ئازاد هات و لە لایێکی دییشەوە، دەلوێ بڵێین: ئازاد هات؟ لە حاڵەتی یەکەمدا ڕاگەیاندنی هەواڵێك و لە حاڵەتی دووەمدا پرسینی هەواڵێك لە ڕستەیێکی سەرلەبەردا دەربڕراوە. وشەکانی (ئازاد)، (هات) نە ڕاگەیاندنی هەواڵ و نە پرسینی هەواڵ نیشان نادەن.

بەم شێوەیە ماکی ڕێزمانی، کە وەسیلەی دەربڕینە، بە تاکە تاکەی وشە وە بەند نییە، بەڵکو بە ماکی وشەوە: مۆرفێم و ئامرازانەی لە ڕووی ئەرکەوە لێیەوە نێزیکن هەروەها ئاواز و شێوەی ڕیزکردنی وشەکانەوە بەندە [1].

ئەو نموونانەی هێنامانەوە، ئەوە نیشان دەدەن، کە وەسیلەی ڕێزمانی، جۆرە واتاییێك ڕادەگەیەنێ، کە وەسیلەی لێکسیکی ڕای ناگەیەنێ. وەسیلەی ڕێزمانی ماکێکی یەکجار پێویستە لەتەك وەسیلەی لێکسیکیدا. گرنگیی وەسیلەی ڕێزمانی بەتایبەتی لەوەدایە، کە یاریدەرە بۆ دەربڕینی پێوەندیی نێوان ئەو مەفهوومانەی بۆ ڕاگەیاندنی بیرێك پێویستە دادەمەزرێنرێ و دەگەیەنرێتە ئەنجام. لە بواری ئاخاوتندا، ئێمە بیری خۆمان لە قاڵبی ڕستەدا

---

[1] ڤ. ڤ ڤینۆگرادۆڤ،زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ (وشەسازی)،مۆسکۆ ١٩٧٢،ل ٢٧

دەردەبڕین. ڕستەش لە وشە پێك دێ، کە بەپێی یاسای ڕێزمانی پێکەوە دەبەسترێن. وشەی پچڕ پچڕ، کە خاسیەت و پێوەندیی ڕێزمانی بەیەکەوەی نەبەستبن، ناتوانن بیرێك دەربڕن. سەرپاکی وەسیلەی ڕێزمانی و دابەشبوونیان و پێوەندیەیان بینای ڕێزمانیی زمان پێك دێنن. هەر زمانێکیش خاوەنی پێکهاتنی ڕێزمانی تایبەتی خۆیەتی. پێکهاتنی ڕێزمانی خاسیەتێکی هەرە گرنگی زمانە و بەبێ ئەو زمانە پێك نایەت. لە هەمان کاتیشدا پێکهاتنی ڕێزمانی پێوەندیی هەمیشەیی بە وشەوە هەیە، چونکە ماکی ڕێزمانی لە وشە و دەستەواژەدا دەردەکەوێ. جا بوونیان و دەرکەوتنیان لە زماندا تەنیا لەسەر ئەم بنەمایەیە و دوور لە وشەوە ناتوانرێ نیشان بدرێ [٢].

پێویستە پەنجە بۆ ئەوە ڕابکێشین، کە زاراوەی (ڕێزمان) بە دوو واتای جیاواز بەکاردێ: یەکەم/ ئەوە دەگەیەنێ، کە پێکهاتنی ڕێزمانیی زمان بەشێکە لە بەشە پێکهاتەکانی سیستەمی گشتیی زمان. دووەم/ لێکۆڵینەوەی زانستی خستنە پێش چاوی ئەو پێکهاتنە ڕێزمانییە. وێکچوونیش لە نێوان ئەو دەستەواژانەی (ڕێزمان)یان تێدایە، وەك: (یاسای ڕێزمانی)، (دەستووری ڕێزمانی)، (دیاردەی ڕێزمانی)... ئەوە دەگەیەنن، کە یەکەم / (ئەوەی دەکەوێتە پێکهاتنی ڕێزمانیی زمانەوە، بوونێکی مەوزووعی هەیە) [٣]. دووەم/ دامەزراندنی زانستی زمان بۆ ئەو ڕێژە مەوزووعیانەی لە

---

[٢] - پ. ئا بوداگۆڤ،مرۆڤ و زمانی،مۆسکۆ،١٩٧٤،ل ١٠٢.

[٣] ئا. ن گڤۆزدیێڤ،زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ، بەرگی یەکەم،چاپی سێیەم،مۆسکۆ، ١٩٦٧، ل ١٠٨.

زمانەکەوە هەڵدەهێنجرێن. ئەو ڕێژانەش دەشێ ڕاست بن و دەشێ هەڵە بن[٤].

لێکۆڵینەوەی ڕێزمان لەسەر دوو بنەما دامەزراوە: وشە و ڕستە. بەو پێیە دوو بەشی سەرەکی: وشەسازی (مۆرفۆلۆژی) و ڕستەسازی (سینتاکس) جیادەکرێتەوە. ئەگەرچی هەریەکێکیشیان خاوەنی بابەت و کەرەستە و مەبەستی خۆیەتی. بەلام پێوەندی هەمەجۆریش لە نێوانیاندا هەیە[٥]

جیاوازیی وشەسازی و ڕستەسازی لەوەدایە، کە کەرەستەی لێکۆڵینەوەی وشەسازی، وشە و ماکەکانی وشە شی دەکاتەوە...

هەرچی بابەتی ڕستەسازییە، لێدوانە لە ڕستە و ماکەکانی ڕستە لە شێوەی کۆمەڵی جیاوازی وشەدا تا دەگاتە وشەی جیاجیا، کە ئەندامی جۆربەجۆری ڕستەن. ئەوەتە ڕستەسازی لێکۆڵینەوەی خۆی لە وشەدا کۆتایی پێ دێنێ، بەلام وشەسازی بەپێچەوانەوە توێژینەوەی خۆی لە وشەوە دەست پێ دەکات. بەو پێیە، ئەگەرچی هەردوو وشەسازی و ڕستەسازی لە وشە دەدوێن، بەلام لە قوڵی جیاوازەوە بۆی دەچن و پێوەندیی جیاوازی وشە لە سیستەمی گشتیی زماندا لێك دەدەنەوە[٦].

وشەسازی کە لە وشە دەدوێ، لە سیستەمی زمانەوە تێیان دەڕوانێ و پێوەندییان لەگەڵ ماکەکانی دی هەمان سیستەم دیاری دەکا. بۆ نموونە.

---

٤ هەمان سەرچاوە،ل ١٠٨.

٥ - ئا. ئا ڕیفۆرماتسکی، سەرەتایێکی زمانناسی،چاپی چوارەم، مۆسکۆ،١٩٦٧، ل ٢٤٢.

٦ - ن. س ڤالگینا، د. ێ ڕۆزێنتال، م، ئی. فۆمینا، ڤ. ڤ تساپکێڤیچ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٧١،ل ٢٣٩.

نێوانی قاڵبە جیاجیاکانی وشە لەسەر چ مەرج و پێوەندییێك دامەزراوە... ئەوەتە وشەی (باخ) لە حاڵەتی ناسیاویدا دەبێتە (باخەکە) و لە حاڵەتی کۆدا– (باخان)... وشەی (کەم) لە پلەی بەراورددا دەبێتە (کەمتر)، لە پلەی باڵادا– (کەمترین)... (من) جێناوی جودایە بۆ کەسی یەکەمی تاك و وەك جێناوی لکاو لە قاڵبی (م)دا دەردەکەوێ... چاوگی (هاتن) لە ڕابوردووی نزیدادەبێتە (هات)، لە ڕابوردووی تەواودا — (هاتووە) لە ڕابوردووی بەردەوامدا– (دەهات)، لە ڕابوردووی دووردا — (هاتبوو)... وشەی (زێر) ناوە، کە پاشگری (ین)ی دەچێتە سەر– (زێرین) دەبێتە ئاوەڵناو... (جوان) ئاوەڵناوە، کاتێ پاشگری (ی) پێوە دەلکێنرێ (جوانی) دەبێتە ناو... وشەسازی هەروەها کەرەستەی ڕێزمانیی گرووپی جیاجیای وشە نیشان دەدا، دابەش بوونی وشە بەسەر پۆلی گەورە گەورەدا دەردەخا، واتای ئەو پۆلانە ڕوون دەکاتەوە و پێوەندیی نێوانیان دیاری دەکا. هەر زمانێکیش خاوەنی سیستەمی ڕێزمانیی خۆیەتی.

ڕستەسازی هێزی خۆی دەخاتە سەر ئەوەی، ئەو وەسیلە ڕێزمانییانە چۆن لە پرۆتسێسی پێوەندیی بەستن و لەیەکتر گەیشتندا بەکاردێنرێن، بۆ دەربڕینی بیر چۆن وشە پێکەوە گرێ دەدرێن، چۆن ڕستەیان لێ دروست دەکرێ. لە ڕستەسازی دا لە یەك ڕستەدا پێوەندیی وشە بە وشەی دییەوە باس دەکرێ[٧]، بۆیە ئەو جۆرە قاڵبانەی: باخ، باخەکە، باخان... لە ڕستەسازی دا پێوەندییان بە وشەی دییەوە باس دەکرێ. بەوێنە لە ڕستەکانی: باخی پاشا پڕ گوڵی جوانە، جوانیی باخەکە بێ سنوورە...

---

٧ – یو. س. ستیپانۆڤ، بنەماکانی زمانناسی گشتی،مۆسکۆ،١٩٧٥،ل ١٤٦.

نیشانی دەدا، وشەی (باخ) چ دەورێك دەبینێ لە پێکهێنانی ئەو ڕستانەدا، بەتایبەتیش پێوەندیی نێوان وشەکانی (باخی پاشا)، (جوانیی باخەکە) ڕوون دەکاتەوە و پێوەندیی واتایی وشەکان لەگەڵ وشەکانی دەوروبەریان ساغ دەکاتەوە. ئەم لایەنە لە وشەسازی جیادەکاتەوە. بابەتی سەرەکی ڕستەسازی، وەك نیشانماندا بریتییە لە ڕستە. وشە دوا ماکێتی و لێکۆڵینەوە لە بارەیەوە لە دوا هەنگاوی ڕستەدا دێت. وشەسازی و ڕستەسازی یاریدەی هێنانەدی یەك مەبەست دەدەن، ئەویش دەربڕینی بیرە بە زمان. لەبەر ئەو هۆیەیە لە زمانی کوردیدا لێکۆڵینەوە لەو دوو بەشە هاوبایەخە– گۆڕانی وشە و ڕیزبوونی وشە– کە پێوەندیی تەواو لە نێوانیاندا هەیە، وەك یەك گرنگ و پێویستن.

دەستوورەکانی ڕێزمان چینی هەرە بەرینی وشە دەگرنەوە. بەوێنە، ڕێکەوتنی ئاوەڵناو یان کردار چ لەو وشانەی لە زووەوە لە زماندا هەن و چ لەو وشە نوێیانەی تازە ڕۆنراون و چ لەو وشانەی لە دیالێکتی دییەوە کەوتوونەتەوەو چ لەو وشانەی لە زمانی دییەوە وەرگیراون... وەك یەك بەربلاون.

ڕیکەوتنی بەجێهێنانی ئەرکیش بەهەمان جۆرە، با وشەکە مانای جۆربەجۆریشی هەبێ. بەوێنە کرداری (دەڕوا) لەگەڵ کارادا ڕێ دەکەوێ، ئەگەرچی لە حاڵەتی جیاوازدا واتای دییش بگەیەنێ. لەتەك کارایەکدا کە لە حاڵەتی کۆدا بێ: منداڵەکان دەڕۆن بۆ قوتابخانە، ئوتومبێلەکان دەڕۆن بۆ هەولێر، ئیشەکانمان دەڕۆن... لەگەڵ کارای تاکدا: منداڵەکە دەڕوا بۆ ماڵەوە، ئوتومبێلەکە دەڕوا بۆ هەولێر، ئیشەکەمان دەڕوا...

بۆیە کاتێ خاسیەت و واتای پێکهاتنێکی رێزمانی دەست نیشان دەکرێ پێویستە ئەوە لەبیر نەکرێ، کە ڕەنگە ئەو واتایە تەنیا شتێکی زۆر گشتی بێ، هەڵەیەکی گەورە بێ.. بە پێچەوانەوە لەسەر بناغەی واتای دیاری کراوی وشە و ڕستە، واتای تەواوی ڕێزمانی لێك دەدرێتەوە. لە حاڵەتەدا ڕێزمان لەگەڵ لێکسیك دا تێکەڵ دەبێ[٨].

لەم ڕووەوە پرۆفیسۆر ئا. م پیشکۆڤسکی باش واتای حالاتی نیشان داوە، کەوتوویە: (لەبەر ئەوەی واتای حالات بە شێوەیێکی چڕ بەندە بە واتای مادی و ڕابەرایەتیی وشە و وشەی بەڕێوەبراوەوە، بۆیە تۆژەر بیر لەوە دەکاتەوە، لێرەدا چەند جۆر هەبێ و واتای مادی یەکێك لە ماکە پێکهاتووەکان چەند جۆر دیاری بکرێ و هەندێ جۆر ئیزافەی ئەو ئاوێتەیە بکرێ، کە حالاتی جیاواز سازیان کردووە[٩].

کەوابوو نیشاندانی خاسیەتی ئەو جۆرە دیاردە ڕێزمانییانە، وەك: کارا و بەرکار، نیهاد و گوزارە، ناو و ئاوڵناو... کە لە زماندا لە ڕادەی بێسنووردا دەبینرێن و وشەی هەمەجۆریان گرتووەتە خۆ، پێویستە باش جیابکرێتەوە، کە چی سەر بە کام دیاردەی ڕێزمانییە و کام وشە، کام پێکهاتن پڕدەکاتەوە. لە وشەسازیدا حالاتی ڕێزمانی لە پلەی یەکەمدا دێ. وشە لە ڕووی پێوەندیی واتاوە، دانەیێکی ساکار نییە، کە تەنیا یەك واتای هەبێ، بەڵکو چەند واتاییێکی جیاوازی هەیە و هاوکارن: لەتەك واتای سەرەکیی

٨ – ڤ. ئی کۆردوخۆڤ، سەرەتاییێکی زمانناسی، موسکۆ، ١٩٧٩،ل ٢٥٩.

٩ – ئا. م. پیشکۆڤسکی، ڕستەسازیی ڕووسی لەبەر ڕووناکیی زانستدا، چاپی حەوتەم، مۆسکۆ، ١٩٥٦، ل٢٩١–٢٩٢.

سەربەخۆی وشەیێکی دیاری کراودا، دەشێ چەند واتاییێکی تەواوکەری دی هەبێ، کە تایبەت نەبن بە تاکە وشەیەکەوە، بەڵکو تایبەت بن بە کۆمەڵێکی گەورەی وشەوە[10].

بۆ نموونە، بۆ ژمارەییێکی بێ سنووری وشە واتای کۆی تەواوکەر هەیە، باخان، شاران، پیاوان، دەڕۆن، دەنووسن، دەفرۆشن...

وەك لە نموونەکاندا دیارە، ئەم واتایە بۆ تاکە وشەییێك نییە، بەڵکو گرووپی گەورە گەورەی وشەیە. لەگەڵ تاکە وشەیەکدا وەك واتاییێکی ترە و بۆ سەر واتا سەرەکی‌یەکە خۆی دەنوێنێ. واتای سەرەکی: (باخ)– شوێنی گوڵ و درەختە، (دەڕۆن)– بزووتنەوە لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دییە... بەلاَم لەتەك ئەو واتا سەرەکی‌یە جۆربەجۆرانەدا، واتای تەواوکەریشیان هەیە، ئەویش واتاییێکی گشتییە بۆ سەرجەمیان و بۆ ژمارەییێکی بێ شوماری دی وشە. ئەو واتا گشتییەش واتای کۆیە. ئەو واتا سەرەکییەی لە تەنیا وشەییێکی دیاری کراودا هەیە، لە زانستی زماندا (واتای لێکسیکی) پێ دەوترێ. واتای تەواوکەری گشتی‌یش، کە خاسیەتی کۆمەڵە وشەییێکی زۆرە، بە (واتای ڕێزمانی) ناونراوە[11].

تایبەتێتی واتای ڕێزمانی ئەوەیە، کە بە کەرەستەی دیوی دەرەوەی زمان دەردەبڕێ[12] کەرەستەی ئەم حاڵەتە هەندێ پارچەی وشەیە، وەك:

---

[10] – م. دۆکوولیلێ، کێشەی حاڵەتەکانی وشەسازی، گۆڤاری (کێشەی زمانناسی) ژ ٦، مۆسکۆ، ١٩٦٧، ل٧٣.

[11] - ئا. ئی. گولانوڤ، وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٥، ل ١٢.

[12] - ئا. ئی. سامیرنیتسکی،وشەسازیی زمانی ئینگلیزی،مۆسکۆ،١٩٥٩،ل ١٠٤.

کۆتایی. ئەمەش بەئاسانی لە بەراوردکردنی: باخ — باخان، دەڕوا — دەڕۆن...دا دەبینرێ. ئەو کەرەستە دەرەکییانەی واتای ڕێزمانی دەگەیەنن، هەروەها خاسیەتی کۆمەڵە وشەی زۆرن و بریتین لە کەرەستەی ڕێزمانی. بۆ نموونە، نیشانەی (ان، ن) تەنیا لەو وشانەدا بەدی ناکرێن، کە لە سەرەوە خستماننە پێش چاو، بەڵکو لەگەڵ دەستە و کۆمەڵی دیشدا دەبینرێن، بەوێنە: ڕۆژان، چاوان، جاران، شێران... دەشۆن، دەمرن، ڕادەکەن، دەکڕن.. و سەدانی دیدا. بەو پێیە بۆ هەموو دیاردەیێکی زمان ئەم جۆرە کەرەستە دەرەکییەی زمان ماکێکی پێویستە بۆ دەربڕینی مانای ڕێزمانی، چونکە لەسەر بناغەی ئەو مانایانە مەبەست پێکدێنرێ و لە یەکێکەوە دەگەیەنرێ بە یەکێکی دی. بۆیە واتای ڕێزمانی و کەرەستەی دەربڕینی ڕێزمانی پێوەندیی هەمیشەییان لە نێواندا هەیە و لە زماندا بە جیاجیا نابن[١٣].

ئەم پێوەندییەی نێوان واتای ڕێزمانی و کەرەستەی ڕێزمانی لە زانستی زماندا بە (حاڵاتی ڕێزمانی) ناسراوە[١٤].

نموونەی حاڵاتی ڕێزمانی لە زمانی کوردیدا: ژمارە، دۆخ، ناسیاوی، کات، کەس... ن. وەك دواتر دەردەکەوێ، هەر یەك لەمانە خاوەنی واتای ڕێزمانیی خۆی و کەرەستەی دەربڕینی ڕێزمانیی خۆیەتی.

---

١٣ - هەمان سەرچاوە،ل ١٠٦.

١٤ - ئا. س. چیکۆباڤا،سەرەتایێکی زمانناسی،بەرگی یەکەم،چاپی دووەم،مۆسکۆ،١٩٥٣

حاڵاتی ڕێزمانیی بریتییە لە یەکێتی واتای ڕێزمانی و کەرەستەی دەربڕینی ڕێزمانی ئەو واتایانە. هەردووکیان ماکی پێویستی هەر حاڵەتێکی ڕێزمانیی پێکهاتنی ڕێزمانی زمانن.

لە لێکۆڵینەوەی حاڵاتی ڕێزمانیدا، هەندێ لە نووسەران ڕووی واتا ڕەچاو دەکەن. لەم بارەدا حاڵاتی ڕێزمانی دەشێ وا دیاری بکرێ، کە وەك تایبەتێتی زمان، دەربڕینی مانای ڕێزمانی لە کەرەستەی ڕێزمانیی زمانەوە وەردەگیرێ. نووسەرانی دی لە کەرەستەی ڕێزمانییەوە دەنوارن. لەم بارەدا دەکرێ حاڵاتی ڕێزمانی وەك یەکگرتنی کەرەسەی ڕێزمانی بۆ یاریدەی دەربڕینی واتایێکی ڕێزمانیی ناسراو تەماشا بکرێ. بەو پێیە کە کەرەستەی ڕێزمانی بۆ مەبەستی گەیاندنی واتایە، خاسیەتی حاڵاتی ڕێزمانی لە واتاکانیانەوە دەست پێ دەکات. بێ ڕەچاوکردنی واتا تەنانەت ناتوانرێ ئەوە بچەسپێنرێ، کە خاوەنی کەرەستەیێکی ڕێزمانیی ناسراوە[١٥]. بۆ نموونە کۆتایی (ـێ) لە وشەی (کچێ)دا دەربڕینی دۆخی بانگێشتنی (کچ)ە، کە ناوە: کچێ وەرە. بێ تێگەیشتن لە مانای وشە، ناتوانرێ بڕیاربدرێ، کە ئەو دەنگە ناسراوە کەرەستەی ڕێزمانییە یان نا. بۆ نموونە، هەمان دەنگی (ێ)ی کۆتایی، کە لە وشەی وەك: هەرمێ، پێ، جێ...شدا هەیە، کۆتایی وشە نین و کەرەستەی ڕێزمانی نین.

پێویستە ئەوە لە یاد نەکرێ، کە لە نێوان واتا و کەرەستەی دەربڕینی ئەو واتایەدا پێوەندیی ئاڵۆز هەیە. ئەوەتە زۆر جار واتایێکی ڕێزمانی، دەکرێ

---

١٥ - ئــی. ئــۆ. کۆستیتیســـکایا، ڤ ،ئـــی. کارداشێڤســـکی،ڕێزمانی فەرەنسی،چـــاپی حەوتەم،مۆسکۆ،١٩٧٣، ل ٦٢-٦٣.

بە کەرەستەی ڕێزمانیی جیاواز دەربڕرێ. بۆ نموونە، واتای کرداری تێپەڕ چۆن بەیاریدەی پاشگری (– اندن): (گەڕان – گەڕاندا، مردن – مراندن...) ڕادەگەیەنرێ، هەروەها بە گۆڕینی کۆتایی (بران – بردن – پچران – پچڕین..) یش ساز دەکرێ... بە پێچەوانەشەوە تاکە کەرەستەیێکی ڕێزمانی، دەتوانێ واتای حاڵەتی جیاواز بگەیەنێ. بە وێنە لە (ئێوە هاتن) و (ئەوان هاتن)دا (ن) لە یەکەمدا واتای کەسی دووەمی کۆ دەگەیەنێ، کەچی لە دووەمدا واتای کەسی سێیەم دەدات.

هەرچەندە کەرەستەی ڕێزمانی، وەك شتێکی ئاسایی بە واتاییێکی ناسراوەوە بەندە، بەڵام لە هەندێ حاڵەتدا دەشێ ئەو واتایە ڕانەگەیەنێ. بۆ نموونە، ئاشکرایە کە کۆتایی (ان)واتای کۆ دەگەیەنێ: کچان، کوڕان، لاوان... بەڵام وشەی وەك: میران، سەیران، لەو واتایە بێبەرن، چونکە چۆن دەتوانین بڵێین: (میرانی سۆرانی جێی شانازیی کوردن. خەڵك بەهاران دەچنە سەیران..) بە هەمان چەشن دەتوانین بڵێین: (میران کوڕێکی زیرەکە، میران هەر ئێستە دەچم. سەیرانەکەمان خوش بوو...). وێڕای ئەوە هەر یەك کەرەستە، بەتایبەتی یەك کۆتایی، یەکسەر دەتوانێ چەند واتاییێکی ڕێزمانی بگەیەنێ و سەر بە چەند حاڵەتێك بێ. بە وێنە (– م)– دەچم، دەڕۆم، دەبەم... لەلایەکەوە دەبێتە نیشاندەری کەسی یەکەم و حاڵەتی کەس دەردەبڕێ. لە لایەیێکی دییەوە ڕاگەیەنرێ ژمارەی تاکە و پێوەندی بە حاڵەتی ژمارەوە هەیە.

حاڵەتی ڕێزمانی لە سیستەمی زماندا خاوەنی پێوەندیی جۆربەجۆرن و دەوری جیاواز دەبینن. حاڵەتی کەم و زۆری گشتێتی هەیە و ئەوەتە بەشێك

لە سنووری بەشێکی دیدا ئەرك دەبینن، یاخود هەندێ حاڵەت لەلایەکەوە یەك دەگرن و لە لایەیێکی دییەوە لەیەك جیادەبنەوە. هەر یەك حاڵەت بەپێی پێوەندی بە حالاتی دییەوە دەتوانێ دەوری جیاجیا ببینێ. پێوەندیی حالاتی جیاجیا بە لێکسیکەوە وەك یەك نین[١٦]. حالاتی ڕێزمانی بەپێی پێوەندی بە بینای زمانەوە لە زمانانی جیاوازدا وەك یەك نین. بۆ نموونە زمانی کوردی خاسیەتی حاڵەتی ناسیاوی و نەناسیاوی هەیە و ئەم حاڵەتەش بە یاریدەی نیشانەی ناسیاوی و نەناسیاوی دەردەبڕدرێ، کەچی لە زمانی ڕووسیدا خاسیەتی حاڵەتی ناسیاوی و نەناسیاوی نییە. حاڵەتی ڕێزمانی بەپێی مێژووی پێشکەوتنی زمان دەشێ گۆڕانی بەسەردا بێت، بەلام بەشێوەیێکی یەکجار سست و لەسەرخۆ. لەو بارەیەوە دەتوانین هەندێ نموونە بخەینە پێش چاو:

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا جنسەکانی ناو دەستوورێکی ڕێك و پێکیان ڕەچاوکردووە و لە ڕێگەی نیشانەوە لەیەکتر جیادەبنەوە. لە دۆخی تیاندا جنسی مێ نیشانەی (ێ) وەردەگرێ و جنسی نێریش نیشانەی (ی)ی پێوە دەلکێ. لەبەشە دیالێکتی موکری و هەندێ ناوچەی سۆران و کەمێك لە دەور و پشتی سلێمانیدا، هەرچەندە وەك دیالێکتی کرمانجی ژووروو ڕێك و پێك خۆیان نانوێنن، بەلام تا ڕادەیێك دەستووری خۆیان پاراستووە.

لەم بەشە دیالێکتانەی خوارووشدا هەر نیشانەی (ێ) دەچێتە سەر ناوی جنسی مێ و هەر نیشانەی (ی)یش ئیزافەی سەر ناوی جنسی نێر دەبێ. لە زمانی ئەدەبی و ئاخاوتنی سلێمانی و هەندێ ناوچەی تردا نیشانەی نێرو مێ

---

١٦ - ڤ،ئا،ژڤێگینسێڤ،زمان و تیۆریی زمانناسی،مۆسکۆ،١٩٧٣،ل ١٨٤.

(جگە لە چەند حاڵەتێکی زۆر کەم نەبێ) نەماوە[17]. بە پێچەوانەشەوە وا پێ دەچێ حاڵەتی کۆی بە یاریدەی نیشانەی (– ات) سازبوو (باخات، خەیالات، ئاغاوات، دێهات...)، دەبێ لە دەورێکەوە پەیدابووبێ و گەشەی سەندبێ، کە کورد ئایینی پیرۆزی ئیسلامی وەرگرتبێ.

کەرەستەی دەرەکی دەربڕینی حاڵاتی ڕێزمانی لە زمانانی جیاوازدا وەك یەك نین و جیاوازن. ئەمەش: گیرەك (ئافیکس)، بە یەکتر گۆڕینەوەی دەنگ، هێز (النبرە)، تەرتیبی وشە، ئاواز... دەگرێتەوە.

زمانی کوردی کەرەستەی گیرەکی زۆر تێدایە و ئاشکرا دەبینرێ فۆرمی جۆربەجۆری بە یاریدەی پێشگر و پاشگری ڕێزمانی ساز دەبێ[18] بەوێنە تاك و کۆ، ناسیاوی و نەناسیاوی... بە هۆی نیشانەی کۆتایی (پاشگر)ەوە لێك جیادەبنەوە (کوڕ – کوڕان، شێر – شێران، برا – برایان... کوڕ– کوڕەکە– کوڕێك، شێر – شێرەکە – شێرێك، برا – براکە/ برایەکە – برایێك...). کرداری ڕابوردووی نزیك لە ڕابوردووی بەردەوام بە هۆی پێشگرەوە لەیەك جیادەکرێنەوە، وەك: (چوو– دەچوو، هات – دەهات، نوست – دەنوست...). بەیەکتر گۆڕینەوەی دەنگ، کە یاریدەی دەربڕینی واتای ڕێزمانی بدات بە گیرەیەکی ناوەکی ناسراوە. گیرەکی ناوەکی ئەگەرچی لە زمانی کوردیدا کەمە، بەلام لە هەندێ حاڵەتدا بەرچاو دەکەوێ، ئەویش بەزۆری لە بەرانبەر یەکتر وەستانی کرداری تێنەپەڕ و تێپەڕدا، وەك:

---

[17] - بۆ زانستی زیاتر لەم بارەوە، بڕوانە (ل ١٦٧)ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە.

[18] - بۆ وەرگرتنی زانیاری تەواو دەربارەی دەوری پێشگر و پاشگر لە زمانی کوردیدا، بڕوانە: د. ئەورەحمانی حاجی مارف،وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا،بەغدا،١٩٧٧.

أ — د: بران — بردن

کران — کردن

أ — ی: دڕان — دڕین

بڕان — بڕین

گۆڕان — گۆڕین

ە — ێ: گەڕان — گێڕان ..... هتد.

هێز لە زمانی کوردیدا، کە لە شوێنێکەوە دەگوێزرێتەوە بۆ شوێنێکی دی، جگە لەوەی دەبێتە هۆی جیاوازیی واتا، هەروەها دەبێتە هۆی ڕاگەیاندنی حاڵەتی ڕێزمانیی جیاوازیش— واتە لەتەك دەوری دەنگسازیدا، دەوری ڕێزمانیَیش دەبینێ. بۆ نموونە، وشەی (کۆبوونەوە)، ئەگەر هێز لەسەر بڕگەی یەکەم دابنرێ، ئەوە دەبێتە کرداری ڕابوردووی کۆی کەسی سێیەم و مانای (اجتمعوا)ی عەرەبی بەدەستەوە دەدات. خۆ بێت هێز بخرێتە سەر دوا بڕگە، ئەوە دەبێتە چاوگ و مانای (الاجتماع)ی عەرەبی دەبەخشێ[١٩].

کاتێ تەرتیبی وشە واتای ڕێزمانی ڕادەگەیەنێ، کە دەوری وشە لە ڕستەدا بە هۆی شوێنی لەناو وشەکانی دییەوە دیاری بکرێ و گۆڕینی تەرتیبی وشەکان ئەرکی ڕێزمانیی وشەکان بگۆڕێ. بۆ نموونە ئەگەر لە دوو ڕستەی: (١— من ئازادم برد بۆ سەیران، ٢— ئازاد منی برد بۆ سەیران)دا بەراورد لەنێوان وشەی (من) و (ئازاد)دا بکەین، دەبینین کە لە ڕستەی

---

١٩ - بڕوانە: د. ئەورەحمانی حاجی مارف،زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا،بەغدا،١٩٧٦،ل ٧٣.

یەکەمدا (من) لە دۆخی ڕاستەوخۆدایە و هیچ جێناوێکی لکاوی وەرنەگرتووە، هەرچی (ئازاد)ە لە دۆخی تیاندایە و جێناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاك — (م)ی چووەتە سەر، بەلاْم لە ڕستەی دووەمدا هۆی گۆڕینی تەرتیبی ئەو دوا وشەیە — (من) و (ئازاد) — بووە بە هۆی گۆڕینی حاڵەتی ڕێزمانییان. لێرەدا بە پێچەوانەوە (ئازاد) لەدۆخی ڕاستەوخۆدایە و (من)یش لە دۆخی تیاندا. (من) جێناوی لکاوی وەرگرتووە، نەك (ئازاد).

هەروەها ئاوازیش دەتوانێ وەسیلەی دەربڕینی واتای ڕێزمانی بێت. بۆ نموونە: (شیرین گەڕایەوە) و (شیرین گەڕایەوە؟)، ڕاگەیاندنی هەواڵی گەڕانەوەی شیرین و پرسیارکردنی گەڕانەوەی شیرین پێکەوە بەیەك ڕێژەی کردار دەردەبڕێ، کە ئەویش (گەڕایەوە)یە.

ئەگەر گیرەك و بەیەکتر گۆڕینەوەی دەنگ و هێزی وشە و ئاواز تەنیا وەك وەسیلەی دەربڕینی حالاْتی ڕێزمانی خۆیان بنوێنن و واتای بنەڕەتیی وشە نەگۆڕن، ئەوە ئەم وەسیلانە، کە شێوەی جیاوازی وشە سازدەکەن بە (قاڵبی وشە) ناودەبرێن. قاڵبی وشە لە خزمەتی دەربڕینی حالاْتی ڕێزمانی ی جۆربەجۆردایە و جیاوازیی هەر یەکێکیان لەوی دی، لەوەدایە کە بە کام حالاْت دەربڕراوە و وەك باوە بەپێی حاڵەتەکەی ناونراوە[٢٠]. بەوێنە ناو فۆرمی تاك و کۆ — (ژن — ژنان) و ناسیاوی و نەناسیاوی — (ژنەکە — ژنێك)...ی هەیە. کردار خاوەنی فۆرمی کەس — (دەچم — دەچێت...) و کات — (دەچم — چووم...) و ڕێژە — (دەچم — بچم، بچوومایە...). واتای

---

[٢٠] - ن. س پۆسپێلۆڤ،پێوەندیی نێوان حالاْتی ڕێزمانی و بەشەکانی ئاخاوتن،کتێبی (کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی)، مۆسکۆ،١٩٥٥،ل ١٧٤.

لێکسیکیی وشە لە فۆرمی جیاوازیدا وەك خۆی دەمێنێتەوە و ناگۆڕێ. هەموو فۆرمەکانی (ژن) هەر یەك واتا دەگەیەنن. گشت فۆرمەکانی کرداری (دەچم) — یەك ڕوودان. هەر فۆرمێکی وشە، هەر وەك حالاتی ڕێزمانی، خاوەنی واتا و دەربڕینی دەرەکین.

یەکێ لە ئەرکەکانی وشەسازی، ئەوەیە کە لە پێکهاتنی ڕێزمانیی وشە دەکۆڵێتەوە و وەك واتای ماکی ئاخاوتن، کە یاریدەی واتای مەفهوم دەدا، لە ڕووی واتاوە دانەییێکی سادە نییە، بەڵکو بە پێچەوانەوە وەك لە لێکدانەوەی حالاتی ڕێزمانیدا دەرکەوت، گەلێ جار چەند واتاییێکی ڕێزمانی هەیە. لە ڕووی ئەم پێوەندی یەوە، گەلێ وشە دابەش دەبن بەسەر پارچەی واتادا، کە هەر یەکێکیان واتاییێکی تایبەتی هەڵدەگرێ[٢١]. بۆ نموونە، لە وشەی (کارگەکان)دا پارچەی (کار) واتای ئیش و فرمان دەدات، پارچەی (– گە) شوێن و جێگە نیشان دەدا، پارچەی (– ەکە) ناسیاوی دەردەبڕێ، پارچەی (– ان)یش کۆ ڕادەگەیەنێ. لە وشەی (کادانێك)دا پارچەی (کا) لاسکی و وشکەوەبووی گەنم و جۆ و شتی دی دەدات، پارچەی (–دان) شوێن و جێگە لە وشەی (داکوتانەوە)دا پارچەی (دا –) بزوتنەوەی بەرەوخوار نیشان دەدات، پارچەی (کوتان) واتای لێدان لە شتێك ڕادەگەیەنێ، (– ەوە) دووبارەبوونەوەی ڕوودان دەردەبڕێ. لە وشەی (وەرگێڕرا)دا پارچەی (وەر –) واتای هەڵگێڕانەوە دەدات، پارچەی (گێڕ) کە ڕەگی (گێڕان)ە مانای هێنان و بردن دەگەیەنێ، پارچەی (– ر) کارا بزرێتی دەردەبڕێ، پارچەی (– ا) کاتی ڕابوردوو دەگەیەنێ... ئەم پارچانەی وشە، کە وا هەڵگری واتای لێکسیکی و

---

[٢١] - ل. بلومفیلد،زمان (تەرجوومەی ڕووسی)، مۆسکۆ،١٩٦٨،ل ٧٣.

ڕێزمانین، پێیان دەوترێ (مۆرفێم). مۆرفێمیش وەك وشە، لە سەرێکەوە خاوەنی دانەی واتاداری زمان بچووکترین دانە، کە لە پرۆتسیسی لەیەکتر گەیشتندا بەکاردێنرێ، بریتییە لە وشە.

وشە دەشێ هەندێ جار لەلایەن ئاخێوەرەوە سەربەخۆ و تەنیا بەکاربهێنرێ. ئەمەش لە بارێکدا دەبێ، کە ڕستە لە وشەییێك پێك بێ: (ئێواری، لەسەرخۆ...) یاخود کاتێ ڕستەکە بەتەواوی نەوترێ، بە وێنە لە وەڵامی پرسیاردا: (کەی ئێوە هاتن؟ – دوێنێ، کێتان لەگەڵ بوو؟ – ئازاد). مۆرفێم لە ئاخاوتندا بەجیا بەکارنایەت و تەنیا لە وشەدا دەبینرێ و وشەش دابەش دەبێ بەسەر مۆرفێمدا.

بارودۆخی سەرەکیی دابەشکردنی وشە بەسەر مۆرفێمدا، ئەوەیە زنجیرە وشە خاوەنی یەکێتی پێکهاتنە، کە وا لە یەکگرتنی هەمەجۆردا گەلێ جار هەمان واتای لێکسیکی و ڕێزمانی بەرچاو دەکەوێ. بۆ نموونە: لە وشەی (کچۆلە)دا جیاکردنەوەی مۆرفێمی (کچ) و (– ۆڵە) بارودۆخی وشەکانی (کچانە، کچێنی، کچانی، کچێتی...) ڕادەگەیەنێ، کە پارچەی (کچ)یان تێدایە و لە سەرێکی دیشەوە، لە وشەکانی (نەرمۆڵە، شڕۆڵە...)دا پارچەی (– ۆڵە) دەبینرێ.

هەر پارچەییێکی وشەی (هەڵگەڕاندنەوە): (هەڵ –)، (گەڕ)، (– ان)، (– اندن)، (– ەوە) لە چەندین وشەی دیدا بەدی دەکرێ: هەڵ – گەڕ – ان – اندن – ەوە. هەڵ – گەڕان گەڕ – ان شك – ان نو– اندن چوون – ەوە هەڵ – چوون وەر – گەڕ – ان ترس – ان شك– ان – اندن

هاتن – ەوە هەڵ – واسین لێ– گەڕ– ان هـێن– ان دڕ– ان– انـدن بردن– ەوە.

بەو پێیە وشەکانی زمان کەرەستەی دابەش کردنی وشەیە بەسەر مۆرفێمدا. بوونی وشەیەکی زۆری گرووپی جۆربەجۆر لە سەرێکەوە یاریدەی ئاخێوەر دەدات وشەکانی زمان بەسەر مۆرفێمدا دابەش بکا و لە سەرێکی دیشەوە بە ڕێگەی ئەو گرووپانەدا وشەی نوێ دروست بکا[٢٢]. لەبەرنامەی لێکۆڵینەوەی زماندا شێوازی بەراوردکاری دەورێکی گەورە دەبینێ. دەتوانرێ بەراوردکردن بۆ هێنانەدی دوو مەبەستی جیاواز بخرێتە کار: بۆ دۆزینەوەی یاسای گشتی یان دەست خستنی بەڵگەی مێژوویی. زمانەوان پێویستی بە بەڵگەی مێژووییە تا ڕوونتر مێژووی پێشکەوتنی زمان یان خێزانی زمانی لەبەرچاو بێ.

پێویستیی لێکۆڵینەوەی مێژووی پێشکەوتنی زمان، ئەو هەڵوێستە بەناوبانگەی ف. ئێنگلس دیاری دەکا، کەووتویە ((کەرەستە و قاڵبی زمانی زگماك تەنیا بە ئاگاداری و وردبوونەوە لە پەیدابوونی و پێشکەوتنی لەسەرخۆی پلە بە پلەی، ڕوون و ئاشکرا دەبێ. دەنا ئەگەر گرنگی بەوە نەدرێ، ئەوە ناتوانرێ قاڵبە مردەکانی ئەو زمانە و زمانە مردوو و زیندووەکانی هاوڕەگەزی بزانرێ))[٢٣].

لە بەراوردکردنی زماندا بە ئاسانی هەست بە وێکچوون دەکرێ. کوردێك ئەگەر تەنیا هەر زمانەکەی خۆشی بزانێ، بێ گیروگرفت تێ دەگا، کە

---

[٢٢] - سەرچاوەی ناوبراو،ئا. ن. گڤۆزدیێڤ،زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ،ل ١١٨

[٢٣] - ف. ئێنگلس،کارە کۆکراوەکانی،چاپی دووەم،بەرگی بیستەم،مۆسکۆ،١٩٦١،ل ٣٣٣.

(چەهار)ی فارسیی ناوەڕاست و (چهار)ی فارسیی نوێ و (چار)ی بلووجی، وتای (چوار)ی کوردی دەگەیەنێ، بەلاّم بەرانبەر یەکتر ڕاگرتنی زمانانی دوور لە یەك یان کۆن و نوێ وا ڕوون و ئاشکرا دەرناکەوێ. ئەگەر لە دوو زمانی لەیەکتر دوورەوە هەندێ وشە وەك یەك بن، ئەوە ئەو جۆرە وێکچوونە بۆ لێکۆڵینەوە بایەخی نییە. وێکچوونی ڕێکەوت و چەند شتێکی لابەلا ناچنە نێو کاری واقیعی و زانستییەوە. لەبەر ئەوەی هەر بەڵگە و ڕاستییێکی زمان سەر بە سەرپاکی زمانە، بۆیە دەبێ لەباری دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی و واتاناسییەوە سیستەمی زمانێك لەگەڵ سیستەمی زمانێکی دیدا بەرانبەر یەك ڕابگیرێن، بەو مەبەستەی نیشان بدرێ، کە ئەو زمانانەی بەراوردکراون، خزمایەتی لە نێوانیاندا هەیە یان نا و ئەگەر هەیە، بزانرێ ڕادەی خزمایەتییەکە چەندە. گەلێ جاریش وێکچوون دەبینرێ، کە ڕاست نییە بەوە دابنرێ، گوایا زمانێك لە زمانێکی دییەوە وەرگرتبێ، بەڵکو ڕاستی ئەوەیە، سروشتی پێوەندیی بەردەوامی نێو زمانانی خێزانێك ئەمەی سازکردووە. گرووپی زمانانی هاوڕەگەز، بەو کۆمەڵە زمانە دەوترێ، کە لە نێوانیاندا وێکچوونی سروشتی لە پێکهاتنی دەنگ و واتای ڕەگی وشە و گیرەك (ئافیکس)دا دەردەکەوێ. ڕوونکردنەوە و دیاریکردنی ئەو وێکچوونە سروشتییەی لەنێوان زمانانی هاوڕەگەزدا هەیە. ئەرکی لێکۆڵینەوەی بەراوردیی مێژووییە[٢٤]. جێگەی دیار لە لێکۆڵینەوەی بەراوردیی مێژوویی دا دەگەڕێتەوە بۆ شێوازی بەراوردە مێژووییەکە. ئەو شێوازەش کە وەك سیستەمی توێژینەوەی زانستی دیاری دەکرێ، لە لێدوانی زمانانی خێزانێکدا

---

[٢٤] - ف. م. بیریزین،ب. ن. گۆلۆڤین،زمانناسی گشتی،مۆسکۆ،١٩٧٩،ل ٢٩٧.

بەکاردێنرێ بۆ نیشاندانی وێنەی مێژووی کۆنی ئەو زمانانە بەمەبەستی والاکردنەوەی سروشت و پێشکەوتنیان. ئەمەش دەبێ لەو زمانەوە دەست پێ بکات، کە بنەمای ئەو زمانەیە و ئەو خێزانەی لێ کەوتووەتەوە.

شێوازی بەراوردیی مێژوویی لەسەر بناغەی ژمارەیێك خواست و پێویستی ڕۆدەنرێ، تا ئەنجامی باش وەدەست بهێنرێ:

١-لە بەراوردکردنی وشە و قاڵبی وشەدا لە زمانانی خێزانێکدا پتر گرنگی بە قاڵبی کۆن و دێرین دەدرێ. زمان بریتییە لە یەکێتییێکی بەشی کۆن و بەشی نوێ، کە لە کاتی جیاوازدا پەیدابوون. لە ڕەگی ئاوەڵکرداری (ئێرە)ی کوردیدا، پاشماوەی کۆنی وشەی (ثرە)ی ئاوێستا و (ئێتەر)ی فارسیی ناوەڕاست دەبینرێ. یاخود (هەمیشە، هەموو، دەم)ی کوردی و (همدە)ی ئاوێستا....

٢- وردبوونەوەی تەواو لە یاساکانی دەنگسازی، بەتایبەتی لەو ڕووەوە، کە لە دۆخێکی دیاری کراودا دەنگێك تێدا دەچێت، یان دەگۆڕێ بە دەنگێکی دی. بۆ نموونە (هەفتات، ئەشتات / هەشتات)ی زمانی فارسیی ناوەڕاست لە زمانی فارسیی نوێ و زمانی بلووجیدا (ت)ەکە بووە بە (د)- (هەفتا، هەشتا) و لە زمانی کوردیشدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە وشەکان بوون بە (حەفتا، هەشتا).

٣- وێکچوونی هەندێ حالاتی ڕێزمانیی زمانی کوردی لەگەڵ زمانانی هاوخێزانیدا شتێکی ڕێکەوت نییە. بۆ نموونە، لە ئاوێستادا ناوی نێری بە (ە) کۆتایی هاتووە، بەرانبەر بە ناوی مێی بە (ا) کۆتایی هاتوو دەوەستا. ئەوەتە وشەی (ئەسپە) – (ئەسپ) جنسی نێرە و بەرانبەری (ئەسپا) –

(ماین) هەیە، کە جنسی مێیە. وا پێ دەچێ (ا)ی نیشانەی جنسی مێی حاڵەتی ئاسانی ئاوێستاوە مابێتەوە کە لە سەرەوە پەنجەمان بۆ ڕاکێشاوە.

٤- لە مەسەلەی وشەڕۆناندا وێکچوونی گەلێ پێشگر و پاشگر بەڵگەی هاوڕەگەزێتین. بۆ نموونە پاشگری (- دان - کەر...) بە هەمان شێوە لە فارسیی ناوەڕاستدا دەبینرێ... پاشگری (- وان / ەوان، -گا/ گە...)ی کوردی لە فارسیی ناوەڕاستدا لە شێوەی نزیکی (پان، گاس..)دا هەیە.

.... هتد.

ماوەیەکە هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی تا ڕادەیێك بایەخ بەو جۆرە بەراوردکارییە مێژووییانە و هەندێ شێوازی دی دەدەن، بەڵام ئەوەی کە تا ئێستا ئاوڕی لێ نەدراوەتەوە، یاخود کەم لای لێ کراوەتەوە، دوو مەیدانی ڕستەسازی و واتای کۆنی وشەن لە شێوازی بەراوردکاریی مێژووییدا. لە ڕاستیشدا کێشەی بەراوردکاریی ئەو دوو بوارە، ئەگەرچی کارێکی یەکجار گرانە، بەڵام لە مەیدانی بەراوردکاریدا، باسی گرنگ و سەرەکین.

لە کۆتاییدا پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشین، کە ئا. مایيە تەواو نیشانی پێکاوە، کە وتوویە: (بەراورد تاکە وەسیلەی ڕێخۆشکەری تۆژەرە بۆ بیناکردنی مێژووی زمان)[٢٥]. منیش لەبەر ڕووناکیی ئەو بیرە وردەدا لەم بەرهەمەدا، بەپێی توانست هەندێ بەراوردی مێژووییم کردووەو ئەگەر کەڵکێکی ببێ، خۆم بە بەختەوەر دەزانم.

د. ئەورەحمانی حاجی مارف

---

[٢٥] - ئا. مايیە،شێوازی بەراوردکاریی لە زمانناسیی مێژوودا،مۆسکۆ،١٩٥٤،ل ١٨.

ژمارە

کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی "ژمارە"دا کراون

مامۆستا سەعید صدقی کابان لە کتێبی (مختصر صرف و نحوی کوردی)دا (ژمارە)ی لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی (ناو)دا باس کردووە و بە جۆرێك لە جۆرەکانی ناوی لەقەڵەم داوە[٢٦].

لەم بەرهەمەدا چوار جۆر ژمارە جیاکراوەتەوە: (١- ژمارەی ئەصلی، ٢- ژمارە ڕوتەبی، ٣- ژمارەی تەوزیعی، ٤- ژمارەی کەسری) (ل ١٢).

لە باسی ژمارە بنجیدا، کە ئەو (ژمارەی ئەصلی) پێ وتووە، تەنیا ناوی چەند ژمارەیێکی نووسیوە و ئەوەی وتووە، کە لە (یەك)ەوە تا (دە) — (یەکان)، لە (دە)ەوە تا (سەد) — (دەیان)، لە (سەد)ەوە تا (هەزار) (سەدان)، لە (هەزار)ەوە تا (ملیۆن) — (هەزاران)یان پێ دەڵێن (ل ١٣)...

---

٢٦ - سەعید صدقی،مختصر صرف ونحوی کوردی،بەغدا،١٩٢٨،ل ١٢ — ١٣.

ئیتر هیچ تایبەتێتیەکی دی باس نەکردووە، واتە نە لە ڕووی ڕۆنانیانەوە نە لە ڕووی بەکارهێنانیانەوە، نە لە ڕووی پەیدابوونیانەوە.. نەدواوە[٢٧].

دەربارەی ژمارەی پلەیی، کە ئەو بە (ژمارەی ڕوتەبی) ناوی بردووە، هەر ئەوەندەی باس کردووە، کە بە خستنەسەری (- ەم)، (- ەمین) بۆ سەر ژمارەی بنجی پێك دێ (ل ١٣). باسی ژمارەی کەرتی - واتە (ژمارەی کەسری)یش بریتییە لە پێناسەیێکی کورت و چوار نموونە.

وشەکانی وەك (یەك یەك، دوودوو، چوارچوار...) کە مامۆستا سەعید صدقی و زۆربەی نووسەرانی ڕێزمانی بە ژمارەی دابەش - (ژمارەی تەوزیعی) دایانناوە جێی سەرنج و دەمەتەقێیە، چونکە ئەگەرچی ئەو جۆرە وشانە لە دووپات کردنەوەی ژمارەی بنجی پێك دێن، بەڵام لە ئەنجامدا دەبنە ئاوەڵکردار و ڕاست نییە بە ژمارە دابنرێن.

بەلام لە کتێبی (دەستووری زمانی کورد)دا، مامۆستا تۆفیق وەهبی بەشە ئاخاوتنی ژمارەی بە جۆرێکی ئاوەڵناو داناوە و لەژێر سەرباسی (سیفەتی ژمارەیی) دا لێی کۆڵیوەتەوە[٢٨].

نووسەری ئەم کتێبە لە سەرەتادا ژمارەی بەسەر دوو جۆردا دابەش کردووە و وتوویە: (سیفەتی ژمارەیی دوو چەشنی هەیە: ١- سیفەتی ژمارەیی ئەسڵی، ٢- سیفەتی ژمارەیی ڕوتەبی) (ل٧٤)، کەچی کە لە باسی ژمارەی بنجی و ژمارەی پلەیی بووەتەوە لە لاپەڕە (٧٦)دا بە ناوی (ژمارەی کەسری)یەوە لە ژمارەی کەرتی دواوە. بەم پێیە لەم بەرهەمەدا سێ جۆر ژمارە (١- بنجی، ٢- پلەیی، ٣- کەرتی) باس کراوە. دیارە نەبینینی باسێك بەناوی (ژمارەی تەوزیعی)یەوە،

---

٢٧ - دواتر ئەو کێشانە ڕوون دەکەینەوە.

٢٨ - تۆفیق وەهبی،دەستووری زمانی کوردی،جزمی یەکەم،بەغدا،١٩٢٩،ل ٧٤- ٧٧.

ئەوە دەگەیەنێ مامۆستا وەهبی دەرکی بەوە کردبێ، کە وشەکانی (یەك یەك، دوودوو، سێسێ...) ژمارە نەبن:

باسی ژمارەی بنجی، کە ئەو (سیفەتی ژمارەیی ئەسڵی)ی پێوتووە، بە پێناسەیەك دەست پێکردووەو یەك دوو نموونەی بۆ هێناوەتەوە. لە باسی تایبەتێتیەکانیشدا تەنیا لە دوو خاڵ دواوە و ئەویش بەچەند دێڕێك.

دوو خاڵەکەش ئەمانەن:

أ- هاتنی لەپێش ناوەوە و مانەوەی ناوەکە لە شێوەی تاکدا.

ب- (ئەگەر ناوەکە بە ناو تەواو کرابێ ژمارەی هەر کامێکیان گەرەك بێ سیفەتێ ژمارەیی ئەسڵی ئەخرێتە پێش ئەو ناوەوە) (ل٧٤- ٧٥).

لەمە زیاتر هیچی دی باس نەکردووە، لەگەڵ ئەوەدا کە ژمارەی بنجی لە گەلێ ڕووەوە سەرنجی تۆژەر ڕادەکێشێ و بواری باس کردنی یەکجار فراوانە.

نووسەری کتێبی (دەستووری زمانی کوردی) لە باسی ژمارەی پلەییدا، ئەوەی یادداشت کردووە، کە ئەگەر ژمارەی بنجی کۆتایی بە دەنگی (ۆ، ێ) بێت، ئەوە (ی)یەك لە نێوان ژمارە بنجییەکە و نیشانەکەدا پەیدا دەبێ.. ڕاستە ئەو (ی — Y) نیمچە بزوێنە یاریدەی پێوەلکانی نیشانەی (– ەم، – ەمین) دەدا بە ژمارەی کۆتایی هاتوو بە دەنگی (ۆ، ێ)یەوە، بەڵام پێویستە ئەو ڕاستییەش لەبیرنەکەین، کە (ی — Y) نیمچەبزوێن بە هەمان شێوە لەگەڵ ئەو ژمارانەشدا پەیدا دەبێ، کە کۆتاییان بەدەنگی (ا، و، ی) دێت... وێڕای ئەوە، ئەوەشی باس نەکردووە، کە ئەگەر ژمارەی بنجییەکە کۆتایی بە دەنگی (وو) بێت، نیمچەبزوێنی (و — W) یاریدەدا.

مامۆستا وەهبی لە باسی ژمارەی کەرتیدا باش بۆ ئەوە چووە، کە وشەکانی (سێیەك، چواریەك...) وشەی لێکدراون و ئەم جۆرە (پێکهاتنەش تەنیا لەو ژمارانەدا ڕەنگ دەداتەوە، کە ژمارەی دووەمیان (یەك) بێت... بەڵام ئەگەر

ژمارەی دووەم ژمارەی (یەك) نەبێت، ئەوە ژمارە کەرتییەکە وەك وشەیەکی لێکدراو پەیدانابێ (ل ٧٦)... بەلاّم ئەوە جێی سەرنجە، کە وشەی (نیو)ی بە ژمارەی بنجی داناوە و وشەی (نیوە)یش بە ژمارەی کەرتی (ل٧٧). وەك دەزانین (نیو) و (نیوە) هەردووکیان لە دوو بەش بەشێك ڕادەگەیەنن. بۆ نموونە چۆن دەشێ بوترێ (منداڵەکە نیو سێوی خوارد)، بە هەمان چەشن دەلوێ بوترێ (منداڵەکە نیوەی سێوەکەی خوارد)... جا باس ئەوە نییە (نیو) ژمارەی بنجی بێت و (نیوە)ش کەرتی، بەڵکو باس ئەوەیە (نیو) شتی (مطلق، تجرید) ڕادەگەیەنێ و (نیوە)یش (مجسم، محدود).

مامۆستا نووری عەلی ئەمین لەو کتێبەیدا کە بە ناوی (ڕێزمانی کوردی)یەوە بلاّوی کردووەتەوە[٢٩] لە سەرێکەوە پەیڕەوی مامۆستا تۆفیق وەهبی کردووە و وەك ئەو ژمارەی بە جۆرێکی ئاوەڵناو داناوە. لە سەرێکی دییەوە لە دابەش کردنی دا بە ڕێگەی مامۆستا سەعید صدقی دا ڕۆیشتووەو وەك ئەو چوار جۆری (١- ژمارەی ڕیشەیی ٢- ژمارەی تەرتیبی ٣- ژمارەی تەوزیعی ٤- ژمارەی کەسری) دیاری کردووە....

نووسەری کتێبی (دەستووری زمانی کوردی) و نووسەری کتێبی (ڕێزمانی کوردی) بەپێی پەیڕەوی کردنی نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ژمارەیان بە ئاوەڵناو داناوە. ڕاستە لە ڕێزمانی ئینگلیزیدا لە یەکەم سەرنجدا ڕەنگە وا بێتە پێش چاو، کە هاتنی ژمارە لەگەڵ ناودا وەك (two boys – دوو کوڕ) جیاوازی لەگەڵ هاتنی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا وەك (little boys– کوڕی بچووك) نەبێ... بەلاّم ئەگەر قووڵ لەو مەسەلەیە وردبینەوە بە ئاسانی هەست بەوە دەکەین، کە لە نێوان ژمارە و ئاوەڵناودا جیاوازی زۆرە. ئەو جیاوازییەش بە ڕوونی لە پێوەندیی واتای

---

[٢٩] - نووری عەلی ئەمین،ڕێزمانی کوردی،سلێمانی،١٩٦٠،ل ١٣٣- ١٣٧.

پارچەکانی ژمارەی پێکەوەبەستراو و پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراودا بەدەردەکەوێ.

وەك ئاشکرایە، بۆ پێکهێنانی ئەو جۆرە ژمارانە، دوو ڕێگەی (کۆکردنەوە) و (لێکدان) باون، بەلام هەرچی پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراوە، لەسەر بناغەی ئەو دوو ڕێگەیە سازناکرێت. بە وێنە کە دەوترێ (شینی کاڵ) هیچ ئەوە ناگەیەنێ، کە لە (شین + کاڵ) یاخود (شین + کاڵ) پێکهاتبێ... جا برێ لە نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ڕاست نین، کە ژمارەیان خستووەتە نێو بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناوەوە. هەرچی هەندێ نووسەری ڕێزمانی کوردییشە، کە لاسایی زمانی ئینگلیزییان کردووەتەوە، ئەگەر گوێ نەدەینە دەرك نەکردنیان بەو جیاوازییانەی لە زمانی ئینگلیزی و زۆر زمانی دیدا لە نێوان ژمارە و ئاوەڵناودا هەیە، کە بەشێکیمان لە سەرەوە باس کرد، خۆ دەبوو هەست بەوە بکەن، کە لە ڕستەی کوردیدا ئاوەڵناو بەدوا ناودا دێت: (ژنی جوان)... بەلام هەرچی ژمارەیە دەکەوێتە پێش ناو: (چوار ژن)...

لەو ڕووەشەوە، کە مامۆستا نووری عەلی ئەمین وەك مامۆستا سەعید صدقی ژمارەی کەرتی (ئەوان واتەنی – ژمارەی تەوزیعی) بە جۆرێك لە ژمارە داناوە، ئەوە دووپات ناکەینەوە کە لە باسی کتێبی (مختصر صرف و نحوی کوردی)دا وتوومانە، بەڵکو تەنیا ئەو ڕستەیە دەخەینە پێش چاو (گوێزەکانم پێنج پێنج ژمارد) (ل١٣٦)، کە مامۆستا نووری عەلی ئەمین کردوویەتییە بەڵگە. پێویست ناکا ئەوە ئیسپات بکەین کە (پێنج پێنج) وەسفی کرداری (ژمارد) دەکا چونکە نووسەر خۆی دەڵێ (پێنج پێنج ژمارەی تەوزیعییە وەسفی کرداری (ژمارد) ئەکا) (ل ١٣٧) و دواتریش لە بەشی ئاوەڵکرداردا ئەوەی دیاری کردووە، کە ئەرکی یەکەمی ئاوەڵکردار ئەوەیە وەسفی کردار بکا (ل ١٨٦).

نووسەر لەژێر سەرناوی (ژمارەی ڕیشەیی)دا لە ژمارەی بنجی دواوە و باسەکەی بە پێناسەیەك دامەزراندووە، کە دەڵێ (ئەو ژمارەیەیە، کە کەرتی تیا نییە، وەك (یەك، هەشت، پەنجا، دوو) (ل ١٣٣)... ناتەواوی هەرە دیاری ئەو پێناسەیە لەوەدایە، کە مامۆستا نووری وای داناوە ژمارەی بنجی کەرتی تێدا نییە، کەچی تەنانەت بە سەرنجی سەرپێیی لە ژمارە بنجییەکانی زمانی کوردی، ئەوە دێتە بەرچاو، کە زۆربەی زۆری ئەو ژمارانە بەلای کەمەوە دوو کەرتیان تێدایە... ئەوەتە جگە لە (ژمارەی سادە)، هەروەها (ژمارەی داڕێژراو) و (ژمارەی لێکدراو) و (ژمارەی پێکەوەبەستراو)یش هەیە. بەوێنە ژمارەی وەك (حەفتا، هەشتا...) داڕێژراون و لە مۆرفیمێکی ڕیشەیی و مۆرفیمێکی وشەداڕێژ سازبوون— بە واتاییکی دی وشەیەکی سادە (حەفت، هەشت) و پاشگری (— ا) پێکهاتوون. هەرچی (— ا)شە (— ات)ی ئێرانییە و لە کوردیدا (ت) تێداچووە... ژمارەی وەك (یازدە، دوازدە... چواردە، نۆزدە)... (دووسەد... چوارسەد... نۆسەد)یش، کە لێکدراون و لە دوو وشەی سادە، با بلێین لە دوو مۆرفیم پیکهاتوون، دوو جۆرن:

١— بەشێکیان، وەك (یازدە... نۆزدە) گۆڕانی فۆنەتێکییان بەسەردا هاتووە.

٢— بەشەکەی دیيان، وەك (دووسەد... نۆسەد) هیچ گۆڕانێکی فۆنەتیکییان بەسەردا نەهاتووە. ژمارەی پێکەوە بەستراویش، وەك (سەد و چوار، سەد و بیست و حەوت...) لە یەك کەوتنی چەند ژمارەیەك پێك دێن و بەیاریدەی (و)ی پێوەندی پێکەوە دەبەسترێن.

دوابەدوای ئەو پێناسەیە، باسی چەند تایبەتێتییەکی کەمی ژمارەی بنجی کردووە و ئینجا لە ڕووی ڕۆنانەوە لێی دواوە و دەڵێ:

ژمارەی ڕیشەیی دوو بابەتە:

١—ژمارەی سادە. ئەمیش دوو بەشە:

أ- بەشێکیان لە (١)ەوە دەست پێ ئەکا هەتا (٩) وەك (یەك، دوو، سێ، چوار، پێنج، شەش، حەوت، هەشت، نۆ)

ب- بەشێکیان سەرگرێن (عقدە) وەك:

(دە، بیست، سی، چل، پەنجا، شەست، حەفتا، هەشتا، نەوەد، سەد، هەزار) (ل ١٣٤)

بەشی (أ) تەنیا ئەوانە ناگرنەوە کە لە (١)ەوە دەست پێ دەکەن هەتا (٩)، بەڵکو گەلاّ ژمارەی دیش دەگرنەوە، وەك (دە)، (سی)، (چل)، (سەد)، (هەزار)... و ئەمانیش هەر سادەن.

ژمارەیێکی زۆری بەشی (ب) وەك (دە)، (سی)، (چل)، (سەد)، (هەزار)... سەر گرێ (عقدە) نین و سادەی تەواون.

ژمارەکانی (پەنجا)، (حەفتا....)ش دارێژراون...

نووسەر لە باسی جۆری دووەمدا دەڵێ:

٢-ژمارەی لێکدراو. ئەمیش دوو بەشە:

أ- ژمارەی ئاوێتەیی. ئەوانەن کە لە دوو ڕیشەی تێکەڵاو بەیەکتر پێك هاتوون، کە لە (١١)ەوە دەست پێ ئەکا هەتا (١٩)

یانگزە، دوانگزە ، ... پانگزە...

ب- ژمارەی پێبەستی. ئەوانەن کە لە دوو ڕیشە پێك دێن، وە ئامرازی (و) ئەخرێتە بەینیانەوە، بۆ ئەوەی کە بە یەکیانەوە گرێ بدا، وەك: بیست و چوار... هەشتاو هەشت (ل١٣٤- ١٣٥).

لێرەدا وێڕای ئەوەی ناوی هەندێ ژمارەی بە شێوە ئاخاوتنی سلێمانی تۆمار کردووە، ناوی ژمارەی وەك (دووسەد، سێسەد... نۆسەد)یشی نەبردووە و نیشانی نەداوە، کە ئەمانە سەر بە چ جۆرێکن.

لە لاپەڕە (١٣٥– ١٣٦)یشدا بەناوی (ژمارەی تەرتیبی)یەوە لە ژمارەی پلەیی دواوە. ناتەواویی گەورەی ئەم باسە ئەوەیە، نووسەر وای داناوە، کە جگە لە (– دم، – ومین) " (یەم، یەمین) و (– هەم، هەمین)یشی بە نیشانەی سازکردنی ژمارەی پلەیی داناوە....

وەك ئاشکرایە ئەو (ی)یە یان ئەو (ە)ە لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکەدا نین. (ی – Y)ی نیمچە بزوێن و (ە)ی نەبزوێن بۆ نەهێشتنی گرفت و ئاسانکردنی دەربڕین دێنە ناوانەوە... پێویستە ئەوەش بڵێین، ئەگەر ژمارە بنجییەکە کۆتایی بە بزوێنی (وو) بێت، ئەوە وەك بزوێنەکانی دی نیمچەبزوێنی (ی– Y) یاریدە نادا، بەڵکو نیمچەبزوێنی (و – W) ئەو ئەرکە دەگرێتە ئەستۆ...[٣٠] سەرەڕای ئەوەش مامۆستا نووری ئەو نیشانانەی بە پاشگر داناوە، بەلاّم لە ڕاستیدا نیشانەن...

لەنێو جۆرەکانی پێکهاتنی ژمارەی کەرتی دا، نووسەر تەنیا باسی جۆری (چواریەك، هەشت یەك...)ی کردووە و ناوی ئەوانی دی: ١– بە یارمەتی پێشبەندی (لە) لە دە... یەك لە چلان... ٢– بە هاریکاریی وشەی (لەسەر)، وەك: دوو لەسەر پێنج...، ٣– بە یاریدەی نیشانەی ئیزافەی (ی)، وەك: سەدی هەشت، سەدی چل... هتد[٣١] نەبردووە. لە باسی ژمارەی کتێبی (اوا ئو دەستورا زمانێ کوردی)ی مامۆستا جگەر خوێن دا[٣٢]، باسی چوار جۆر ژمارە: (١– ژمارەی بنجی، کە ئەو (ژمارەی بنگهی) پێ وتووە. ٢– ژمارەی پلەیی، کە بە ژمارەی ڕوتبی ناوی بردووە. ٣– ژمارەی دابەش، کە ئەو ناوی ناوە (ژمارەی پشکی).

٤– ژمارەی کەرتی، کە ئەو بە ناوی (ژمارەی شکەست)یەوە لێی دواوە).

---

[٣٠] - بۆ لێکۆڵینەوەی تەواوی ئەو کێشەیە، بڕوانە: ئەو باسەی لەم کتێبەدا لە بارەی (ژمارەی پلەیی)یەوە کراوە، ل ٨٨ – ١٠١.

[٣١] - بڕوانە: ئەو باسەی لەم کتێبەدا دەربارەی (ژمارەی کەرتی) کراوە ل ١٠١ – ١٠٨.

[٣٢] - جگر خوێن، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی، بەغدا، ١٩٦١، ل ٣٢– ٣٥.

لەم بەرهەمەدا سەرەڕای ئەوەی ژمارە بە جۆرێك لە ناو دانراوە، هەروەها ناتەواوی و هەڵەیەکی زۆر و تێکەڵکردنێکی نەشارەزایانە بەرچاو دەکەوێ.

کەم و کورتی و ناتەواویی باسی ژمارەی کتێبی (سەرەتاییێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی)[٣٣] ی مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی لە چەند خاڵێکدا کۆدەبنەوە.

١- پێناسەی ژمارە بە جۆرێکی وا ساکار و ناڕێك کراوە - (هەر یەکێ، لە هەر ژمارەیێ، کە تۆ بتەوێ ناوێکی تایبەتی بەسەردا سەپێنراوە...) (ل ١٧٦)، کە نە لە پێناسە دەچێ و نە پێوەندی بە پێناسەوە هەیە.

٢- لە دابەش کردنی ژمارەدا، کە چوار جۆر ((١- ژمارەی سادە ٢- ژمارەی لێکدراو ٣- کەرتی ژمارە ٤- ژمارەی ڕیزی) (ل ١٦٧- ١٨٦) دیاری کراوە، ڕووی ڕۆنان و واتا تێکەڵ کراوە، چونکە دوو جۆری یەکەم: ١- سادە ، ٢- لێکدراو ،) لە ڕووی ڕۆنانەوەیە و هەرچی دوو جۆرەکەی دیشە: (٣- کەرتی ٤- ڕیزی) لە ڕووی واتاوەیە... سەرەڕای ئەوە لە ڕووی ڕۆنانەوە جگە لە (سادە) و (لێکدراو) (داڕێژراو) (پێکەوەبەستراو)یش هەیە. لە ڕووی واتاشەوە وێڕای (کەرتی) و (ڕیزی) (بنجی)یش هەیە.

٥-لە باسی دەوری ژمارە لە ڕستەدا ئەو هەڵەیە کراوە، کە ژمارە ئاوەڵناو دانراوە و ئاوەڵناویش بە ناو...

... و هەندێکی دی

هەرچی لایەنی باشی ئەم کارەشە، بەتایبەتی لە دوو خاڵدا بەدەردەکەوێ:

١- ژمارە وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ تەماشا کراوە.

---

[٣٣] - محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتاییێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی بەغدا، ١٩٧٣، ل ١٦٧- ١٦٩.

٢- وشەی وەك (یەك یەك، دوو دوو...) بە ژمارەی دابەش دانەنراوە.

مامۆستا ئەحمەد حەسەن ئەحمەد لە کتێبی (ڕێزمانی کوردی)دا[٣٤] چوار جۆر ژمارە: (١- ژمارەی بنجی، ٢- ژمارەی پلەیی، ٣- ژمارەی کەرتی، ٤- ژمارەی دابەش)ی جیاکردۆتەوەو ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵناو داناوە و سێ جۆرەکەی دیش بە ناو.

ئەم نووسەرەش بە هەڵە چووە، کە وەك مامۆستایان: سەعید صدقی کابان و نووری عەلی ئەمین، وشەکانی (یەك یەك، دوودوو ، ... دەدە...)ی بە جۆرێك لە ژمارە داناوە[٣٥]. خاوەنی کتێبی (ڕێزمانی کوردی)، کە ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵناو داناوە، دەبوو لە باسی ئاوەڵناودا لێی بدوێ... ژمارەی بنجی و ژمارەی کەرتی یش ناو نین و دوو جۆری ئەو بەشە ئاخاوتنە سەربەخۆیە بە ناوی (بەشە ئاخاوتنی ژمارە)وە ناسراوە[٣٦].

نووسەر ئەگەرچی باسی هەندێ تایبەتێتی ژمارەی بنجی کردووە، بەلام بەشێکی زۆریانی بە هەڵە باس کردووە، هەروەها گەلێ تایبەتێتی گرنگی دی هەیە ناوی نەبردوون.... ئەوەی پتر سەرنج ڕابکێشێ ئەوەشە، کە زۆربەی لێدوانەکانی ئەم باسەی پتر پێوەندی بە بیرکارییەوە هەیە و بە دەگمەن کێشەی باسە بنەڕەتییەکە کراوەتە کەرەستە.

لەبەر ئەوەی لەسەرەتادا بە هەڵە نیشانەکانی (کە ئەو ئامرازی پێ وتوون) ژمارەی پلەیی بە (- م، - مین) داناوە، بۆیە دواتر لەبەردەوامی باسەکەیدا دەکەوێتە هەڵەی گەورەترەوە... ئەوەتە وای بۆ چووە، ئەگەر ژمارە بنجییەکە

---

٣٤ - ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ١١٠ — ١٣٠.

٣٥ - لە باسی کتێبی (ڕێزمانی کوردی)ی مامۆستا نووری عەلی ئەمیندا وەلامی ئەو بۆچوونەمان داوەتەوە. بڕوانە لاپەڕە (٣١ — ٣٢)ی ئەم کتێبە.

٣٦ - بۆ شی کردنەوە و لێکدانەوەی ئەو باسە، بڕوانە: سەرەتای فەسلی دووەمی ئەم کتێبە ل (٥٤ — ٦١).

کۆتایی بە نەبزوێن بێت، ئەوە لە نێوان نیشانە و ژمارە بنجی یەکەدا (ە) پەیدا دەبێ... خۆ بێتوو کۆتایی بە بزوێنیش هاتبێ، ئەو دەمە (یە) لە جیاتی (ە) دێت... لە گەڵ شوێندا باسی ئەو جۆرە تایبەتێتییانەی زمانی کوردیمان کردووە، بۆیە بەکورتی دەڵێین ئەمە لەگەڵ هیچ یاسا و دەستوورێکی فۆنەتیکی زمانی کوردیدا ناگونجێ.

لەلاپەرە (١٩ – ٣١)ی کتێبی پۆلی چوارەمی ئامادەیی[٣٧] بەناوی ئاوەڵناوی ژمارەییەوە، سێ باس دەبینرێ: (١– ئاوەڵناوی ژمارەی بنجی ل ١٩– ٢٢، ٢– ئاوەڵناوی تەرتیبی ل ٢٣– ٢٩، ٣– ئاوەڵناوی کەرتی ل ٢٧– ٣١). لێرەدا ئاشکرا ئەوە دەبینین، کە ژمارە بە جۆرێك لە ئاوەڵناو دانراوە.

باسی ژمارەی بنجیی ئەم کتێبە، بە زۆری وەك ئەوەی کتێبی (ڕێزمانی کوردی)ی مامۆستا نووری عەلی ئەمین وایە[٣٨] بە تایبەتی لە ڕووی ڕۆنانەوە، کە وتراوە:

ژمارەی بنجی سادەیە یا لێکدەر:

أ– سادە لە (١)ەوە دەست پێ ئەکات هەتا (٩). بە ژمارەی (دە، بیست، چل، پەنجا، هەشتا...) دەگووترێت (سەرەگرێ).

ب– لێکدراویش، یا لە دوو ژمارەی بنجیی تێکەڵ پێك دێت، وەك (یانزدە.. شانزدە.. حەڤدە..) یا دوو ژمارەی بنجی ی، کە بەبۆنەی ئامرازی لێکدەری (و) دەدرێتە دەم یەکتر، وەك:

بیست و چوار، چل و هەشت " (ل ٢٠)

---

٣٧ - عەبدوولڵا شالی، د. عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، د. ئەمین عەلی، نووری عەلی ئەمین، فەرەیدوون عەلی ئەمین، عەلائەددین سەجادی، کمال محمود فەرەج، ئەبوو زەید مستەفا سەندی، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی، بەغدا ١٩٧٦، ل ١٩ – ٣١.

٣٨ - بڕوانە ئەو باسەی لەم بەرهەمەدا (ل ٣٠ – ٣١) دەربارەی کتێبی (ڕێزمانی کوردی)ی مامۆستا نووری عەلی ئەمین کراوە.

لێرەشدا دیسان دەڵێین: بۆ دەبێ تەنیا لە (١)ەوە تا (٩) سادەبن. (دە) یاخود (سی، چل، سەد..) بۆ دەبێ (سەرەگرێ) بن و جیاوازییان لەگەڵ (١) تا (٩) چییە؟.. خۆ (پەنجا، هەشتا..) سادە نین و داڕێژراون و جیاوازییان لەگەڵ (دە، سی، چل..)دا هەیە.

لە باسی ژمارەی لێکدراویشدا هەندێ ناتەواوی و هەڵە دەبینرێ: ڕاستە (پانزدە، شانزدە، حەڤدە) لێکدراون، چونکە بوونەتە یەك وشە، بەڵام ژمارەی وەك (بیست و چوار) یان (چل و هەشت) بە هیچ چەشنێك ڕاست نییە بە لێکدراو دابنرێن، چونکە نەبوونەتە یەك وشە و وەك ئەوە وایە بوترێ (بەهارو زستان)، (ژن و پیاو)، (سلێمانی و هەولێر) سەرەڕای ئەوە باسی چۆنێتی پێکهاتنی ژمارەکانی (دووسەد، سێسەد، ... نۆسەد) نەکراوە، بۆیە ئاشکرا نیيە، کە ئەمانە دەکەونە چ بەشێکەوە.

نووسەرانی ئەم کتێبە لە باسی ئاوەڵناوی پلەیی دا دەڵێن (لەو ئاوەڵناوە بنجییانەی کە کۆتاییان بە پیتە دەنگی (واتە کۆنسۆنانت– ئەورەحمان) دێت بە پاشگری (– ەم) و (– ەمین) دروست دەکرێت، بەڵام ئەو ئاوەڵناوە بنجییانەی کە کۆتاییان بە پیتە بزوێن دێت پاشگری (– یەم) و (– یەمین) دروست دەکرێن) (ل ٢٤) لەم چەند دێڕەدا گەلێ هەڵە کراوە:

١– ئەو جۆرە وشانە ئاوەڵناو نین و ژمارەن.

٢– کۆتاییان بە پیت نایەت، بەڵکو بە دەنگ کۆتاییان دێت.

٣– ئەو زیادی یەی دەخرێتە سەریان پاشگر نییە و نیشانەیە.

٤– نیشانەکان (– یەم) (– یەمین) نین و (– ەم) (– ەمین)ن.

هەرچی ئەو (ی)یەشە یاریدەدەرە.

لە باسی ژمارەی کەرتی (ئەوان واتەنی – ئاوەڵناوی کەرتی)یشدا، لەگەڵ ئەوەدا کە هەندێ جۆری باو و ڕەسەنی زمانی کوردییان ناونەبردووە، کەچی شتی

نەسازی وەك (سێ هەشت یەك...)یان کردووەتە نموونە، کەوا پێ دەچێ لەم ساڵانەی دواییدا دروست کرابێ.

مامۆستا صالح حسەین حەسەن پشدەری لە کتێبی (کورتەیەك لە ڕێزمانی کوردی) (ل ٣٨- ٤٠)[٣٩] ، ئەگەرچی پێناسەی ژمارەی نەکردووە و گەلێ تایبەتێتی گرنگی ژمارەی بنجی یادداشت نەکردووە و باسی ژمارەی پلەیی نەکردووە و وەك جۆرێکی ژمارەی جیای نەکردووەتەوە[٤٠] و لە بەشی ڕۆنانی ژمارەدا باسی ژمارەی (١١) تا (١٩)ی نەکردووە... لەگەڵ ئەوەشدا بەڕای ئێمە تا ڕادەیەك لێکۆڵینەوەیێکی سەرکەوتووە، بەتایبەتی لە دوو ڕووەوە:

١-ژمارەی بە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ داناوە.

٢-لە بواری ڕۆناندا باسی ژمارەی باشتر لە نووسەرانی دی ڕێزمانی کوردی کردووە.

لە بەشێك لەو کارە زمانەوانییانەدا کە کوردناسانی سۆڤێت: د. قەناتی کوردۆ، د. چەرکەزی بەکۆ، د. کەریمی ئەیووبی و د. تی، ئا سمیرنۆڤا، د. مەکسیمی خەمۆ، د. ڕ، ل. تسابۆلۆڤ، د. زارێ یووسف.. نووسیویانە، چاومان بە باسی ژمارە دەکەوێ:

د. قەناتی کوردۆ لە کتێبی (دەستووری زمانی کوردی) (١٩٥٧)[٤١] ژمارەی بەسەر شەش جۆردا دابەش کردووە:

١- ژمارەی بنجی ٢- ژمارەی پلەیی ٣- ژمارەی کەرتی ٤- ژمارەی لێکدەر

[٣٩] - صالح حسێن حەسەن پشدەری، کورتەیێك لە ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٨٥ ل ٣٨ – ٤.

[٤٠] - ئەوەی پێوەندیی بە کێشەی ژمارەی پلەیی یەوە هەبێ، ئەوەیە کاتێ لە نیشانەکانی ژمارەی بنجی دواوە، وای داناوە کە (– ەم) بۆ پلەی بەراورد و (– ەمین) بۆ پلەی باڵا بەکاردێ (ل٣٩). ئەگەرچی (– ین)ی (–ەمین) لە (– ین)ی (– ترین)ی پلەی باڵا دەچێ، بەڵام لە (– ەمین)دا مەسەلەی پلەی باڵا نییە...

[٤١] - د. قەناتی کوردۆ (کوردۆییێڤ)، دەستووری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧، ل ١٣٩– ١٥٦.

٥- ژمارەی ئاوەڵکرداری ٦- ژمارەی دابەش.

هەرچی لە کتێبی (دەستووری زمانی کوردی) (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو وە خواروو) (١٩٧٨)شدایە[٤٢] باسی پێنج جۆری کردووە: ١- ژمارەی بنجی (ل ٨٧- ٨٩) ٢- ژمارەی پلەیی (ل ٨٩ - ٩٠) ٣- ژمارەی دابەش (ل ٩٢) ٤- ژمارەی لێکدەر (ل٩٢- ٩٣) ٥- ژمارەی کەرتی (ل ٩٣- ٩٥).

جیاوازی بوونی شەش جۆر ژمارە لە کتێبی یەکەمدا و پێنج جۆر لە کتێبی دووەمدا، ئەوەیە کە لە کتێبی یەکەمدا بە ناوی (ژمارەی ئاوەڵکرداری)یەوە جۆرێك ژمارە جیاکراوەتەوە، کە لە کتێبی دووەمدا ئەو سەرباسە نییە. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ئەو جۆرە ژمارەیە لە کتێبی دووەمدا خراوەتە سەر باسی (ژمارەی لێکدەر). بەهەر حاڵ جۆرەکانی ژمارە لای مامۆستا کوردۆ پێنج بن یان شەش ئەو ڕاستی یە ناگۆڕێ، کە جگە لەم سێ جۆرە:

(١- ژمارەی بنجی ٢- ژمارەی پلەیی ٣- ژمارەی کەرتی)، ئەوانی دی ناکەونە بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە... ڕاستییەکەی ئەوەیە، بەشێکیان ئاوەڵکردارن و بڕێکیان ئەنجامی هەندێ عەمەلیاتی حیسابین... جا ئێمە بەپێویستی نازانین باسی ئەو شتە لاوەکییانە بکەین، بۆیە وەلاوەیان دەنێین و دێینە سەر هەڵسەنگاندنی باسی سێ جۆرە ڕاستەقینەکە. لەبەر ئەوەش کە کاری هەرە گەورە و دیار و زانستی د. قەناتی کوردۆ کتێبی (دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژوور و خواروو)ە و تێیدا بە وردی و دوور و درێژی لە ژمارە (ل ٨٦- ٩٩)ی کۆڵیوەتەوە، دەیکەینە کەرەستە و سەرچاوەی سەرەکیی ئەم باسەمان.

[٤٢] - د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێڤ) دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٨٦ - ٩٩.

شایانی باسە، کە د. کوردۆ گەلێ ڕووی بەشە ئاخاوتنی ژمارەی هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردی – کرمانجیی ژوور و کرمانجی خوارووداڕوون کردووەتەوە و زانیاریی باش و نوێی تۆمار کردووە و بە شێوەیێکی زانستییانە کۆڵیوەتەوە، بەڵام ناوە ناوە تێکەڵ کردن لە شێوەکەیدا دەبینرێ و هەروەها گەلێ لایەنی گرنگیش هەن باس نەکراون: بۆ نموونە. نووسەر لە ڕووی ڕۆنانەوە لە (ژمارەی بنجی) نەدواوە و هیچ تایبەتێتییێکی ئەوتۆی ئەم جۆرە ژمارەیەی باس نەکردووە.. ناتەواوی دیاریش بەتایبەتی لەوەدایە، کە فۆرمی هەندێ ژمارەی بە هەڵە تۆمار کردووە.

لە کرمانجیی خوارووداا بەرانبەر ژمارەی (١٢) نووسیویێتی: (دۆنزدە) (ل٨٧)، کە ڕاستییەکەی (دوازدە)یە. بەرانبەر (١٧) نووسیویێتی (حەوتدە) (ل٨٧)، کە ڕاستییەکەی (حەڤدە)یە. بەرانبەر (٥٠) نووسیوێتی (پێنجی) (ل٨٨) کە ڕاستی ییەکەی (پەنجا)یە، بەرانبەر (٩٠) نووسیوێتی (نەوێد) (ل٨٨)، کە ڕاستی یەکەی (نەوەد)ە...

هەرچەندە د. کوردۆ لە باسی ژمارەی پلەیی (ل٩٨ – ٩٠) دا نیشانە سەرەکییەکانی (– ەم)، (– ەمین)، (– وم) و هەندێ نیشانەی دی باس کردووە، کە دەچنە سەر ژمارەی بنجی و دەیانکەنە پلەیی، بەڵام ناوی نیشانەکانی (– ۆم)، (ومی).. نەبردووە.. لە باسی ژمارەی کەرتی (ل ٩٣– ٩٥)یشدا ناوی پێکهاتنی (سێیەك، چواریەك...)ی نەبردووە بە شێوەی هەرە دیار و باوە.

لە بەرهەمە زانستییەکانی بەر لە ساڵانی حەفتای د. چەرکەزی بەکۆدا گرنگی بە باسی ژمارە دراوە[٤٣]. ساڵی ١٩٧٣یش لە کتێبی (زمانی کوردەکانی سۆڤێت)دا[٤٤]

---

[٤٣] - بە وێنە:

أ- چ. ج باکاییڤ، بەشە دیالێکتی کوردی تورکمەنستان، مۆسکۆ، ١٩٦٢، ل ١٠٩ – ١١١.

ب. ج باکاییڤ، زمانی کوردەکانی ئازربایجان، مۆسکۆ، ١٩٧٣ ل ١١٧– ١٢١.

باشتر لێی دواوە. مامۆستا بەکۆ لەم کتێبەی دواییدا لەسەر بناغەی کەرەستەیەکی زۆری بەشە دیالێکتەکانی کوردی سۆڤێت و بەراوردکردن لە نێوانیاندا زانایانە و شارەزایانە لە ژمارەی کۆڵیوەتەوەو چوار دەستەی دیاری کردووە: (١- ژمارەی بنجی (ل ١٢٦- ١٣٤)، ٢- ژمارەی پلەیی (ل ١٣٤- ١٣٦)، ٣- ژمارەی کەرتی (ل ١٣٦)، ٤- ژمارەی دابەش (ل ١٣٧).

جیاکردنەوەی جۆرەکانی ژمارە لای د. بەکۆ هەر وەك مامۆستایان: سەعید صدقی و نووری عەلی ئەمین... وایە، ئەوەتە ئەمیش چوار جۆر ژمارەی دیاری کردووە و چەشنی چوارەم — (ژمارەی دابەش)، کە ژمارەی نییە، بە جۆرێك لە ژمارە داناوە... لە ڕووی ڕۆنانی ژمارەکانیشەوە وەك د. کوردۆیە- واتە ئەو باسە گرنگەی خستووەتە پشت گوێ.

هەڵەیەکی دیاری ئەم بەرهەمە لە باسی شێوەی ئەو نیشانانەدایە کە یاریدەی پێکهێنانی ژمارەی پلەیی دەدەن. مامۆستا چەرکەزی بەکۆ (- وۆم) و (-وۆمی) و (- یۆم) یشی لەگەڵ (- ۆم) و (- ومێ) داناوە (ل ١٣٤- ١٣٥)، بەلام ئاشکرا دیارە کە (و)ی سەرەتای (- ووۆم) و (- ووۆمی) نیمچە بزوێنە و پێویست هێناویەتییە ناوانەوە و لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکاندا نییە — واتە نیشانەکان (- ۆم) و (-ۆمی)ن، نەك (- ووۆم) و (- وۆمی)... هەرچی (- یۆم)یشە دیسان هەر (- ۆم)ە و (ی)یەکەی سەرەتای نیمچەبزوێنە و لە نێوان دوو بزوێندا پەیدا بووە.

د. کەریمی ئەیووبی و د. ئی. ئا سمیرنۆڤاش لە کتێبی ((دیالێکتی کوردی موکری))دا [٤٥] چوار جۆر ژمارە:

---

[٤٤] - ج. خ باکایێڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ ١٩٧٣ ل ١٢٦- ١٣٧.

[٤٥] - ك. ڕ ئەیووبی و ئی.ئا سمیرنۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری، لینینگراد، ١٩٦٨، ل ٥٣-٥٥.

(١- ژمارەی بنجی " ٢ - ژمارەی پلەیی " ٣- ژمارەی کەرتی " ٤- ژمارەی دابەش)یان دیاری کردووە. لە بارەی باسی (ژمارەی بنجی) ئەم بەرهەمەوە سەرنج بۆ چەند خاڵێك ڕادەکێشم:

١-گەلێ تایبەتێتی ئاشکرای ئەو بەشە دیالێکتە یادداشت نەکراوە.

٢-لە ڕووی ڕۆنانی ژمارەکانەوە هیچ لێدوانێك بەرچاو ناکەوێ.

٣- ئەوە وتراوە، کە ژمارەی (یەك) وەك پاشگری (- ێك) بەدەردەکەوێ، کەچی پەنجە بۆ ئەوە ڕانەکێشراوە، کە (- ێ)ی کورت کراوەی (- ێك)یش هەیە.

نووسەرانی ناوبراو لە باسی ژمارەی پلەیی (ل ٥٤- ٥٥)دا وا ڕادەگەیەنن، کە (لە ژمارەی (نۆ) ژمارەی پلەیی بە یاریدەی پاشگر (ڕاستتر نیشانە- ئەورەحمان)ی (- یَم) ساز دەبێ) (ل٥٤). بەر لە هەر شت ئەوە ڕوون دەکەینەوە، کە وشەی (نۆ) کۆتایی بە بزوێن هاتووە و نیشانەی (- یَم) بە بزوێن دەست پێ دەکات.

جا دەزانین کە دوو بزوێن پێکەوە نایەن ئەیووبی و سمیرنۆڤا خۆشیان لە زۆر شوێنی کتێبەکەیاندا ئەو ڕاستییەیان وتووە... وێڕای ئەوە ئاشکرا دیارە وشەی (نۆ) کە بزوێنی (ۆ) کۆتاییەتی، وەك ئەو وشانەی بە (أ، ێ، ی، ە) کۆتاییان دێ مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ و دەوترێ (نۆیەم).

هەر لەم بەشەدا ئەوەشیان وتووە، کە: ((ئەو ژمارانەی کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێت (جگە لە نۆ) کاتی نیشانەی (- ەم، - ەمین)یان دەخرێتە سەر، لە نێوان کۆتایی ژمارەکان و سەرەتای وشەکاندا نەبزوێنی (ه) یان (ی - Y) پەیدا دەبێ)) (ل ٥٤). لەم بارەیەوە دەڵێین:

١-نەبزوێنی (هـ) لە زوودا نەبووە و تازە هاتۆتە ناوانەوە و لەلاوە هێنراوە. ئەمڕۆش کە بەکاردێنرێ، تەنیا بۆ ئەو ژمارانە نییە، کە کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێ، بەڵکو بۆ تێکڕای ژمارەکان - واتە بۆ ئەو ژمارانەشە کە بە نەبزوێن کۆتاییان دێت. بەوێنە چۆن دەوترێ (سێ هەم) بە هەمان شێوە دەشوترێ (چوارهەم).

٢-هەرچی نیمچە بزوێنی (ی- Y)یشە ڕاست نییە بوترێ دەچێتە سەر هەموو ئەو ژمارانەی کۆتاییان بە بزوێن دێ، چونکە ئەوەتە ژمارەی (دوو) کۆتایی بە بزوێن دێ و ناشێ (ی- Y)ی بخرێتە سەر - واتە ناوترێ (دوویەم).

د. مەکسیمی خەمۆ لەو کارە زانستییەیدا، کە بەناوی (زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق)ەوە بلاّوی کردۆتەوە[٤٦] ، زۆر بە کورتی لە بەشە ئاخاوتنی ژمارە دواوە (ل٣٣٤- ٣٣٥). ئەمیش وەك گەلێ ڕێزماننووسی دی کوردی، ژمارەی بەسەر چوار جۆردا (١- بنجی " ٢- پلەیی " ٣- کەرتی " ٤- دابەش) دابەش کردووە. لەم بەرهەمەدا باسی ژمارە نەك هەر بە کورتی کراوە و بە لاپەڕەیەك کۆتایی پێ هێنراوە، بەڵکو ئەو زانیاریانەش کە تۆمار کراون تەواو سادەن. بە وێنە لە باسی (ژمارەی بنجی)دا لەوە زیاتر کە ناوی ژمارەییەکان - (١ تا ١٠) و دەیان (٢٠، ٣٠.... ٩٠) و سەدان (٢٠٠، ٣٠٠، ٩٠٠) و وشەی (هەزار) و (دوو هەزار) تۆمار کراوە، هیچی دی باس نەکراوە... یاخود لە باسی (ژمارەی پلەیی)دا هەر ئەوەندە وتراوە، کە لە بەشە دیالێکتی بادینانا (- ێ) دەچێتە سەر ژمارەی بنجی و دەیکاتە ژمارەی پلەیی...

د. ڕ. ل. تسابۆلۆڤ لە کتێبی (لەبارەی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردی یەوە)[٤٧] باسی (ژمارەی بنجی) و (ژمارەی پلەیی) کردووە (ل ٣٣- ٣٦).

ڕووی باش و سەرکەوتووی ئەم کارە بەتایبەتی لەوەدایە کە لەسەر شێوازێکی زانستی و بەراوردیی مێژوویی نووسراوە و بەشێکی زۆری ئەو ژمارانەی باسیان کراوە، لەگەڵ ئاوێستا و فارسیی کۆن و فارسیی ناوەڕاست و... دا بەراورد کراون. ناتەواویی دیاریشی ئەمانەیە:

---

[٤٦] - د. مەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق، کتێبی (ولاّتان و میللەتانی ڕۆژهەلاّتی نێزیك و ناوەڕاست) ب٧، یەریڤان، ١٩٧٥، ل ٣٣٤- ٣٣٥

[٤٧] - ڕ، ل، تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٣٣- ٣٦.

١-نووسەر لەوەدا ڕاست نییە، کە شێوەی پێشکەوتنی هەندێ ژمارەی زمانی کوردی و زمانە ئێرانییە نوێکانی دی خستۆتە ژێر تەئسیری پێشکەوتنی زمانی فارسییەوە.

٢-پێویست بوو باسی ئەو ژمارانەش بکات، کە لە دوا (١٠)ەوە دێن و نەدەبوو لێکۆڵینەوەی لە ژمارەی بنجیی زمانی کوردی تەنیا بریتی بێ لە لێدوان لە دە ژمارەی سەرەتا.

٣- لە باسی ژمارەی پلەییدا (- ەمە)ی نیشانەی سەرەکی داناوە، بەڵام ڕاستییەکەی، ئەوەیە کە ئەو (-ەمە) لە زمانی کوردیدا بووە بە (-ەم)...

٤-دەربارەی تایبەتێتیەکانی ژمارەی بنجی و ژمارەی پلەیی هیچی نەوتووە و سەرەڕای ئەوەش ناوی ژمارەی کەرتی نەبردووە.

د. زارێ یوسف لە کتێبی (دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی) (ل ٦٥- ٦٨)دا[٤٨] دەربارەی ژمارە زانیاریی باشی تۆمارکردووە. بە وێنە:

١- ئەوەی یاداشت کردووە، کە لە زمانی کوردیدا ژمارەی بنجی کاتێ چەندێتی ناوێك ڕادەگەیەنێ، لەپێش ناوەکەوە دێت (ل٦٥).

٢-لەوە دواوە کە ژمارەی (یەك) زۆر جار لەگەڵ ناودا لە شێوەی نیشانەی (- ێك)دا دێت (ل ٦٦).

١-لەباسی پێکهاتنی ژمارەی کەرتی بە یاریدەی نیشانەی ئیزافەی (- ی)دا ئەوەی دیاری کردووە، کە (- ی)یەکە بە ژمارەی یەکەمەوە دەلکێ (ل ٦٧).

٢-لە ڕووی ڕۆنانەوە لە ژمارەی کۆڵیوەتەوە (ل ٦٥).

... و هەندێکی دی

ئەگەرچی نووسەر تێکڕا لە لێکۆڵینەوەی ژمارەدا سەرکەوتووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ ناتەواوی و هەڵە لە باسەکەیدا دەبینرێ. بۆ نموونە:

---

[٤٨] - زارێ یووسف، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٨٥ ل ٦٥- ٦٨.

١-نووسەر لەوەدا ڕاستە، ئەگەر لەپێش ژمارەوە ئاوەڵکرداری (نزیك) بێت، ئەوە ژمارەکە واتای تەقریبی وەردەگرێ (ل٦٦)، بەڵام وەك ئاشکرایە قاڵبی (نزیکی)، (نزیکەی)یش هەیە و د. زاریٚ یادداشتی نەکردوون. کەچی لەسەرێکی دییەوە (نزیکە) و (هەتا)ی لەتەك (نزیك)دا داناوە... وەك هەموو دەزانین، شێوەی (نزیکە) بەکارنایەت و وشەی (هەتا)ش ئەوە دەورە نابینێ... بەڵام ئەوەتە وشەی (دەوروبەری) هەیە، کە ئەو ئەرکە بەجێ دێنێ و نووسەر بەلایدا نەچووە.

٢-بەڵێ باش بۆ ئەوە چووە، کاتێ ژمارەی (یەك) دەوری ناو دەبینێ نیشانەی (- ێك)ی نەناسیاوی پێوە دەلکێ، بەڵام دەبوو نیشانەی (- ێ)یش لەبیر نەکات.

٣- د. زاریٚ هەموو ژمارە دەییەکانی (دە، بیست.. حەفتا.. نەوەد)ی بەسادە داناوە (ل٦٥). وەك پێشتر ڕوونمان کردەوە، ژمارە دەییەکان جگە لە سادە، داڕێژراو و لێکدراویشیان تێدایە.

٤- نووسەر لە باسی ژمارەی پلەییدا بەهیچ چەشنێك لەو دۆخە نەدواوە، کە ژمارەی بنجی کۆتایی بە بزوێنی (أ، ێ، ی، ۆ، ە) دێت و نیمچە بزوێنی (ی -) پەیدا دەبێ، یاخود کە بە بزوێنی (وو)ش تەواو y دەبێت نیمچە بزوێنی (و - W) دەبێتە یاریدەدەر.

... و هەندێکی تر.

ئەگەر بۆ باسی ژمارە ئاوڕێك لەو کارانەش بدەینەوە، کە بە زمانە ڕۆژئاواییەکان لەبارەی زمانی کوردییەوە نووسراون، بەداخەوە شتێکی ئەوتۆمان دەستگیر نابێ بۆ ئەم لێکۆڵینەوەیەمان کەڵکی لێ وەربگرین و بیخەینە سەر خەرمانی لێدوانەکەمان... چونکە لە بەشێکیاندا ئەو باسە نابینرێ و لە بەشەکەی دیشدا (جگە لە کتێبی Dialecte Sorani- Manule De Kurde)ی د. جۆیس بلۆ[٤٩] لێدوانێکی سەرپێیی کراوە. بۆ نمونە:

[49]- joyce Blau , Manuel De Kurde, Paris , 1980 pp 79- 85.

د. ئەرنست مەگارۆس لە کتێبی ((ڕێزمانی کوردی))دا [50] بە هیچ چەشنێك دەربارەی ژمارە نەدواوە.. د. مەکەنزی لەلاپەڕە (٧١- ٧٢) و (١٦٩- ١٧٠)ی ئەو کتێبەی ساڵی ١٩٦١ لە بارەی ڕێزمانی کوردییەوە بڵاوی کردووەتەوە[51] بە کورتی لە (ژمارەی بنجی) و (ژمارەی پلەیی) دواوە و هەموو باسەکەشی تەنیا بریتییە لە ناوی هەندێ ژمارەی بنجی لە بەشە دیالێکتەکانی سلێمانی و بنگرد و پژدەر و موکری.. سورچی و ئاکری و ئامێدی و زاخۆ...دا و پێکهاتنی ژمارەی پلەیی بە یاریدەی نیشانەی (- ەم، ەمین) و (- ێ).

د. جۆیس بلۆ لە لاپەڕە (٧٩- ٨٥)ی کتێبی ناوبراودا تا ڕادەیەك باش لە (ژمارەی بنجی) و (ژمارەی پلەیی) و (ژمارەی کەرتی) دواوە و نموونە و بەڵگەی لەباری هێناوەتەوە و هەندێ تایبەتێتییانی باس کردووە...

****

بەم شێوەیە - واتە دوای کەمێ نیشاندانی ئەوەی چی لەبارەی ژمارەوە لە زمانی کوردیدا نووسراوە- دەتوانین ئەم ئەنجام و تێبینییانە بخەینە پێش چاو:

١- بەشێك لە نووسەران (ژمارە)یان لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی (ناو)دا باس کردووە و بە جۆرێك لە جۆرەکانی ناویان لە قەڵەم داوە، وەك: سەعید صدقی کابان، جگەرخوێن...

هەندێکیش بە جۆرێك لە ئاوەڵناویان داناوە، وەك: تۆفیق وەهبی، نووری عەلی ئەمین... بڕێکیش مامەڵەی بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆیان لەگەڵ کردووە، وەك: محەمەد ئەمین هەورامانی، صالح حسەین حەسەن، د. قەناتی کوردۆ...

50- Ernest N. Maccarus , A Kurdistan Grammar , New-York,1958 pp 71- 72,169- 170
51- D. N Machenzie , Kurdish Dialects Studies , London , 1961

چۆن بەهیچ جۆرێك ناتوانین ڕای ئەو نووسەرانە وەربگرین، کە لەبەر ڕووناکیی ڕێزمانی عەرەبی ژمارەیان بەناو لەقەڵەم داوە، هەر بەو چەشنە ڕای ئەوانەش کە لەسەر شێوازی چاولێکەریی زمانی ئینگلیزی ژمارەیان بە ئاوەڵناو داناوە، بە لامانەوە پەسەند نییە، چونکە ئاشکرایە ژمارە وەك بەشە ئاخاوتنێك خاوەنی خاسیەتی واتای ژمارەیە بەگشتی، کە وەك دیاردەیێکی تایبەتی — واتە وەك ژمارە بەتەنیا یان ژمارەی شتێك...

واتای گشتیی ئەم بەشە ئاخاوتنە لە خاسیەتی ڕێزمانیدا ڕەنگ دەداتەوە. وێڕای ئەوە، ژمارە لە ڕووی پێکهاتنەوە خاوەنی تایبەتێتییێکی دیاری کراوی وەهایە، کە لە بەشە ئاخاوتنەکانی دی جیادەکاتەوە... بۆ گەیاندنی واتای ژمارە لە سیستەمی بەشە ئاخاوتنی ژمارەدا ڕێگەی ئەوتۆ بەکاردێنرێ، کە لە سیستەمی بەشە ئاخاوتنی ناودا بەکارناهێنرێ. ئەم تایبەتێتییانەش خاسیەتی ژمارە دیاری دەکەن و وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ جیای دەکەنەوە و نیشانی ئەوە دەدەن، کە ڕاست نییە بخرێتە بەشە ئاخاوتنی ناوەوە... ئەگەر لە زمانی ئینگلیزیدا بتوانین ئەو چەند وێکچوونە ڕێزمانییە کەمەی نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناو بە بەڵگەی دانانی ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵناو وەربگرین، ئەوە بەهیچ چەشنێك ناتوانین ئەو ڕایەی هەندێ نووسەران پەسەند بکەین، کە ژمارەی بنجییش بە ئاوەڵناو لە قەڵەم دەدەن، ئەگەر لە زمانی ئینگلیزیدا لەنێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناودا کەمێ وێکچوونی ڕێزمانی هەبێ، ئەوە لە زمانی کوردیدا ئەو وێکچوونە زۆر کەمترە...

٢—نووسەرانی ڕێزمانی کوردی کاتێ لە ڕووی تایبەتێتی واتا و چۆنێتی بەکارهێنانەوە ژمارە دابەش دەکەن بەسەر جۆری جیاوازدا، جیاوازییەکی زۆر لەنێوان دابەشکردنەکانیاندا بەدی دەکرێ. بەوێنە مامۆستا تۆفیق وەهبی جارێك دوو جۆر ژمارە: (١— بنجی ٢— پلەیی) و جارێکی دی سێ جۆر: (١— بنجی ٢—

پلەیی ٣- کەرتی)ی دیاری کردووە. مامۆستایان: سەعید صدقی کابان، نووری عەلی ئەمین، جگەرخوێن، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، د. چەرکەزی بەکۆ... چوار جۆر: (١- بنجی، ٢- پلەیی، ٣- دابەش، ٤- کەرتی)یان یادداشت کردووە. د. قەناتی کوردۆ شەش جۆر: (١- بنجی، ٢- پلەیی، ٣- کەرتی، ٤- لێکدەر، ٥- ئاوەڵکرداری، ٦- دابەش)ی دەست نیشان کردووە...

ئەم جیاوازییەش ئەوە نیشان دەدا، کە هەندێ نووسەر ژمارەی کەرتی بە جۆرێك لە ژمارە دانانێن، برێك ژمارەی پلەیی ناخەنە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە... بە پێچەوانەشەوە نووسەری وا هەیە تەنانەت ئاوەڵکرداری (یەك یەك، دوودوو، سێسێ...)و وشەی چەندێتی نادیاری وەك (زۆر، کەم...)یش بە چەشنەکانی ژمارە لە قەڵەم دەدەن.

لە ڕێگای هەڵسەنگاندنی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی (ژمارە)دا کراون و بەپێی بۆچوون و لێکدانەوە و تۆژینەوەی تایبەتی خۆمان و بە هۆی کەڵك وەرگرتن لە تیۆریی زمانناسییەوە گەیشتووینەتە ئەو ئەنجامەی لە زمانی کوردیدا سێ جۆر ژمارە: (١- بنجی، ٢- پلەیی، ٣- کەرتی) دیاری بکەین.

٣- برێ نووسەر ناوی ژمارەکانی نێوان (١١ - ١٩)یان بە شێوەی ئاخاوتنی سلێمانی و هەندێ شێوە ئاخاوتنی دی تۆمار کردووە: (یانزە - یانگزە - پانزە - پانگزە - حەڤڤە..).

ئەسڵی ئەو وشانە کە (یازدە - پازدە - حەڤدە...)ن، بێگومان چ بۆ نووسین و تێچوونی (د) ڕوونکردنەوە و لێکۆڵینەوەی تەواوی دەوێ، چونکە لە زۆر شوێنی وشەدا دەقرتێ، بۆیە ئەمڕۆ لە زۆر شوێنی کوردستاندا، بەتایبەتی لە ناوچەی سلێمانی دا دەنگی (د)ی ژمارەکانی (یازدە.. پازدە... حەڤدە) سواوە و دەوترێ (یانزە.. یانگزە.. پانگزە..پانگزە.. حەڤڤە). لەبەر ئەوەی قووتدانی ئەم (د)ە بووە بەهۆی قورسیی دەربڕینی ئەو وشانە، بۆیە ئاخێوەر بۆ سووك کردنی ئەو

ناڵەباری یە ناچار بووە دەنگی (ن) یان (نگ) بێنێتە ناو (یازە... پازە...)ەوە و (ڤ)ی (حەڤە)ش دووبارە بکاتەوە.

٤–بەشی هەرە زۆری نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لە ڕووی ڕۆنانەوە لە ژمارە نەدواون و ئەو بەشە کەمەش کە باسیان کردووە ژمارەی دەیانی (بیست، سی، چل، پەنجا، شەست، حەفتا، هەشتا، نەوەد)یان بە سادە داناوە... بەڵام بەڵگەی مێژوویی وا ڕادەگەیەنێ (حەفتا، هەشتا) و (پەنجا، شەست) بە یاریدەی (– ات)ی ئێرانی سازبوون و لە کوردیدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە.. وشەی (نەوەد / نەوەت)یش یان بە هاریکاری پاشگری (– تی) ئاوێستا یان (– ات)ی ئێرانی پێکهاتووە و هەندێ گۆڕانی بەسەردا هاتووە... هەرچی (بیست، سی، چل)ە ڕواڵەتیان سادەیە.

٥–زۆربەی توێژەران وایان نیشان داوە، کە جگە لە (– ەم، – ەمین) و (– یەم، – یەمین) و (– هەم، هەمین)یش نیشانەی سازکردنی ژمارەی پلەیین..

وەك ئاشکرایە، ئەو (ی)یە، یان ئەو (ه)ە لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکاندا نین، (ی – Y)ی نیمچەبزوێن و (ه)ی نەبزوێن بۆ نەهێشتنی گرفت و ئاسانکردنی دەربڕین دێنە ناوانەوە. وێڕای ئەوە، پەنجە بۆ دوو ڕاستیش ڕادەکێشین:

أ) ئەگەر ژمارە بنجییەکە کۆتایی بە بزوێنی (وو) بێت ئەوە وەك بزوێنەکانی دی نیمچەبزوێنی (ی– Y) یاریدە نادا، بەڵکو نیمچەبزوێنی (و — W) ئەو ئەرکە دەگرێتە ئەستۆ.

ب) نەبزوێنی (ه) لە زوودا نەبووە و تازە هاتۆتە ناوانەوە و لە لاوە هێنراوە. ئەمڕۆش کە بەکاردێنرێ، تەنیا بۆ ئەو ژمارانە نییە کە کۆتاییان بە دەنگی بزوێن دێ، بەڵکو بۆ تێکڕای ژمارەکانە — واتە بۆ ئەو ژمارانەشە، کە بە نەبزوێن کۆتاییان دێت. بەوێنە چۆن دەوترێ (سێهەم)، بە هەمان شێوە دەشوترێ (چوارهەم)..

٦- دەربارەی تایبەتێتییەکانی ژمارەی بنجی و ژمارەی پلەیی و ژمارەی کەرتی، هەندێ نووسەر هیچیان نەوتووە. ئەو نووسەرانەش کە باسیان کردووە، بەلای گەلێ ڕووی گرنگ و ئاشکرادا نەچوون، لەگەڵ ئەوەدا کە تایبەتێتی هەر یەکێك لەو سێ جۆر ژمارەیە: (١- بنجی ٢- پلەیی ٣- کەرتی)ی کوردی لە زۆر ڕووەوە سەرنجی تۆژەر ڕادەکێشێ و بواری باسکردنی یەکجار فراوانە.

٧- هیچ یەکێك لە نووسەران (جگە لە د. ڕ. ڵ. تسابۆلۆڤ) لە ڕووی بەراوردیی مێژووییەوە لە ژمارەکانی زمانی کوردی نەدواون- واتە لەگەڵ زمانی ئاوێستا و زمانی هیندیی کۆن و زمانی فارسیی کۆن و ناوەڕاست و نوێ و زمانی پشتۆ و زمانی بلووجی..دا بەراوردیان نەکردوون- کە بەڕاستی ئەو ڕێگەیە گەلێ شتی نائاشکرامان بۆ ڕوون دەکاتەوە... هەرچی بەراوردەکەی د.ڕ. ڵ تسابۆلۆڤیشە بەداخەوە، تەنیا لە مەیدانی دە ژمارەی سەرەتادایە.

(٢)

لێکۆڵینەوەکانی خۆم لە بارەی (ژمارە)وە

بەشە ئاخاوتنی ژمارە ئەو کۆمەڵە وشەیەیە کە وا ئەرکی تەجریدی ناوی ژمارە (دوو + سێ = پێنج) دەگەیەنێ، یان چەندێتی بەسەر یەکەوە (هەشت کراس) یاخود کەرتێکی شتی دیاری کراوی هاوڕەگەز (سێ یەکی گەنمەکە) نیشان دەدات. پلەی شتێك لە ڕیزدا (نهۆمی سێیەم) دیاری دەکا.

ژمارە وەك بەشە ئاخاوتنێك خاوەنی خاسیەتی واتای ژمارەیە بەگشتی، کە وەك دیاردەییێکی تایبەتی — واتە وەك ژمارە بەتەنیا یان ژمارەی شتێك... واتای گشتی ئەم بەشە ئاخاوتنە لە خاسیەتی ڕێزمانیدا ڕەنگ دەداتەوە. وێڕای ئەوە ژمارە لە ڕووی پێکهاتنەوە خاوەنی تایبەتێتییێکی دیاری کراوی وەهایە، کە لەبەشە ئاخاوتنەکانی دی جیادەکاتەوە.

لە باسی ژمارەدا پێویست دەکا جارێکی دیش بەتایبەتی ئەوە دووپات بکرێتەوە، کە ئەوەی لە دیاری کردنی گرووپی وشەدا گرنگە و لەسەر بنەمای دابەش دەکرێن بەسەر بەشە ئاخاوتنی جیاوازدا، ئەوەیە کە پێویستە پێوەندی هاوخاسیەتی ڕێزمانی لەنێوان وشەکانی هەر گرووپێکدا هەبێ. وا پێویست دەکا گرنگی یێکی تەواو بەم لایەنە بدرێ. لێرەدا پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشین، کە هەندێ جار ئەم لایەنە لەبەرچاو ناگرن و تەنیا لە ڕووی خاسیەتی واتاوە بەشە ئاخاوتنی ژمارە جیادەکەنەوە و وەك وشەییێك کە واتای ژمارە بدات یان پلەی ژمارە ڕابگەیەنێ، دیاری دەکەن. بەو پێیە هەندێ وشە کە واتای ژمارەیان تێدایە، دەکەونە ئەم

بەشە ئاخاوتنەوە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەو جۆرە وشانە تەنیا واتای ژمارەیان تێدایە، دەنا ژمارە نین بە وێنە ئەگەر تەماشای وشەکانی (حەفتە)، (سەدە).. و (حەفت)، (سەد)... بکەین، دەبینین هەرچەندە لەهەردوو دەستەدا وەك یەك مانای ژمارە هەیە، بەڵام لە ڕووی خاسیەتی ڕێزمانییەوە جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە و سەر بە بەشە ئاخاوتنی جیاوازن

لە ڕاستیدا لەباری خاسیەتی ڕێزمانییەوە وشەی (حەفتە) و هەروەها (سەدە)ش جیاوازییان لەگەڵ هیچ ناوێکی ئاساییدا نییە. چۆن دەوترێ (چوار پیاو) هەر بەو چەشنەش دەشێ بوترێ (چوار حەفتە)، (چوار سەدە).. چۆن دەوترێ (پیاوێك، پیاوەکان...) بە هەمان جۆر دەشوترێ (حەفتەیەك، حەفتەکان... سەدەییێك، سەدەکان...)...هتد.

ئەگەرچی لە بارەی چەندێتییەوە (حەفتە) لەگەڵ (حەفت) و (سەدە) لەگەڵ (سەد) وەك یەکن، بەڵام (حەفت) و (سەد) ژمارەن و (حەفتە) و (سەدە)ش ناون و لە ژمارەوە بوونەتە ناو.

بۆ پتر ڕوونکردنەوە، ئەوەش دەڵێین کە ژمارە لەباری واتاوە بریتییە لە تەجریدی ناوی ژمارە بێ ئاڵۆزبوونی واتا. بەوێنە وشەی (چل) و (چلە) چەندێتی ڕادەگەیەنن، بەڵام تەنیا وشەی (چل) دەکەوێتە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە. هەرچی (چلە)یە سەر بە بەشە ئاخاوتنی ناوە. وشەی (چل) ژمارەیە، چونکە واتای تەجریدی ژمارەی تێدایە، ئەم وشەیە یەك مانای هەیە و ماناکەی لە چوارچێوەی نیشاندانی ژمارەییێك لە ژماردنی دانەی دیاری کراودایە. وشەی (چلە) ئەگەرچی دیسان واتای چەندێتی هەڵگرتووە، بەڵام مانای لە سنوورێکی بەرین و فراواندا پێوەندی بە زۆر شتەوە هەیە: ١) بە ژماردنی (چل)ەوە ٢) تێپەڕبوونی چل ڕۆژ بەسەر لە دایك بوونی منداڵێکدا یان مردنی یەکێکدا یان هێنانی بووکێکدا

٣) چل ڕۆژ لە ناوەڕاستی هاوین و زستاندا... هتد. ڕاگەیاندنی واتای چەندێتی لە وشەی (چلە)دا بێ بەشە لەو خاسیەتی تەجریدەی لە ژمارەدا هەیە.

ژمارە کاتێ لەگەڵ ئەو جۆرە ناوانەدا دێ، کە لە ژمارەوە وەرگیراوە دەبێتە دیارخەری. وەك چوار حەفتە — حەفتەی چوارەم، حەوت سەدە سەدەی حەوتەم...

لە زۆر زماندا کاتێ تەماشای دەکرێ کە سەر بە ژمارەن پتر وا باوە بەسەر بنجی (چوار، شەش، بیست...) و ژمارەی پلەیی (چوارەم، شەشەم، بیستەم..)دا دابەشی دەکەن، کە خاوەنی هەندێ خاسیەتی جیاوازن.

لە زمانی ئینگلیزیدا ئەوەی پێوەندی بە ژمارەی پلەییەوە هەیە ئەوەیە بە ئاسانی هەست دەکرێ خاوەنی هەمان خاسیەتی ڕێزمانییانەیە. کە ئاوەڵناو هەیەتی و هیچ تایبەتێتییێکی ئەوتۆ نییە لە ئاوەڵناوی جیابکاتەوە و ببێتە هۆی ئەوەی بە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ دابنرێ. وێڕای ئەوە، بنەمای وا نییە ببێتە بەڵگەی دانانی لەبەشە ئاخاوتنی ژمارەدا[52]... ژمارەی پلەیی جیاوازی لەگەڵ ئاوەڵناوی ئاساییدا تەنیا لە ڕووی واتاوە، ئەویش ئەوەیە کە ژمارەی پلەیی تەرتیبی شت لە ڕیزدا دیاری دەکا. ژمارەی پلەیی تایبەتێتییێکی ڕێزمانیشی نییە، کە ئەو مانایە پێ دەربڕێ. وەك هەموو ئاوەڵناوێکیش حاڵەتی کۆ و دۆخیان نییە.. ڕاستە لەو تایبەتێتییە ئاشکرایەی ئاوەڵناو، واتە پلەی بەراورد و پلەی باڵا — بێ بەرە، بەڵام ئەمە پێوەندی بە تایبەتێتی واتای ئەو وشانەوە هەیە و ئەمە ڕێگە لەوە ناگرێ کە لە ڕیزی ئاوەڵناو دابنرێ و وەك ئاشکراشە، وەنەبێ هەموو ئاوەڵناوێك پلەی بەراورد و پلەی باڵای هەبێ. خاسیەتی واتای لێکسیکی ژمارەی پلەیی، لەوەشدایە کە دەبێتە بەشە ئاخاوتنی دی[53].

---

[52] - ئا. ئی سامیر نیتسکی، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی، مۆسکۆ ١٩٥٩، ل ١٦٣

[53] - هەمان سەرچاوە، ل ١٦٣ — ١٦٤

ئەگەر لە زمانی ئینگلیزیدا بتوانین ئەو چەند وێکچوونە ڕێزمانییە گەمەی نێوان ژمارەی پلەیی ئاوەڵناو بە بەڵگەی دانانی ژمارەی پلەیی بە ئاوەڵناو وەربگرین، ئەوە بە هیچ چەشنێك ناتوانین ئەوە ڕایەی هەندێ نووسەرانی دی پەسەند بکەین، کە ژمارەی بنجین بە ئاوەڵناو لە قەڵەم دەدەن... ئەگەر لە زمانی ئینگلیزیدا لە نێوان ژمارەی پلەیی و ئاوەڵناودا کەمێ وێکچوونی ڕێزمانی هەبێ، ئەوە لە زمانی کوردیدا ئەو وێکچوونە زۆر کەمترە، کەچی هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لەسەر پەیڕەوی ڕێبازی لێکۆڵینەوەی چاولێکەریی ئینگلیزی گشت جۆرەکانی ژمارەیان لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناو داناوە[٥٤]... وێڕای ئەوە بڕێکیش لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لەبەر ڕووناکیی ڕێزمانی عەرەبی ژمارەیان بەناو لە قەڵەم داوە[٥٥]... وا دەردەکەوێ هیچ یەکێك لەو دوو دەستەیە خاوەنی لێکۆڵینەوەی سەربەخۆی خۆیان نین و تایبەتێتی زمانی کوردی یان نەخوێندۆتەوە.

لە زمانی کوردیدا گرنگیی ژمارە لە تایبەتێتی پێکهاتنیدایە، بە وێنە بۆ گەیاندنی واتای ژمارەی شتێك — واتە کاتێك ژمارە لەگەڵ ناودا دێت، (پێنج سێو...) وا باوە کە هەر یەك ڕێگە دەگیرێ، ئەویش ڕێگەی لێکدانە. لە حاڵەتی (پێنج سێو..)دا مەرج وایە زەربی پێنج بکرێ: سێو 5 x

---

٥٤ - بۆ نموونە:

أ- تۆفیق وەهبی، دەستوری زمانی کوردی، جزئی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩، ل ٧٤- ٧٥.

ب-نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی زمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠، ل ١٣٤ — ١٣٥. ... و هەندێکی دی.

٥٥ - بەوێنە:

أ- سەعید صدقی، مختصر صرف و نحوی کوردی، بەغدا، ١٩٢٨ ، ل ١٢.

ب-ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ١١٠.... و هەندێکی تر.

بۆ دەربڕینی ژمارەکانی زمانی کوردی ڕێگای هەمەجۆر هەیە. ڕێگەی هەرە باو (کۆکردنەوە) و (لێکدان)ە.

- **ڕێبازی کۆکرنەوە**

لە ژمارە (١١)ەوە تا (١٩)، بە وێنە ژمارەی (چواردە) بەپێی پێکهاتنی واتایی بریتییە لە (چوار + دە). ئەم ڕێگەیە هەروەها بۆ گەلێك لەو ژمارانەش بەکاردێنرێ. کە لە سەروو (بیست)ەوەن: (بیست و دوو) واتە (٢٠ + ٢)، (چل و شەش) واتە (٤٠ + ٦)...

لەگەڵ ئەوەشدا، پێویستە سەرنج بۆ ئەوە ڕابکێشین ڕێگەی کۆکردنەوەی ژمارەکانی وەك (بیست و دوو)، (چل و شەش)... هەندێ جیاوازی لەگەڵ ڕێگەی کۆکردنەوەی ژمارەکانی وەك (چواردە)دا هەیە. ژمارەی وەك (بیست و دوو)، (چل و شەش).. بەیاریدەی (و)ەوە پێکەوە بەستراون. چۆن دەشێ وا بیربکرێتەوە کە وشەی لێکدراون و لە دوو ژمارە پێکهاتوون و بە یاریدەی ناوبەندی (و) پێکەوە بەستراون. هەروەها دەلوێ وا لێك بدرێتەوە، کە وشەی لێکدراو نەبن و دوو وشە بن و (و)ی پێوەندی لە نێوانیاندا هەبێ. هەرچی بۆ ژمارەکانی جۆری (چواردە)یە، چۆن دەشێ وا بیربکرێتەوە کە وشەیێکی لێکدراوە و لە دوو ژمارە بێ یاریدە پێکهاتبێ، هەروەها دەلوێ بوترێ کە بەشی دووەمی ئەو وشە ناسادەیە شتێکە لە نێوان وشە و پاشگردا.

بەڵام خاسیەتی ژمارەی وەك (بیست و دوو) وەك وشەی کۆکراوە لە ڕووی پێکهاتنی واتاوە جیاوازی لەگەڵ ناوی کۆکراوەدا زۆرە. ئەو جیاوازییەش لەوەدایە، کە وا ژمارەی وەك (بیست و دوو) لەسەر بناغەی کۆکردنەوە پێك دێ، بەڵام ناوی کۆکراوە لەسەر بناغەی کۆکردنەوە بە ئەنجام ناگەیەنرێ. بەوێنە (کۆکردنەوەی خێزان) لە باری واتاوە، ئەوە ناگەیەنێ کە لە (کۆبوونەوە + خێزان) سازبووبێ.

- **ڕێبازی لێکدان:**

هەرچی ژمارەی وەك (دووسەد)، (چوار هەزار)...ە لە ڕێگای لێکدانەوە سازبووە – واتە: (٢ (100 x، 1000 x 4)).. لێرەشدا ئەگەر لەگەڵ لێکدانی ناودا بەراوردی بکەین، هەندێ جیاوازی بەدی دەکەین...

بەو چەشنە بۆ گەیاندنی واتای ژمارە لە سیستەمی بەشە ئاخاوتنی ژمارەدا ڕێگەی ئەوتۆ بەکاردێنرێ. کە لە سیستەمی بەشە ئاخاوتنی ناودا بەکارناهێنرێ. ئەم تایبەتێتییانەش خاسیەتی ژمارە دیاری دەکەن و وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ جیای دەکەنەوەو نیشانی ئەوە دەدەن، کە ڕاست نییە بخرێنە بەشە ئاخاوتنی ناوەوە.

وەك پێشتر وتمان هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی، بەپێی پەیڕەوکردنی نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ژمارەیان بە ئاوەڵناو داناوە. ڕاستە لە زمانی ئینگلیزیدا لە یەکەم سەرنجدا ڕەنگە وا بێتە پێش چاو کە هاتنی ژمارە لەگەڵ ناودا، وەك (two boys – دوو کوڕ) جیاوازی لەگەڵ هاتنی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا (little boys – کوڕی بچوك) نەبێ... بەلام ئەگەر قووڵ لەو مەسەلەیە وردبینەوە، بە ئاسانی هەست بەوە دەکەین، کە لە نێوان ژمارە و ئاوەڵناودا جیاوازی زۆرە.

ئەو جیاوازییەش بە ڕوونی لە پێوەندیی واتای پارچەکانی ژمارەی پێکەوەبەستراو و پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراو بەدەردەکەوێ[٥٦]. وەك پێشتر وتمان بۆ پێکهێنانی ئەو جۆرە ژمارانە دوو ڕێگەی (کۆکردنەوە) و (لێکدان) باون، بەلام هەرچی پێوەندیی واتای پارچەکانی ئاوەڵناوی پێکەوەبەستراوە، لەسەر بناغەی ئەو دوو ڕێگەیە سازناکرێت. بەوێنە کە دەوترێ (شینی کاڵ) هیچ ئەوە ناگەیەنێ کە لە (شین + کاڵ) یاخود (شین X کاڵ) پێکهاتبێ.

---

[٥٦] - سەرچاوەی ناوبراو ئی. ئا سامیرنیتسکی، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی، ل ١٦٧.

هەروەها جیاوازی لە بوونی ژمارە بە ناو و بوونی ئاوەڵناو بە ناویشدا زۆرە. ئەمانە و هەندێ لایەنی دی هەن، کە بلێین برێ لە نووسەرانی ڕێزمانی ئینگلیزی ڕاست نین، کە ژمارەیان خستووەتە ناو بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناوەوە. هەرچی هەندێ نووسەری ڕێزمانی بەشە ئاخاوتنی کوردیشە، کە لاسایی زمانی ئینگلیزی کردووەتەوە، ئەگەر گوێ نەدەینە دەرك نەکردنی بەو جیاوازیانەی لە زمانی ئینگلیزی و زۆر زمانی دیدا لە نێوان ژمارە و ئاوەڵناودا هەیە و کە بەشێکیمان لە سەرەوە باس کرد، خۆ دەبوو هەست بەوە بکا کە لە ڕستەی کوردیدا ئاوەڵناو بەدوا ناودا دێت: (ژنی جوان)...، بەڵام هەرچی ژمارەیە دەکەوێتە پێش ناو (چوار ژن)...

لە ڕووی ڕستەسازیشەوە ژمارە بە شێوەیێکی سەربەخۆ خۆی دەنوێنێ... ڕاستە وەك ئاوەڵناو بە زۆری لەگەڵ ناودا دێت و ئەم پێکەوەهاتنەش، پێکەوەهاتنی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا دێنێتەوە یاد (پێنج گوڵ)، (گوڵی سوور)... بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لەو جۆرە بەکارهێنانەدا ناشێ ژمارە ناوبنرێ دیارخەر، بەڵام هەرچی ئاوەڵناوەکەیە، لەبەر ئەوەی خاسیەتی شتێك دەردەخا دەبێ بە دیارخەر. لە دەستەواژەی (پێنج گوڵ)، ژمارە دەورێکی تایبەتی دەبینێ و خاسیەتی شتێك ئاشکرا ناکا، بەڵکو تەنیا ئیشارەت بۆ چەندێتی شتێك دەکا.

ژمارە لە ڕووی وشەسازی یەوە خاوەنی ئەم خاسیەتانەیە:

١- تەنیا لەگەڵ ناودا دێ و پارچەکانی ئەو جۆرە دەستەواژانەش بەپێی دەستووری ڕستەسازی دابەش ناکرێن و سەرپاکیان بەسەر یەکەوە دەبنە ئەندامێکی ڕستە، وەك: (دوو ڕۆژ، چوار کچ، شەش مەڕ...).

٢- ناتوانێ ئاوەڵناو دیاری بکا [57].

[57] - ن. س ڤالگینا، د. ن. ڕۆزێنتال، م. ئی فۆمینا، ڤ. ڤ تساپکێڤیچ زمانی ڕووسی ئەمڕۆ، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٧١، ل ٢١٥- ٢١٦.

مەفهوومی ژمارە لە ئەنجامی مێژوویێکی درێژی پێشکەوتنی ئادەمیزادەوە پەیدا بووە. ف. ئێنگیلس دەڵێ ((مەفهوومی ژمارە و تەنەکان لە شوێنێکی نادیارەوە وەرنەگیراوە، بەڵکو لە واقیعی دەوروبەرەوە هاتووە)).. ((دە پەنجە، کە مرۆڤ لەسەر فێری ژماردن دەبوو — واتە یەکەم عەمەلی یەی حیسابی دەکرد)) [58] لەکاتی ژماردندا توانستی لادان لە شتی دیاری کراو ((بریتییە لە ئەنجامی پشت بەستنی دوورو درێژ بە تەجروبەی پێشکەوتنی مێژووییدا)). بۆ نموونە وشەی ((پێنج، دە، سەد...)) دەشێ بۆ هەر شتێك بەکاربهێنرێ کە بژمێررێن. بەوێنە: پێنج پیاو، پێنج مریشك، پێنج بەرد، پێنج شەقام، پێنج باوەڕ... هتد. ئەمەش ئەنجامی گشتی بوون و تەجرید بوونە[59].

نووسەرانی ڕێزمانی کوردی و زمانانی دی، کاتێ لە ڕووی تایبەتێتی واتا و چۆنێتی بەکارهێنانەوە ژمارە دابەش دەکەن بەسەر جۆری جیاوازدا، جیاوازی یەکی زۆر لە نێوان دابەش کردنەکانیاندا بەدی دەکرێ. بەوێنە هەندێ نووسەر ژمارەی کەرتی (کەسری) بە جۆرێك لە ژمارە دانانێن برێك ژمارەی پلەیی (تەرتیبی، ڕوتەبی) ناخەنە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە... بە پێچەوانەشەوە نووسەری وا هەیە تەنانەت ئاوەڵکرداری (یەك یەك، دوو دوو، سێ سێ..) و وشەی چەندێتی نادیاری وەك (زۆر، کەم..)یش بە چەشنەکانی ژمارە لە قەڵەم دەدەن.

لە ڕێگەی هەڵسەنگاندنی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی (ژمارە)دا کراون و بەپێی بۆچوون و لێکدانەوە و تۆژینەوەی تایبەتیی خۆمان و بەهۆی کەڵك وەرگرتن لە تیۆریی زمانناسییەوە گەیشتووینەتە ئەو ئەنجامەی لە زمانی کوردیدا سێ جۆر ژمارە دیاری بکەین:

---

[58] - ئا. ئی گولانۆڤ، وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٦٥، ل ١٢٥.
[59] - هەمان سەرچاوە، ل ١٢٦ — ١٢٧.

١-ژمارەی بنجی.

٢-ژمارەی پلەیی.

٣- ژمارەی کەرتی.

١- ژمارەی بنجی:

ژمارەی بنجی کە دەشێ ژمارەی چەندییشی پێ بوترێ، ئەو ژمارانە دەگرێتە خۆ، کەوا بە گشتی لە تەواوی دانەکاندا تەجریدی ژمارە ڕادەگەیەنێ (دوو کەڕەت دوو چوار) یان ژمارەی دیاری کراوی شتی هاوڕەگەز نیشان دەدا (شەش کتێب)... تایبەتێتی وشەسازیی ژمارەی بنجی پێوەندە بە واتا لێکسیکییەکەوەی. ژمارەی بنجی خاوەنی حاڵەتی تاك و کۆ [٦٠] و ناسیاوی... نییە، چونکە لە مانایدا ئەو دیاردەیە هەیە. ژمارەی بنجی هەروەها دۆخیشی نییە، چونکە واتای شت ناگەیەنێ. نەبوونی حاڵەتی تاك و کۆ و ناسیاوی و دۆخ بەشە ئاخاوتنی ژمارە لە

---

٦٠ - ڕاستە هەندێ ژمارە وەك (دە، سەد، هەزار...) نیشانەی (-ان) یان (-ەها)ی کۆ وەردەگرن و دەوترێ: (دەیان، سەدان، هەزاران...) یان (دەها، سەدەها، هەزارەها..)، بەلاّم بۆ ئەمە دوو تێبینی دەخەینە پێش چاو

١- وەرگرتنی نیشانەی کۆ لە لایەن ژمارەوە دەستورێکی گشتی نی یە و ئەو ژمارانەی نیشانەی کۆ وەردەگرن زۆر کەمن.

٢-ژمارەکانی (دە، سەد، هەزار...) کاتێ نیشانەی کۆ وەردەگرن، دوو گۆڕانی بنەڕەتییان بەسەردا دێت:

أ- واتای چەسپیویان نامێنێ - واتە لە چەندێتی دیارەوە دەبنە چەندێتی نادیار. بۆ نموونە کە دەوترێ (سەد پیاو)، ئەوە مەبەست (سەد پیاو)ە بێ کەم و زیاد، واتە نە (٩٩) و نە (١٠١)ن، بەلاّم کە دەوترێ (سەدان پیاو) ئەوە چۆن دەشێ (چوار سەد) بن، دەشێ (هەشت سەد)یش بن...

ب-لە بەشە ئاخاوتنی ناو نزیك دەبنەوە... هەرچی ژمارەی (دوو، سێ)یشە تەنیا دەمێ دەتوانن (ان) وەربگرن، کە ناوەکە لابرێ و جێی بگرنەوە. وەك: دوو پیاو هاتن

دوان هاتن سێ پیاو هاتن سیان هاتن

بەشە ئاخاوتنی ناو جیادەکەنەوە. بەپێی پێوەندیی وشەڕۆنان لە نێو ژمارەی بنجی دا وشەکانی: یەك، دوو، سەد، هەزار... پتر دیار و چالاکن.

ژمارەی بنجی ئەگەر بەبێ ناو بەکاربهێنرێ، ئەوە تەنیا ناوی ژمارەیێك ڕادەگەیەنێ، بەلاّم کە لەگەڵ ناوێکدا دێت، ئەوە دەتوانی ببێتە دیارخەری چەندێتی ناوەکە و ناوەکەش دەبێتە دیارخەری ژمارەکە: (یەك دار، هەزار منداڵ) ژمارە لەم بارەدا نە دەبێ بە ئاوەڵناو و نە دەشتوانێ ببێ بە دیارخەری ئاوەڵناو. ئاوەڵناویش نابێ بە دیارخەری شتی ژمارەکە.

تایبەتێتی ژمارەی بنجی لە نووسیندا ئەوەیە، کە دەشێ بە ڕەقەمیش دەربڕدرێ، وەك (چل — ٤٠)، (سەد — ١٠٠)، بەلاّم هەرچی ئەو ناوانەیە کە واتای چەندێتییان تێدایە، وەك (چلە)، (حەفتە)، (سەدە)... ناشێ بە ڕەقەم نیشان بدرێن. ئاوەڵناو دەتوانێ ببێتە دیارخەری ناوی چەندێتی، بەلاّم ناتوانێ ببێ بە دیارخەری ژمارەی بنجی. وشەی (یەك) جگە لە واتای چەندێتی ژمارە: (یەك ساڵ، یەك ژن...) دەتوانێ واتای دیش بگەیەنێ. بۆ نموونە:

١) بە واتای ناو، وەك ((یەك لە ئێمە دەرناچێ))، ٢) بە واتای جێناو — ئاوەڵناو، وەك (ئێمە پێکەوە یەك قوتابخانەمان تەواو کردووە) ٣) بە واتای جێناوی نادیار، وەك ((من و ئازاد لە یەك ڕێگاوە هاتووین)).

وشەی هەردوو، هەرسێ... لە ژمارەی بنجی (دوو، سێ..)وە نزیکن و هەر هەمان ئەندازە ڕادەگەیەنن، بەلاّم واتای بنەڕەتیی (هەردووە، هەرسێ...) ڕاگەیاندنی چەندێتی نییە، بەڵکو تەنیا پەنجە بۆ نیشاندانی چەندێتی ڕادەکێشێ. وشەی (هەردوو، هەرسێ..) ناکەونە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە، بەڵکو سەر بە جێناون. ئەم جێناوانەش کە لە ژمارەی بنجی و جێناوی (هەر) پێکهاتوون، واتای کۆکردنەوە دەگەیەنن، وەك

هەردوو ژنەکە ڕۆیشتن.

هەرسێ کتێبەکەم خوێندەوە.

لە زمانی کوردیدا ژمارەی بنجی کاتێ چەندێتی ناوێك (سادە بێ یان نادادە) ڕادەگەیەنێ، لەپێش ناوەکەوە دێت. هەرچی ناوەکەشە لە شێوەی تاکدا بەدەردەکەوێ (کەمێ جاریش لە شێوەی کۆدا، ئەویش جگە لە ژمارەی (یەك)) [٦١]

وەك: لای چەپی ژوورەکەیش دوو پەنجەرەی گەورە هەبوو

(لەخەوما، ل ٤٤)

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستیدا ناو کە لەگەڵ ژمارە دێت. بە زۆری لە شێوەی تاکدا بەدەردەکەوێ. وەك

دۆ ژەن دوو ژن

هەفت کیشڤەر - حەوت وڵات

ناوە ناوەیەکیش ناوەکە لە فۆرمی کۆدا بەدەردەکەوێ وەك:

دو ڤازدەه ئەختەران دوازدە ئەستێرە

(بڕوانە: ڤ، س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٧٥ — ٧٦).

ئازاد تەمەنی چوار ساڵە / ئازاد تەمەنی چوار ساڵانە [٦٢]

ئەگەر ناوەکە بە ناو تەواو کرابێ ژمارەی هەر کامێکیان مەبەست بێ، ئەوە ژمارەی بنجی دەخرێتە پێش ئەو ناوەوە[٦٣]. وەك

---

[٦١] - شایانی باسە، د. زارێ یووسف باسی ئەو تایبەتێتییەی ژمارەی بنجی کردووە (بڕوانە: دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٨٥ ل ٦٥). مامۆستا تۆفیق وەهبیش لەو تایبەتێتییە دواوە، بەلام جیاوازی لەوەدایە، ئەم وا دادەنێ، کە (ناوەکە هەمیشە تاك ئەمێنێتەوە) (دەستووری زمانی کوردی، جزئی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩، ل ٧٤).

[٦٢] - لە ڕاستیدا ئەو ناوانەی ئەندازەی کاتیان تێدایە، وەك (سەعات، ڕۆژ، شەو، مانگ، ساڵ..) کاتێ لەگەڵ ژمارەی بنجیدا بەکاردێنرێن، دەتوانن قاڵبی کۆ وەربگرن. وەك: دوو شەوان (دوو شەو)، حەوت ساڵان (حەوت ساڵ)... (بڕوانە: ك. ڕ ئەیووبی و ئی. ئا سمیرنۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری، لینینگراد ١٩٦٨ ل ٥٤).

[٦٣] - مامۆستا تۆفیق وەهبی ئەو تایبەتێتییەی یادداشت کردووە (بڕوانە: دەستووری زمانی کوردی، جزئی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩، ل ٧٤ — ٧٥).

چوار دەرگای ماڵ

دەرگای چوار ماڵ

پێنج چرای کۆڵان

چرای پێنج کۆڵان

ژمارەی (یەك) زۆر جار لەگەڵ ناودا لە شێوەی نیشانەی (– ێك / – ەك)دا دێت، وەك :

بزنێك	بزنەك
شوانێك	شوانەك
ساڵێك	ساڵەك

ژمارەی بنجی کە ژمارەی ناوێك ڕادەگەیەنێ، دەشێ ناوەکە بێ هیچ نیشانەیێك بێ و دەشلوێ نیشانەی لەگەڵ بێ. بۆ نموونە:

١– بێ نیشانە:

سێ پیاو

چوار ژن

پێنج قوتابی

٢–لەگەڵ نیشانە:

أ– (ەکە)ی ناسیاوی:

سێ پیاوەکە ڕۆیشتن.

چوار ژنەکە هاتن.

ب– (ە)ی ناسیاوی:

سێ پیاوە کەوتنە ڕێ.

چوار ژنە لەکاتی گەڕانەوە.

ج– (ان)ی کۆ:

چوار ڕۆژان بەپێ ڕۆیشتن.

د- (ێك)ی نەناسیاوی:

سێ ڕۆژێك لەمەوبەر.

تێبینی //

١-ئەگەر ژمارە بنجییەکە (یەك) بێ، ئەوە ناوەکە ناتوانێ هیچ یەکێك لەو نیشانانە وەربگرێ.

٢-کاتێ ناوی دوای ژمارەکە نیشانەی (ێك)ی نەناسیاوی دەچێتە سەر، ئەوە ژمارەکە واتای نێزیکی (تەقریبی) لە خۆیەوە وەردەگرێ. بۆ نموونە کە دەوترێ (سێ ڕۆژ) ئەوە گومان لە ژمارەی (ڕۆژ)ەکاندا نییە و ئاشکرایە و دیاری کراوە، کە بێ زیاد و کەم (سێ)ن، بەڵام کە دەوترێ (سێ ڕۆژێك)، مانای وایە نزیکەی (سێ ڕۆژ). جا دەشێ لە سێ زیاتر بن یان کەمتر. لەم بارەدا ژمارەی (سێ) واتای چەسپاوی نامێنێ.

ئەم واتای نزیکییەی ژمارە لەو بارەشدا بەدەردەکەوێ، کە لە پێش ژمارەکەوە وشەی (نزیك - نزیکەی - نزیکی... دەوروبەری...) بێت لەم حاڵەتەشدا دەشێ ناوەکە نیشانەی (ێك)ی پێوە بێ یان پێوە نەبێ وەك،

نزیکەی سێ ڕۆژ لەمەوبەر.

نزیکەی سێ ڕۆژێك لەمەوبەر.

دەوروبەری سێ ڕۆژ لەمەوبەر.

دەوروبەری سێ ڕۆژێك لەمەوبەر.

٣- بێتو ناوەکە لابرێ، ئەوە ژمارەکە نیشانەی (- ەکە) و (- ە) و (- ان) وەردەگرێ و دەوری ناو دەبینێ، وەك:

چوارەکە هاتن.

چوارەکە کەوتنە ڕێ.

سیان ڕۆیشتن.

٤- ژمارە (یەك) کە دەوری ناو دەبینێ — واتە کاتێ ناوەکە لادەبرێ — نیشانەی (— ێ، — ێك)ی نەناسیاوی پێوە دەلکێ، وەك:-

یەکێ (یەکێك) لەو وێنانە هەڵدەبژێرم.

یەکێ (یەکێك) هاتە ژوورەوە[٦٤].

لە زمانی کوردیدا لە (یەك)ەوە تا (دە) — (یەکان)، لە (دە)وە تا (سەد) — دەیان، لە (سەد)ەوە تا (هەزار) — (سەدان)، لە (هەزار)ەوە تا ملیۆن — (هەزاران)یان پێ دەوترێ[٦٥].

ناوی یەکەم دە ژمارەی زمانی کوردی بەم چەشنەی خوارەوەیە:

دیالێکتی خواروو		دیالێکتی ژووروو	
زمانی ئەدەبی	شێوە جیاوازەکانی	زمانی ئەدەبی	شێوە جیاوازەکانی
١- یەك		یەك، ئێك	دوو، دۆ، دوی
٢- دوو		دوو	سە، سی
٣- سێ		سێ	دووی، دوی
٤- چوار	چار	چار	
٥- پێنج		پێنج	
٦- شەش		شەش	شێش
٧- حەوت	حەفت	حەفت	حەفت
٨- هەشت		هەیشت	هەشت
٩- نۆ		نە (ھ)	نەه
١٠- دە		دە (ھ)	

٦٤ - د. زاری یووسف لە کتێبی (دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی)، مۆسکۆ، ١٩٨٥ دا لە بەشی زۆری ئەو تایبەتێتییانەی ژمارەی بنجی دواوە (ل ٦٥ — ٦٦).

٦٥ - شایانی باسە، مامۆستا سەعید صدقی کابان ئەوەی یادداشت کردووە (مختصر صرف و نحوی کوردی، بەغدا، ١٩٢٨، ل ١٣).

وشەی (یەك)ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا (ئەیڤە) [٦٦]لە ئێرانیی کۆندا (ئەیڤەکە، ئێڤەك) لە زمانی فارسی ناوەڕاستدا (ێڤەك) لە زمانی فارسی نوێدا (يك)ە لە زمانی بلووجیدا (یەك، یە) لە زمانی هیندی نوێدا (أيك)ە، لە زمانی لاتینیدا (unus)، لە زمانی فەرەنسیدا (ئان)ە لە زمانی ڕوسیدا (ئەدین)ە..

هاوواتای ژمارە (دوو)ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا (دڤە)یە لە زمانی هندی کۆندا (دڤا)یە، لە زمانی فارسی کۆندا (دوڤیت)یە، لە زمانی فارسی ناوەڕاست (دۆ)یە، لە زمانی فارسی نوێدا (دو)ە، لە زمانی بلووجیدا (دۆ، دو)ە، لە زمانی هیندی نوێدا (دو)ە، لەزمانی ئینگلیزیدا (تو)ە، لە زمانی لاتینیدا (onp)ە، لە زمانی فەرەنسیدا (دوێ)ە، لە زمانی ڕووسیدا (دڤا)یە..

ژمارەی (سێ)ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا لە شێوەی (تری، ترەی)دایە و لە هیندی کۆندا (تری، تیسر)ە، لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (سێ، si)یە، لە زمانی فارسیی نوێدا (سە)یە، لە زمانی کوردیدا (سێ)یە، لە زمانی بلووجیدا (سەی)ە، لە زمانی هیندی نوێدا (تین)ە، لە زمانی ئینگلیزیدا (ثری)یە، لە زمانی لاتینی دا (tres)ە، لە زمانی فەرەنسیدا (تروا)یە، لە زمانی ڕووسیدا (تری)یە و لە بولگاریشدا هەر (تری)یە.

بەرانبەر وشەی (چوار)ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا (چەتور، چەتڤار) دەبینین، لە زمانی هیندی کۆندا (چەتڤار)، لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (چەهار)، لە زمانی فارسیی نوێدا (چهار)، لە زمانی بلووجیدا (چار)، لە زمانی ڕووسیدا (چیتری)، لە زمانی هیندی نوێدا (چار)، لە زمانی لاتینی دا (quattuor)، لە زمانی فەرەنسیدا (کاتر)...

---

[٦٦] - مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی دەڵێ: (لە ناوچەی هەورامانی عێراقدا وشەی (بووە) بە واتای (یەك) بەکاردێ، بەڵام لە هەورامانی ئێراندا ئەمە دەبێ بە (یوڤە = یڤڤە)، (بڕوانە: محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێریەن ڤاج بەغدا، ١٩٨٧، ل ١٧).

بۆ وشەی (پێنج)ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا (پەنجە) دەبینین، لە زمانی هیندی کۆندا (پەنجە)، لە زمانی هیندی نوێدا (پانج) لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (پەنج)، لە زمانی فارسیی نوێدا (پنج)، لە زمانی بلووجیدا (پەنج – پەچ) لە زمانی ڕووسیدا (پیات)...

وشەی (شەش)ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا (خشڤەش)ە لە زمانی هیندی و ئێرانیدا (سڤەکس)، لە زمانی هیندی کۆندا (شاش)، لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (شەش)، لە زمانی فارسیی نوێدا (شش) لە زمانی بلووجیدا (شەش)، لە زمانی ڕووسیدا (شێست)، لە زمانی بولگاریدا (شێست)...هاوواتای (حەوت)ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا (هەپتە)یە، لە زمانی هیندی کۆندا (سەبتە)یە، لە زمانی هیندی و ئەورووپایی دا (سەبتم)ە، لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (هەفت)ە، لە زمانی فارسیی نوێدا (هفت)ە، لە زمانی بلووجیدا (هەپت)ە، لە زمانی لاتینی دا (SEPTEM)ە، لە زمانی فەرەنسیدا (سیت)ە، لە زمانی ڕووسیدا (سێم)ە...

ژمارەی (هەشت)ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا لە شێوەی (ئەشتا) دایە، لە زمانی هیندی و ئەورووپایی دا (ئوکۆ)یە، لە زمانی هیندی کۆندا (ئەشتە)یە، لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (هەشت، ئەشت)، لە زمانی فارسیی نوێدا (هشت)ە، لە زمانی بلووجیدا (هەشت، هەژدە)ە، لە هیندی نوێدا (ئەت)ە، لە زمانی ئینگلیزیدا (ئەیت)ە...

بەرانبەر وشەی (نۆ)ی کوردی ئەمانە دەبینین: لە زمانی ئاوێستادا (نەڤە)، لە زمانی هیندی و ئەورووپایی دا (نیوم)، لە زمانی هیندی کۆندا (نەڤە)، لە زمانی فارسیی ناوەڕاست (نەه، نوه)، لە زمانی فارسیی نوێدا (نە)، لە زمانی بلووجیدا (نوه)، لە زمانی هیندی نوێدا (نو) لە زمانی لاتینیدا (novem)، لە زمانی فەرەنسیدا (نۆف)، لە زمانی ئەڵمانیدا (نوێن)، لە زمانی ئینگلیزیدا (ناین)، لە زمانی ئیتالیدا (نۆڤی)...

هەرچی وشەی (دە)شە وێنەی لەم شێوانەدا بەدی دەکرێ: لە زمانی ئاوێستادا (دەسە)، لە زمانی هیندی و ئەوروپایی دا (دەکم)، لە زمانی هیندی کۆن (داسە)، لە زمانی هیندی نوێدا (دس)، لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (دەھ)، لە زمانی فارسیی نوێدا (دەھ)، لە زمانی بلووجیدا (دەھ)، لە زمانی لاتینیدا (decn)، لە زمانی فەرەنسیدا (دیز)، لە زمانی ئیتالیدا (دیتشی)، لە زمانی ڕووسیدا (دێست)، لە زمانی بولگاریدا (دێسەت)...

لە بەراوردکردنی فۆرم و ناوی ژمارەی یەك تا دەی کوردی لەگەڵ فۆرم و ناوی ئەو ژمارانەدا لە زمانی ئاوێستادا و هیند و ئەورووپی کۆن و نوێ و ئێرانیی کۆن و ناوەڕاست و نوێدا نێزیکییەکی زۆر لە نێوانیاندا دەبینرێ. ئەم جۆرە نێزیکییە تەنانەت دەشێ ناوبنرێ یەکێتی و وێکچوون. (هەرچەندە لەنێوان ئەو زمانانەدا خزمایەتیی تەواو هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە مەسەلەی پێشکەوتنی دەنگسازیدا هەر یەکەیان خاوەنی یاسای تایبەتی خۆیانن[٦٧]. بۆ نموونە وشەی (دڤە)ی ئاوێستا لەگەڵ (دڤا)ی زمانی هیندی کۆن و زمانی ڕووسیی ئەمڕۆدا جیاوازییان تەنیا لە دەنگی (ە) و (ا)ی کۆتاییدایە. هەر ئەو (ە)یەی کۆتایی (دڤە)ی ئاوێستا لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بووە بە (ۆ) و لە زمانی کوردیدا بە (وو) و لە زمانی فارسیی نوێدا بە (و)... یاخود وشەی (دەسە)ی ئاوێستا لە زمانی هیندی نوێدا تەنیا دەنگی (ە)ی کۆتایی سواوە و بووە بە (دس)، بەڵام لە زمانی کوردیدا تەنیا بڕگەی یەکەمی – (دە) ماوەتەوە و بڕگەی دووەمی – (سە) تێداچووە[٦٨]...

---

[٦٧] - ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٣٤.

[٦٨] - مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی ئەوەی یادداشت کردووە، کە (تا ئێستاش لە ناوچەی هەوراماندا، (دەسە) بە واتای (دە) بۆ ژمارە هەر ماوە و باویشە، بەتایبەتی بۆ ژماردنی گوێز. بۆ وێنە دەوترێ: (دە دەسە گوێز)، واتا (سەد گوێز) (سەد دەسە گوێز)، واتا (هەزارێ گوێز). (بڕوانە محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێریەن ڤاچ، بەغدا، ١٩٨٧، ل ١١٠).

کرمانجیی خواروو		کرمانجیی ژووروو	
زمانی ئەدەبی	شێوە جیاوازەکانی	زمانی ئەدەبی	شێوە جیاوازەکانی
١١- یازدە	یانزە، یانگزە، یانزە	یانزدە (ه)	دەهیەك
١٢- دوازدە	دوانزە، دوانگزە، دوانزدە	دۆنزدە (ه)	دەهدو
١٣- سیازدە	سیانزە، سیانگزە، سیانزدە، سێزدە	سێنزدە (ه)	دەهسێ
١٤- چواردە	چاردە	چاردە (ه)	دەه چار
١٥- پازدە	پانزە، پانگزە، پانزدە	پانزدە (ه)، پەنجزدە(ه)	دەه پێنج
١٦- شازدە	شانزە، شانگزە، شازدە	شانزدە (ه)	دەه شەش
١٧- حەڤدە	حەڤڤە	حەڤدە (ه)	هەفتدە (ه)، دەه حەفت
١٨- هەژدە		هێژدە	دەه هەشت
١٩- نۆزدە		نۆزدە (ه)	دەه نە (ه[٦٩][٧٠]

لە ژمارە (١١)ەوە تا (١٩) بە لێکدانی ژمارەی یەکان (بە هەندێ گۆڕانەوە) لەگەڵ ژمارەی دە (دەه) سازدەبن. وەك:

---

[٦٩] - ق. کوردۆ (کوردۆییڤ)، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی ژوور و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٨٧.

[٧٠] - مامۆستا چەرکەزی بەکۆ وا ڕادەگەیەنێ کە لە نێو کوردەکانی ئازربایجاندا بەتایبەتی لە نێوان بەساڵاچووەکاندا، ژمارەی (١١) تا (١٩) بەم شێوەیە دەبینرێ: ١١- دە و یەك، ١٢- دە و دوی ، ... ١٩ – دە و نەه

بەزۆریش (د)ی سەرەتای (دە) دەکەنە (ت) و دەڵێن: تە و یەك تەو دوی... تە و نەه (بڕوانە: چ، خ، باکاییڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ١٢٨.

مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانیش ئەوەی ڕوون کردۆتەوە، کە (لەناو هەندێ ناوچەدا، ناوچەی کوردەواری، بەتایبەتی لەناو ئافرەتان دا (دە و یەك، دە و دوو، دە و سێ) بۆ مەبەستی (یانزە) (دوانزە) (سیانزە) بەکاردێ)، (بڕوانە: محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێریەن ڤاچ، بەغدا، ١٩٨٧، ل ٧٢).

سوانی (د)ی ئەم ژمارانەش، هەروەك سوانی (د)ی هەندێ وشەی دی لە سالآنی بیستدا لە گەڕدا بوو. بەڵگەش ئەوەیە کە لە سوان و تیێچوونی (د) ڕوونکردنەوە و لێکۆڵینەوەی تەواوی دەوێ، چونکە لە زۆر شوێنی وشەدا دەقرتێ.

بە وێنە ئەمڕۆ لە هەندێ شوێنی کوردستاندا، بەتایبەتی لە ناوچەی سلێمانیدا دەنگی (د)ی ژمارەکانی (یازدە، سیازدە، پازدە، شازدە، حەڤدە) سواوە و دەوترێ (یانزە، دوانزە، سیانزە، پانزە، شانزە، حەڤڤە). لەبەر ئەوەی قووتدانی ئەم (د)ە بووە بەهۆی قورسی دەربڕینی ئەو وشانە، بۆیە بۆ سووك کردنی ئەو نالەبارییە ناچار بووە دەنگی (ن) بێنێتە ناو (یازە، دوازە، سیازە، پازە، شازە)ەوە و (ڤ)ی (حەڤە)ش دووبارە بکاتەوە[71].

ئەسڵی ئەو وشانە کە(یازە، دوازدە، سیازدە، پازدە، شازدە، حەڤدە)ن، بێ گومان چ بۆ نووسین و چ بۆ زمانی ئەدەبی ڕاست وایە پەیڕەوی ئەسڵەکەیان بکرێ. شایانی باسە کۆڕی زانیاری کوردیش لەو ڕایەدا بووە، کە دەبێ ((ئەسڵی ئەو ژمارانە لە نووسیندا بپارێزرێت))[72]. چاپەمەنییەکانی ئەو سەردەمەدا شێوە جیاوازی بەکارهێنانیان — واتە نەسوان — دەبینرێ[73].

لە زمانی ئاوێستادا ناوی ژمارەکان لە (١١)ەوە تاوەکو (١٩) بە لێکدانێکی ئاسایی سازدەبێ، ئەمەش بەڵگەیەتی:

---

[71] - شایانی باسە، مامۆستا مەسعوود محەمەد، بە شێوەیێکی زانستی و بەڵگەی زۆر و ڕاست و لەبار دەربارەی چۆنیەتی نووسینی ژمارەکان دواوە ((بڕوانە: مەسعوود محەمەد، چارەسەرکردنی گیروگرفتەکانی ڕێنووس و ئەلفوبێی کوردی، (گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق– دەستەی کورد)، ب٩، بەغدا، ١٩٨٢، ل ٣٤١– ٣٤٤.

[72] - کۆڕی زانیاری کورد، ڕێنووسی کوردی (گۆڤاری کۆڕی زانیاریی کورد)، ب ١، ژ ١، بەغدا، ١٩٧٣، ل ٣٧٠.

[73] - بۆ زانستی زیاتر لەم بارەوە، بڕوانە: د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی، بەغدا، ١٩٨٦، ل ١٢٢– ١٢٣.

پەنجە دەسە (پازدە)

خشڤەش دەسە (شازدە)[٧٤]

واتە ناوی ژمارەی یەکان + دەسە.

لە زمانی کوردیدا ئەگەرچی لەم پێکهاتنەدا هەندێ گۆڕان لەناوی بەشێ لە ژمارەکاندا ڕووی داوە، بەلاّم هەمان بنەما و دەستوور بەکاردێنرێ. بە وێنە:

چـوار + دە = چواردە

هەشت + دە = هەژدە

نـۆ + زدە = نـۆزدە

لە زمانی ئێرانییەکانی دیشدا، هەروەك زمانی ئاوێستا و زمانی کوردی، ناوی ژمارەکانی نێوان (١١) و (١٩) دیسان لە یەکگرتنی ناوی ژمارەی یەکان و ناوی ژمارەی (١٠) سازدەبێ، لەگەڵ هەندێ گۆڕانی فۆنەتیکیدا. بەوێنە:

فارسی ناوەڕاست	فارسیی نوێ	بلووجی
١١- یازدەهـ	یازدە	یازدەهـ
١٢- دوڤازدەهـ	دوازدە	دوازدەهـ
١٣- سێزدە	سیزدە	سێزدەهـ، سێنزدەهـ
١٤- چەهاردەهـ	چهاردە	چاردەهـ
١٥- پانزدەهـ	پانزدە	پانزدەهـ
١٦- شازدەهـ	شانزدە	شانزدەهـ
١٧- هەفتدەهـ	هڤدە	هەودەهـ
١٨- هەشت دەهـ	هجدە	هەژدەهـ
١٩ - نەڤەزدەهـ[٧٥]	نوزدە[٧٦]	نۆزدەهـ، نۆزد[٧٧]

---

٧٤ - س. ن سۆکۆلۆڤا، زمانی ئاوێستا، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٧٠

٧٥ - بڕوانە ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٧٥.

٧٦ - بڕوانە: ژوالنور، دستور پارسی در صرف و نحو واملای فارسی، تهران، ١٣٤٣، ل ٦٣.

تێبینی//

١- لە زمانی ئاوێستادا ژمارەکانی (١١) تا (١٩) لە ڕێگەی یەکگرتنی ژمارەی یەکان + ناوی ژمارەی دەوە پێك دێ، بێ ئەوەی هیچ گۆڕانێکی فۆنەتیکی ڕوویدات.

٢- ئەگەرچی زمانی ئێرانی یەکانیش لە پێکهێنانی ناوی ئەو ژمارانەدا لەسەر هەمان دەستوور ڕۆیشتوون، بەڵام هەندێ گۆڕانی فۆنەتیکی ڕووی داوە.. وێڕای ئەو گۆڕانە گشتییە، دوو دەنگی (ز) و (ن) هاتوونەتە ناو بەشێك لە پێکهاتنەکەوە:

أ- دەنگی (ز):

ئەم دەنگە تازە پەیدا نەبووە، بەڵگەش ئەوەیە نەك هەر لە زمانی ئێرانییە نوێکاندا هەیە، بەڵکو لە فارسیی ناوەڕاستیشدا بە هەمان شێوە دەبینرێ و لە بەشێکی زۆری ناوی ژمارەکاندا بەشداری دەکا:

(یازدەه، دوڤازدەه، سێزدەه، شازدەه، نەڤەزدەه)

ب- دەنگی (ن):

وا پێدەچێ دەنگە (ن) زۆر درەنگ هاتبێتە نێو پێکهاتنی ناوی ئەو جۆرە ژمارانەوە، چونکە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بەهیچ چەشنێك نابینرێ. لە زمانی فارسیی نوێ و زمانی بلووجیدا تەنیا لە وشەی (شانزدەه)دا هەیە (هەرچی (ن)ی وشەی (یانزدەه)ە ڕەسەنە و هی ئەسڵی وشەکەیە).. لە زمانی کوردیشدا لەگەڵ ئەوەشدا کە لە هەموو شێوەکاندا نییە و پتر تایبەتە بە ناوچەی سلێمانی، پەیدابوونی دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەدەی بیستەم.

---

[٧٧] - ڤ، ئا. فۆرۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٣٨.

کرمانجی خواروو	کرمانجی ژووروو		
۱۰- دە		دە (ه)	دەه
۲۰- بیست		بیست	
۳۰- سی		سی	سیە
٤۰- چل		چل	
٥۰- پەنجا		پێنجی	پێنجە
٦۰- شەست	شێس	شێست	
۷۰- حەفتا	حەوتا	هەفتە	هەفتێ
۸۰- هەشتا		هەیشتە	هەشتێ
۹۰- نەوەد		نۆد	نووت، نۆت

لە زمانی ئاوێستادا ناوی ژمارە دەییەکانی لە (بیست)ەوە تاکو (پەنجا) لە (ناوی ژمارەی یەکان) + (سەت) پێك دێ.. هەرچی (سەت)یشە لە ئێرانیدا (ات)ە[۷۸].

بۆ ژمارەی (بیست) فۆرمی جنسی مێ – (ڤیسەتی)یش بەکاردێ[۷۹].

لە ناوی ژمارە دەییەکانی لە (شەست)ەوە تا (نەوەد) لە ناوی (ژمارەی یەکان) + (پاشگری تی) سازدەبێ، وەك

خشڤەتی (شەست)

هەپتاتی (حەفتا)

ئەشتانی (هەشتا)

نەڤەتی[۸۰] (نەوەد)

لە هەندێ لە زمانی ئێرانییەکاندا ناوی ئەو ژمارانە بەم چەشنەیە

---

۷۸ - سەرچاوەی ناوبراو، س. ن سوکۆلۆڤا، زمانی ئاوێستا، ل ۷۰.

۷۹ - هەمان سەرچاوە، ل ۷۱.

۸۰ - هەمان سەرچاوە، ل ۷۱.

فارسیی ناوەڕاست	فارسیی نوێ	بلووجی
٢٠–ڤیست	بیست	گیست
٣٠– سیە	سی	سی
٤٠– چیهل	چهل	چل
٥٠– پەنجاه	بنجاه	پەنجاه
٦٠– شەست	شصت	ئەشتاد
٧٠– هەفتات	هفتاد	هەفتاد
٨٠– هەشتات، ئەشتات	هشتاد	هەشتاد [٨١]
٩٠ — نەهڤەت[٨٢]	نود[٨٣]	

تێبینی//

١–وا دیارە وشەی (ڤیست)ی زمانی فارسیی ناوەڕاست و (بیست)ی کوردی و فارسی دەچنەوە سەر وشەی (ڤیسەتی)، کە لە ئاوێستادا بۆ فۆرمی جنسی مێیە.

٢–لەوەدەچێ وشەکانی (سی) و (چل)ی کوردی و زمانە ئێرانییەکانی دی شێوەی پەیدابوونیان لە ئاوێستاوە دووربێ.

٣– وشەکانی (هەپتاتی، ئەشتاتی)ی ئاوێستا کە بە یاریدەی پاشگر (تی) سازبوون، واپێدەچێ لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (ات)ی ئێرانی وەرگرتبێ: (هەفتات، ئەشتات، هەشتات). لە زمانی فارسیی نوێ و زمانی بلووجیدا(ت)ەکە بووە بە (د)– (هەفتاد، ئەشتاد، هەشتاد) لە زمانی کوردیدا (ت) تێداچووە و (أ) ماوەتەوە و وشەکان بوون بە (حەفتا، هەشتا).

---

[٨١] - سەرچاوەی ناوبراو، ڤ، س. راستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، ل ٧٥.

[٨٢] - سەرچاوەی ناوبراو، ژو النور، دستور پارسی در صرف ونحو واملای فارسی، ل ٦٢.

[٨٣] - سەرچاوەی ناوبراو، ڤ، ئا فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، ل ٣٨.

٤- وا دەردەکەوێ (شەست)یش لەسەر هەمان دەستووری (حەفتا، هەشتا) پێکهاتبێ و جیاوازی لەوەدا بێ کە لەمدا (ا)کەش سواوە. بەڵگەش ئەوەیە کە لە زمانی بلووجیدا دەوترێ (شەستاد). جێی خۆیەتی، ئەگەر بۆ پەیدابوونی وشەی (شەست)، ئەو ڕایەش بخەینە پێش چاو، کە دوور نییە لە وشەی (شەش) (بە کەمێ گۆڕانەوە)و (سەت)ی ئاوێستا سازبووبێ.

٥- بۆ وشەی (نەوەد – نەوەت) پتر وا دێتە پێش چاو، کە بە یاریدەی (ات)ی ئێرانی سازبووبێ، بەڵام دووریش نییە (ی)ی پاشگری (تی) ئاوێستا سوابێ و (ت) مابێتەوە. هەرچی بوونی (ت)ە بە (د)، یان بە پێچەوانەوە بوونی (د) بە (ت) دیاردەیێکی فۆنەتیکی بێ دەمەتەقێیە. ئەویش کە ئەم بۆچوونەی دووەم پتەو بکا، ئەوەیە لە زمانی فارسیی کۆندا دەوترێ (نەڤەتی) و ئاشکرا دیارە، کە پاشگری (تی) چووەتە سەر وشەی (نەڤە)... [٨٤]

لە زمانی کوردیدا ئەو ژمارانەی لە نێوان (بیست) و (سەد)ان (جگە لە دەییەکان) بەو شێوەیەی خوارەوە ساز دەبن:

ژمارەی دەیان + و + ژمارەی یەکان

٢١ – بیست + و + یەك = بیست و یەك

٢٢ – بیست + و + دوو = بیست و دوو

٢٩ – بیست + و + نۆ = بیست و نۆ

٣١ – سی + و + یەك = سی و یەك

٢٠ – دوی دەه

٣٠ – سێ دەه ... یاخود: ٩٠ – نەه دەه

٤٠ – دوی بیست

٦٠ – سێ بیست ... یان: ٨٠ – چار بیست

٥٠ – دوی بیست دەه

---

٨٤ - لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی ئازربایجاندا ژمارە دەییەکان بەم شێوەیەش ناودەبرێن:

٧٠ — سێ بیست دەھ

٩٠ — چار بیست دەھ

... هتد. (بڕوانە چ. خ باکاییێف، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ١٢٩.)

مامۆستا قەناتی کوردۆش دەڵێ: (لە زمانی کوردیدا لەپاڵ ژماردنی دەیی دا، ژماردنی بیستیش هەیە، کە پێی دەوترێ (ژماردنی ژنانە). لەم جۆرە ژماردنەدا، نەك دە بەڵکو دوو دەیی دەکرێتە بنەما. بەوێنە (دوو بیست) لە بریتی (چل)، (سێ بیست) لەجیاتی (شەست)ی، ... (دەستوری زمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو خواروو، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٨٩.

٢٠ — گیست

٤٠ — دۆ گیست

٦٠ — سەی گیست

٧٠ — سەی گیست و دەھ

٩٠ — چار گیست و دەھ

١٢٠ — هەپت گیست... هتد.

(بڕوانە ڤ. ئا فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠ ل ٣٨.).

٣٢ — سی + و + دوو = سی

٣٩ — سی + و + نۆ = سی و نۆ

٤١ — چل + و + یەك = چل و یەك

٤٩ — چل + و + نۆ = چل و نۆ

٩١ — نەوەد + و + یەك = نەوەد و یەك

٩٩ — نەوەد + و + نۆ = نەوەد و نۆ

ئەمە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروشدا بەهەمان چەشنە، بە وێنە:

٢٤ — بیست + و + چار = بیست و چار

٢٩ — بیست + و + نە (ھ) = بیست و نە (ھ)

ئەم جۆرە ژمارانە لە زمانی ئاوێستادا بەم شێوەیەی خوارەوە پێکدێ:

پەنجە — چە فیسەتی[٨٥] (بیست و پێنج)

لێرەدا دەبینین کوردی لە ئاوێستا جیادەبێتەوە، واتە هەرچی لە ئاوێستادایە لە پێشەوە (پەنجە) دێت و ئەوجا (ڤیسەتی) (بیست)، بەلاّم لە کوردی بە پێچەوانەوەیە— واتە لە سەرەتادا (بیست) دێت و ئینجا (پێنج)[٨٦].

ئەم دیاردەیە لە زمانی هیندی نوێ و زمانی عەرەبیدا وەك زمانی ئاوێستایە.. بە نموونە لە هیندی نوێدا دەوترێ:

چار (چوار) + بیس (بیست) = چوبیس

چێ (شەش) + بیس (بیست) = چبیس[٨٧]

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا شێوەی پێکهاتنی ژمارەکانی نێوان (بیست) و (سەد)، هەروەك زمانی کوردییە: ژمارەی دەیان + وت + ژمارەی یەکان

٢٢ — ڤیست + وت + دۆ = ڤیست وت دۆ[٨٨]

ئەو (وت)ەی لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا ژمارەکان پێکەوە دەبەستێ لە زمانە نوێکاندا لە شێوەی (و) دایە:

زمانی کوردی: بیست و دوو

زمانی فارسی: بیست و دو

زمانی بلووجی: گیست و دۆ

---

٨٥ - سەرچاوەی ناوبراو، س. ن. سۆکۆلۆڤا، زمانی ئاوێستا، ل ٧١.

٨٦ - شایانی باسە مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی ئەو جیاوازییەی زمانی ئاوێستا و زمانی کوردیی ئەمڕۆی یادداشت کردووە بڕوانە: (سۆکۆلۆڤ زمانی ئاوێستا— وەرگێڕان و لێدوان و بەراوردکردنی لەگەڵ زمامی کوردیی ئەمڕۆدا — محەمەد ئەمین هەورامانی، بەغدا، ١٩٨٨، ل ٢٠٤، ژ ٢)

٨٧ - سیامەند سەلیم، چۆن فێری ئەم سێ زمانە دەبیت (هیندی، کوردی، عەرەبی)، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٨٠، ل ١١— ١٢.

٨٨ - سەرچاوەی ناوبراو ، ڤ. س ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، ل ٧٦.

لە زمانی کوردیدا جیاوازیی وتنی ژمارەکانی (١١) تا (١٩) لەگەڵ ژمارەکانی (٢١) تا (٩٩) لەوەدایە، کە کۆمەڵی یەکەم لەپێشدا یەکانیان دەوترێ و بەدوایاندا دەیان، بەڵام کۆمەڵی دووەم بە پێچەوانەوە لە سەرەتا دەیان دەوترێ و ئەوجا یەکان. بە وێنە:-

چواردە ٤ و ١٠

بیست و چوار ٢٠ و ٤

ژمارەی (سەد)ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا (سەتەم)ە لە زمانی هیندیی کۆندا (چەتەم)ە، لە زمانی لاتینیدا (سەتنوم)ە، لە زمانی فەرەنسیدا (سەنت)ە، لە زمانی ڕووسیدا (ستۆ)یە، لە زمانی هیندیی نوێدا (سو)ە، لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا (سەتا)یە لە زمانی فارسیی نوێدا (صەد)ە، لە زمانی بلووجیدا (سەد)ە...

لە زمانی کوردیدا پێکهاتنی ژمارەی سەدان بەم چەشنەیە:

ژمارەی یەکان + وشەی (سەد)

کرمانجی خواروو	کرمانجیی ژووروو
دوو + سەد = دووسەد	دو + سەد = دوسەد
سێ + سەد = سێ سەد	سێ + سەد = سێ سەد
نۆ + سەد = نۆسەد	نە(ه) + سەد = (نەسەد / نەهسەد)

لە زمانی ئاوێستادا ناوی ژمارەی سەدان یان بەشێوەی پێکەوەبەستنی سادە- (دوڤەی سەتەی)، یان بەشێوەی لێکدانی سادە- (خشڤەش سەتە) پێك دێ. شێوەی پێکهاتنی ژمارەی سەدانی کوردی چەشنی لێکدانی سادەی ئاوێستایی یە. هەرچی زمانیی فارسیی ناوەڕاست و زمانی فارسیی نوێ و زمانی بلووجی... یشە لەسەر هەمان ڕێگە ڕۆیشتوون:

فارسیی ناوەڕاست: دەڤێ سەنت (سێ سەت)

فارسیی نویێ: سیصد

بلووجی: دۆسەد

دەربڕینی ژمارەکانی نێوان (١٠٠) و (١٠٠٠)یش بەم چەشنەیە

سەدان + و + دەیان + و + یەکان

٢٤٥ — دوو سەد و چل و پێنج

٩٧٦ — نۆ سەد و حەفتا و شەش

بۆ وشەی (هەزار)ی کوردی لە زمانی ئاوێستادا وشەی (هەزەهرەم) دەبینین، لە زمانی هیندیی کۆندا (سەهەسرەم)، لە هیندیی نوێدا (هزار)، لە فارسیی ناوەڕاستدا (هەزار)، لە فارسیی نوێدا (هزار)، لە بلووجیدا (هەزار، هەدار)...

پێکهاتنی ژمارەی هەزارانیش بەم جۆرەیە:

ژمارەی یەکان، دەیان، سەدان + وشەی (هەزار)

دوو + هەزار = دوو هەزار

هەشت + هەزار = هەشت هەزار

چوار سەد + هەزار = چوارسەد هەزار

ئەمەش لە زۆر زمانی هیند و ئەوروپایی و زمانانی دی گرووپی جیاوازدا بەهەمان چەشنە. بە نموونە:

فارسیی ناوەڕاست: دۆ هەزار

هیندیی نوێ: چار هزار... هتد.

لە زمانی کوردیدا ژمارەکانی نێوان (١٠٠٠) و (١٠٠٠٠٠)یش بەم جۆرە دەردەبڕدرێن:

هەزاران + و + سەدان + و + دەیان + و + یەکان

١٨٩٤ — هەزار و هەشت سەد و نەوەد و چوار

١٢٤٧٣ — دوازدە هەزار و چوار سەد و حەفتا و سێ

٥٤٢٢٤٩ — پێنج سەد و چل و دوو هەزار و دوو سەد و چل و نۆ

٩٩٩٩٩٩ — نۆسەد و نەوەد و نۆ هەزار و نۆسەد و نەوەد و نۆ

.... هتد.

هەرچی وشەی (ملیۆن)یشە، لە هەموو ئەو زمانانەدا کە من بەشێکیان لێ هەڵدەکرێنم، هەر (ملیۆن)ە بە کەمێ جیاوازیی دەربڕینەوە.

****

لە رووی ڕۆنانیشەوە دەکرێ ناوی ژمارەکانی زمانی کوردی بەسەر سێ جۆردا دابەش بکرێن:—

١—سادە.

ژمارەی سادە ئەو ژمارەیەیە، کە یەك بنەمای هەبێت. وەك

یەك — دوو — سێ.... دە — بیست — سی — چل — سەد — هەزار....

٢—ناسادە.

ئەمیش دوو جۆرە:

أ) داڕێژراو.

داڕێژراویش ئەوەیە لە وشەیێکی سادە و پاشگرێك پێکهاتبێ. وەك:

حەفتا، هەشتا... [٨٩]

ب) لێکدراو:

---

[٨٩] - هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی، ژمارەی دەیانی (بیست، سی، چل، پەنجا، شەست، حەفتا، هەشتا، نەوەد)یان بە سادە داناوە. بڕوانە: (د. زارێ یووسف، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٨٥، ل ٦٥). وەك پێشتر لێی دواین، بەڵگەی مێژوویی وا ڕادەگەیەنێ (حەفتا، هەشتا) و (پەنجا، شەست) بەیاریدەی (— ات)ی ئێرانی سازبووبن و لە کوردیدا (ت) تێداچووە و (ا) ماوەتەوە.. وشەی (نەوەد / نەوەت)یش یان بەهاریکاری پاشگری (— تی) ئاوێستا یان (— ات)ی ئێرانی پێکهاتووە و هەندێ گۆڕانی بەسەردا هاتووە.. هەرچی (بیست، سی، چل)ە ڕواڵەتیان سادەیە. شایانی باسە، مامۆستا صالح حسەین پشدەری وشەکانی (پەنجا، شەست، حەفتا، هەشتا، نەوەد)ی بە داڕێژراو داناوە و (بیست، سی، چل)یشی بە سادە (بڕوانە: کورتەیەك لە زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٨٥، ل ٣٨).

لێکدراو لە دوو بنەما ساز دەبێ، وەك:

یازدە، دوازدە ... چواردە... نۆزدە.

دووسەد، چوارسەد... نۆسەد[٩٠].

٣- پێکەوە بەستراو[٩١].

لە یەك کەوتنی چەند ژمارەیەك پێك دێت، کە بە یاریدەی (و)ی پێوەندی پێکەوە دەبەسترێن، وەك:

ژمارەی سادە بنەما و کەرەستەی ڕۆنانی ژمارەی ناسادە و ژمارەی پێکەوە بەستراوە. ژمارەی ناسادەی (١١) تا (١٩) بەڕێگای لێکدانی ژمارەی سادەی (١) تا (٩) لەگەڵ (١٠) هێنراوەتە ئەنجام ژمارەی (دووسەد) تا (نۆسەد)یش لە (دوو سەدی، دوو جار سەد...)ەوە سازکراوە... هەرچی ژمارەی پێکەوە بەستراویشە لە ئەنجامی یەکگرتنی ژمارەی سادە و ناسادەدا دروست دەبێ بەپێی پلە، وەك (هەزار و سێ سەد و چل و شەش)....

******

٢ – ژمارەی پلەیی:

ژمارەی پلەیی بەو وشانە دەوترێ، کە لە ژماردندا ڕیزی شتی هاوڕەگەز ڕادەگەیەنن، وەك (پرسیاری یەکەم، کتێبی دووەم، شەوی سێیەم، کوری چوارە...).

---

[٩٠] - وەك پێشتر لێی دواوین، ئەو (ا)یە چووەتە سەر وشەی (حەفت، هەشت...)و کردوونی بە (حەفتا، هەشتا..) کورت کراوی (ات)ی ئێرانییە.

[٩١] - ژمارە لێکدراوەکانیش دوو جۆرن

١- بەشێکیان گۆڕانی فۆنەتیکی یان بەسەردا هاتووە. وەك یازدە، پازدە، شازدە، حەڤدە...

٢- بەشەکەی دی یان هیچ گۆڕانێکی فۆنەتیکی یان بەسەردا نەهاتووە، وەك: دووسەد، چوارسەد، نۆسەد سەد و چوار: سەد و بیست و حەوت....

لە زمانی ئاوێستادا بۆ ژمارەی پلەیی (یەکەم)، ئاوەڵناوی (فرە — تەرە) بەکاردێ، کە واتای (پێشین — (یەکەمی دوان)) دەگەیەنێ.
(فرە — تەمە)ش واتای (یەکەمی فرە، یەکەمی کۆمەڵێکی زۆر) دەدات. ئەمە بە زمانی هیندیی کۆن دەبێتە (پرە ئەمەس).[92]
بە زمانی ئاوێستا دە ژمارەی سەرەتای پلەیی بە یاریدەی پاشگری جیاواز سازدەبن. بەوێنە:

دڤیتیە — دووەم

تریتیە — سێیەم

ك(توورییە) — چوارەم

پنکڤە — پێنجەم

خشتڤە — شەشەم

هەپتەثە — حەوتەم

ئەشتەمە — هەشتەم

نەڤەمە — نۆیەم

دەسەمە — دەیەم

بۆ ناوی ژمارەی پلەیی (یازدەیەم) تاکو (نۆزدەیەم) ناوی ژمارە بنجی یەکە بەکاردێنرێ و وەك جۆری قەدی (ا)دار گەردان دەکرێ. وەك یازدە — پەنجەدەسە، یازدەیەم — پەنجەدەسە.[93]
لە زمانی هیندیی کۆندا ژمارە پلەییەکان ئەم شێوانەیان هەیە:—

دڤیتیە — دووەم

تریتیە — سێیەم

---

[92] - سەرچاوەی ناوبراو، س. ن. سۆکۆلۆڤا، زمانی ئاوێستا، ل ٧١.
[93] - هەمان سەرچاوە، ل ٧٢.

نوریه — چوارەم

پەنچەمه — پێنجەم

شەشتە — شەشەم

سەبتەثە — حەوتەم

ئەشتەمە — هەشتەم

نەڤەمە — نۆیەم

دەچەمە — دەیەم[٩٤]

ئەگەرچی لە زمانی ئاوێستا و زمانی هیندیی کۆندا هەندێ ژمارەی پلەیی بەجۆری جیاواز سازدەبن، بەڵام لە نموونەکاندا ئەوەش بەدی دەکەین، کە بەشێکی زۆریان بە یارمەتیی نیشانەی (— ەمە)ەوە پێکهاتوون... هەرچی ئەو نیشانەیەی (— ەمە)یشە تا دێ پتر پەرە دەستێنێ و زیاتر بەکاردێنرێ. بەوێنە ئەگەر لە زمانی ئاوێستا و زمانی هیندیی کۆندا لە پێکهاتنی ژمارەی (هەشتەم، نۆیەم، دەیەم...)دا بەشداریی کردبێ، ئەوەتە لە زمانی فارسیی کۆندا بە ئاشکرایی چووەتە سەر ژمارەی (حەوت)یش... (حەوتەم) لە زمانی ئاوێستادا (هەپتەڤە)یە و لە زمانی هیندیی کۆندا (سەپتەتە)ن، بەڵام لە زمانی فارسیی کۆندا (هەپتەمە)یە.

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا ژمارەی پلەیی بەیاریدەی نیشانەی (— وم) سازدەبێ، وەك:

چەهاروم — چوارەم

پەنجوم — پێنجەم

شەشوم — شەشەم

---

[٩٤] - هەمان سەرچاوە ، ل ٧٢.

لەگەڵ ئەمەشدا بۆ ژمارەی (یەکەم)، (دووەم)، (سێیەم)، ئەم وشانەش دەوترێن:

فرەتوم — یەکەم

دیت — دیتیکەر — دووەم

سیتیکەر — سێیەم[95]

لە زمانی پشۆدا ژمارەی پلەیی بە یاریدەی نیشانەی (— ەم) بۆ نێر و (— ەمە) بۆ مێ پێك دێ. بەوێنە:

پێنجەم — پێنجەمێکی نێر

پێنجەمە — پێنجەمێکی مێ[96]

لە زمانی بلووجیدا بۆ سازکردنی ژمارەی پلەیی، نیشانەی (— ومی، — ەمی) دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی. بەوێنە:

چـــارومی — چوارەم

هەژدەمی — هەژدەیەم

گیستوومی — بیستەم[97]

وێڕای ئەوە لە هەندێ حاڵەتی سازکردنی ژمارەی پلەیی دا ڕێگەی لە دەستوور لادانیش دەبینرێ. وەك:

پێشی — یەکەم

دوهمی، گودی — دووەم

سەمی، سۆهی — سێیەم

دەهمی — دەیەم[98]

---

[95] - سەرچاوەی ناوبراو ڤ، س ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، ل ٧٧.

[96] - ن. ئا دڤۆرئانکوڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٤.

[97] - سەرچاوەی ناوبراو، ڤ ئا فورۆڵۆڤا، زمانی بلووجی، ل ٣٩.

[98] - هەمان سەرچاوە، ل ٣٩.

لە زمانی کوردیدا ژمارەی پلەیی بەم ڕێگایانەی خوارەوەدا پەیدا دەبێ:

یەك — بە یاریدەی نیشانەی (— ەم)، کە دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی، وەك:

یەك + ەم = یەکەم

دوو + ەم = دووەم

....

دە + ەم = دەیەم

تێبینی //

١—نیشانەی (— ەم)ی زمانی کوردی هەر (— ەمە)ی ئاوێستایە و (ە)ی کۆتایی سواوە.

٢—شێوەی (— ەم) لەنێو زمانە ئێرانییە نوێکاندا لە زمانی پشتۆدا دەبینرێ، کە ئەویش بۆ حاڵەتی نێرە.

٣— ئەم نیشانەیە لە زۆربەی زۆری دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا بەکاردێ.

٤—کاتێ (— ەم) دەچێتە سەر ژمارەی بنجی، بەو شێوەیەی خوارەوە خۆی دەنوێنێ:

أ) ئەگەر ژمارە بنجی یەکە کۆتایی بە دەنگی نەبزوێن بێت ئەوە (— ەم)ی بە ڕەوانی پێوە دەلکێنرێ، بێ ئەوەی هیچ زیادی و کەمی یەك بێتە گۆڕێ، وەك:

یەك + ەم = یەکەم

چوار + ەم = چوارەم

بیست + ەم = بیستەم

ب) بێتو ژمارە بنجییەکە کۆتایی بە بزوێنی (ا، ێ، ۆ، ە، ی) بێت ئەوە لەنێوان ژمارە و نیشانەکەدا (ی — Y) ی نیمچە بزوێن پەیدا دەبێ، وەك:

سێ + ی + ەم = سێیەم

نۆ + ی + ەم = نۆیەم[٩٩]

دە + ی + ەم = دەیەم

سی + ی + ەم = سێیەم

پەنجا + ی + ەم = پەنجایەم

ج) کاتێ ژمارەی بنجی کۆتایی بە بزوێنی (وو) دێت، ئەوە لەنێوان ژمارە و نیشانەکەدا نیمچەبزوێنی (و — W) دێتە کایەوە، هەروەها بوزێنی (وو)ی کۆتایی وشەکە کەمێك لەباری ئاسایی کورتتر دەوترێت.

دوو + (و + W) + ەم = دووەم

Du + w + em = duwem

دوو — بەهاریکاری نیشانەی (— مین) کە ئیزافەی سەر ژمارەی بنجی دەکرێت، وەك:

یەك + ەمین = یەکەمین

دوو + ەمین = دووەمین.... دە + ەمین = دەیەمین

تێبینی /

١— بە شێوە دیارە، کە نیشانەی (— ەمین) لە یەکگرتنی نیشانەی (— ەم) و (— ین) پێکهاتووە.

[٩٩] - کەریمی ئەیووبی و سمیرنۆڤا دەڵێن: لە ژمارەی (نۆ) ژمارەی پلەیی بە یاریدەی پاشگر (ڕاستتر نیشانە— ئەوڕەحمان)ی (— یٚم) سازدەبێ)، (دیالێکتی کوردی موکری، لینینگراد، ١٩٦٨، ل ٥٤) بەر لە هەرشت ئەوە ڕون دەکەینەوە، کە وشەی (نۆ) کۆتایی بە بزوێن هاتووە و نیشانەی (— یٚم)یش بە بزوێن دەست پێ دەکات. جا دەزانین کە دوو بزوێن پێکەوە نایەن و ئەیووبی و سمیرنۆڤا خۆشیان لە زۆر شوێنی کتێبەکەیاندا ئەو ڕاستی یەیان وتووە... وێڕای ئەوە، ئاشکرا دیارە وشەی (نۆ) کە بزوێنی (ۆ) کۆتاییەتی وەك ئەو وشانەی بە بزوێنی (ا، ێ، ی، ە) کۆتاییان دێ، مامەڵەی لەگەڵ دەکرێ و دەوترێ (نۆیەم).

٢- نەمانتوانیوە سەردەمی پەیدابوونی نیشانەی (- ەمین) دیاری بکەین، بەڵام ئەوەی دەیزانین، ئەوەیە کە ئەو نیشانەیە لە ئاوێستا و لە فارسیی کۆندا و لە فارسیی ناوەڕاستدا نییە.. هەروەها لە بەشێکی زۆری زمانە ئێرانییە نوێکانیشدا نییە، بەڵام لە زمانی فارسیی نوێدا (امین) هەیە وەك: سومین، چهارمین... [١٠٠].

٣- نیشانەی (- ەمین)یش، وەك نیشانەی (- ەم) لە زۆربەی دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی کوردیدا هەیە.

٤- نیشانەی (- ەم) کە دەچێتە سەر ژمارەیێکی بنجی کۆتایی هاتووە بە بزوێن یان نەبزوێن چۆن بەدەردەکەوێ، ژمارەی (- ەمین)یش بەهەمان شێوە خۆی دەنوێنێ.

گەلێ جار ئەوە بەدی دەکرێ، کە لەنێوان ژمارە بنجییەکە و نیشانەی (- ەم) و (- ەمین)دا نەبزوێنی (ھ) بەکاردێنرێ، وەك:

سێ + ھ + ەم / ەمین = سێهەم / سێهەمین

دە + ھ + ەم / ەمین = دەهەم / دەهەمین

ئەگەر بۆ دەستنیشان کردن و ڕوون کردنەوەی دەمی پەیدابوونی ئەو (ھ)ە، گەشتێك بە دیوانی شاعیرانی زووی کورددا بکەین، ئەوە ئەو (ھ)ە بەهیچ جۆرێك نابینین.. تەنانەت لە ئەدەبیاتی کوردی سەرەتای ئەم سەدەیەشدا بەرچاو ناکەوێ. بۆ نموونە لە ڕۆژنامەی (تێگەیشتنی ڕاستی)دا سەرنج ڕاگرتن لە ژمارەکان، ئەو ڕاستییەمان پێ دەسەلمێنێ کە ئەو (ھ)یەی ئەمڕۆ هەندێ لە نووسەران دەیخەنە نێوان ژمارە و نیشانەی (- ەم، - ەمین)ی پلەیانەوە، شتێکە لەلاوە هێنراوەتە ناوانەوە. لە گشت شوێنێك و تێکڕای وتارەکانی (تێگەیشتنی ڕاستی)دا تاکە ژمارەیەك چییە (ھ)ی لەگەڵ نەنووسراوە، بەوێنە بڕوانە: (ژ ٢١ ل

---

١٠٠ - سەرچاوەی ناوبراو، ژو النور، دستور پارسی در صرف و نحو واملای فارسی، تهران، ١٣٤٣، ل ٦٨.

١، س٢، د ٦ — (دومین) (ژ٢١، ل١، س٢، د ١٥ (سیمین) (ژ٢١، س٢، د ٦، د ٢٠ — (چــــوارمین) (ژ٢٨، ل ٣، س ٣، د ٢٠، (دومـــــین) (ژ٢٨، ل ٣، س٣، د ٢٨ — (دوم).

هەروەها نەبینی ئەو (ه)ە لە چاپەمەنییە کوردییەکانی دی ئـەو سـەردەمەدا، ڕای دانانی بەشتێکی لەلاوە هێنراو پتەو دەکات.

بۆ نمونە بڕوانە: (ڕۆژی کوردستان) (ژ١، ل ٢، س ١، د ٢٧ — (بیستەمین).

دەبینین کاتێ نیشانەی (— ەم)، (— ەمین) دەچنە سەر هەندێ ژمارە دەربڕینیان کـەمێ گرانــە.. جــا وا پێدەچــێ لــە ســەرەتادا ئــەو (ه)ە بــۆ ئاســانکردنی پێکەوەبەستنی ژمارە و نیشانەکە و وتنــی ئـەو جۆرە ژمارانـە هێنابێتـە ناوانـە و دواتر پەرەی سەندبێ.. [101] پێویستە پەنجە بۆ ئەوەش ڕابکێشین، کە لەنێو زمانە ئێرانی یە نوێکاندا لە زمانی بلووجیدا ئـەو (ه)ە دەچێتە سـەر چـەند ژمارەیـەك، وەك: سۆهمی (سێیەم) دەهمی (دەیەم)... [102].

---

[101] - کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا سمیرنۆڤا دەڵێن: (ئـەو ژمارانـەی کۆتاییـان بـە دەنگـی بـزوێن دێـت (جگـە لـە نـۆ)، کاتـێ نیشـانەی (— ەم، — ەمین)یـان دەخرێتـە سـەر، لـەنێوان کۆتـایی ژمارەکان و سەرەتای وشەکاندا بەبزوێنی (ه) یان (ی — Y) پەیدا دەبێ) (دیـالێکتی کـوردی موکری لینینگراد، ١٩٦٨، ل ٥٤) لەم بارەوە دەڵێن:

١— نەبزوێنی (ه) لە زوودا نەبووە و تازە هاتۆتە ناوانەوە و لەلاوە هێنراوە. ئەمڕۆش کـە بەکاردێنرێ، تەنیا بۆ ئەوە ژمارانە نیەیە کە کۆتاییان بە دەنگی بـزوێن دێ. بـەڵکو بـۆ تێکـڕای ژمارەکانە — واتە بـۆ ئـەو ژمارانەشـە کـە بـە نـەبزوێن کۆتاییـان دێـت. بەوێنـە چـۆن دەوتـرێ (سێهەم)، بەهەمان شێوە دەشوترێ (چوارهەم)...

هەرچی نیمچە بزوێنـی (ی —Y)یشـە ڕاسـت نییـە بـوترێ دەچێتە سـەر هـەموو ئـەو ژمارانـەی کۆتاییان بە بزوێن دێ، چونکە ئەوەتە ژمارەی (دوو) کۆتایی بە بـزوێن دێ و ناشـێ (ی—Y)ی بخرێتە سەر— واتە ناوترێ (دوویەم)

[102] - سەرچاوەی ناوبراو، ڤ، ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، ل ٣٩.

لە زمانی کوردیدا ئەگەر ژمارەکە پێکەوەبەستراو بوو. ئەوە نیشانەی (– ەم) و (– ەمین) دەچنە سەر دوا ژمارە – واتە تەنیا دوا ژمارە نیشانەی پلە وەردەگرێ.

بۆ نموونە:

سەد و چل و یەك

سەد و چل و یەکەم / سەد و چل و یەکەمین

بەپێی دەستووری زمانی کوردی ئەگەرچی ژمارەی پلەیی بەدوا ناودا دێت [١٠٣] و وەك ئاوەڵناو دەبێتە دیارخەری ناو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەشێ پێش ناوەکە بخرێ. بەوێنە

نامەی دووەم (دووەمین) / دووەم (دووەمین) نامە

ساڵی چوارەم (چوارەمین) / چوارەم (چوارەمین) ساڵ[١٠٤]

ژمارەی پلەیی ئەگەر بەدوا ناودا هات بە یاریدەی (– ی) ئیزافە پێکەوە دەبەسترێن، بەڵام کە پێکەوە پێش ناوەکەوە، هیچ نیشانەیەك پەیدا نابێ – واتە بێ یاریدە نیشانەی ئیزافە بەدوا یەکتردا دێن.

لەبەر ئەوەی ژمارەی پلەیی لەگەڵ ئاوەڵناودا هەندێ خاسیەتی وێکچوویان هەیە، بەشێك لە زانایان بەجۆرێك لە ئاوەڵناوی دەژمێرن. دانانی ئەو جۆرە وشانە لە بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناودا شتێکی چاولێکەرییە.

---

[١٠٣] - لە زمانی ڕووسیدا بەپێچەوانەی کوردییەوەیە – واتە ژمارەی پلەیی هەمیشە لەپێش ناوەوە دێت.

[١٠٤] - ئەم پاش و پێش کەوتنە لە زمانی فارسیشدا باوەو لەم بارەیەوە ژو النور دەڵێ: اصولا تقدیم و تأخیر عددهای ترتیبی (صفت های شمارسی ترتیبی) در مقابل معدود جایز است چنانکه: سومین روز، بنجمین سال... روز سوم، سال پنجم... (در صرف ونحو املای فارسی، ل ٦٨).

نێزیکی ژمارەی پلەیی لەگەڵ ژمارەی بنجیدا بووەتە هۆی ئەوەی هەندێ جار ژمارەی بنجی بە واتای ژمارەی پلەیی بەکاربهێنرێ بۆ نموونە (پۆلی چوار) لە بریتی (پۆلی چوارەم)...

سێ — نیشانەی (— وم)

لە ئەدەبیاتی کلاسیکی کرمانجیی ژوورو و هەندێ بەشە دیالێکتی ئەمڕۆی زمانی کوردیدا، دەبینین بە یاریدەی نیشانەی (— وم) کە دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی، ژمارەی پلەیی پێك دێ. وەك:

یەکوم، دووم... چاروم...

نیشانەی (— وم) لە زمانی فارسیی ناوەڕاست و زمانی فارسیی نوێدا نیشانەی سەرەکی پێکهێنانی ژمارەی پلەییە

وێڕای ئەو نیشانانە، لە دیالێکتی کرمانجیی ژوورو و بەشە دیالێکتەکانیدا بۆ سازکردنی ژمارەی پلەیی کەرەستەی دیش بەکاردێنرێ:

١— نیشانەی (— انی) کە دەخرێتە سەر ژمارەی بنجی، وەك

یەکانی

دوانی

......

چارانی [١٠٥]

٢— نیشانەی (— ێ) کە ئیزافەی سەر ژمارەی بنجی دەکرێ. لە پێکهاتنی ئەم فۆرمەدا هەمیشە جێناوی (یا) بۆ تاکی مێ و (یێ) بۆ تاکی نێر و (یێد / یێت) بۆ کۆ بەکاردێنرێ. وەك

[١٠٥] - بڕوانە:

أ— ق. کوردۆ (کوردۆییێڤ) دەستوری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧، ل ١٤٠ — ١٤١.

ب— ڕ. ل تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٣٦.

یاییێکی

یێ ییێکی

یا سێیی

یێ سێیی

یێد / یێت سێییێ [106]

٣- ژمارەی پلەیی لە ژمارەی بنجیی (دوو)ەوە و بەرەو ژوور بە یاریدەی نیشانەی کۆی دۆخی تیان (– ان) یاخود (– ا) سازدەکرێ. لەم بارەدا بەپێی ئەرك، لەپێشی ژمارەکەوە جێناوی (یا) یاخود (ا) (یێ) یاخود (ێ) بۆ تاك دادەنرێ و بۆ کۆش (یێد / ێد) یاخود (یێن/ ێن). جێناوەکە جنسی ژمارە پلەیی یەکە دیاری دەکا. وەك:

یا چاران بۆ تاکی مێ

یا دەهان

یێ چاران بۆ تاکی نێر

یێ دەهان

یێد چاران کۆ – نێر و مێ [107]

یێن بیستان

٤-ژمارەی بنجی کە دەوری ناوی دیارخەر دەبینێت و نیشانەی (– ان) یان (– ا)ی کۆی دەچێتە سەر، وەك ژمارەی پلەیی خۆی دەنوێنێ.

---

[106] - بڕوانە: د. مەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق، کتێبی (وڵاتان و میللەتانی ڕۆژهەڵاتی نێزیك و ناوەڕاست) ب ٧، یەریڤان، ١٩٧٥، ل ٣٤٥.

ق. کوردۆ (کوردۆییێڤ) دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٩٠.

[107] - هەمان سەرچاوە. ل ٩٠.

بۆ بموونە:

سالا بیستا (ن)

ڕۆژا دەها (ن)[١٠٨]

٥- لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستاندا نیشانەی (- ۆم) (- ۆمی)یش دەچنە سەر ژمارەی بنجی و دەیانکەنە ژمارەی پلەیی[١٠٩].

(- ۆم) لە (- وم)ی زمانی فارسیی ناوەڕاست و زمانی فارسیی نوێوە نزیکە. هەرچی (- ۆمی)یشە لە (- ومی) زمانی بلووجی دەچێت.

لە زمانی کوردیدا وێڕای ڕێگەی وشەسازی - واتە ئەو ڕێگەیەی کە نیشانە سەرەکییەکان و ئەوانی دی دەچنە سەر ژمارەی بنجی و دەیانکەنە ژمارەی پلەیی - هەروەها ڕێگەی ڕستەسازی و وەرگرتنیش هەیە. بەوێنە:

کاتێ ژمارەی بنجی وەك دیارخراو خۆی دەنوێنێ و نیشانەی (- ی)ی ئیزافە وەردەگرێ، وەك ژمارەی پلەیی لێ دێ. ئەم شێوە پێکهاتنە بە زۆری لەگەڵ ناوی مانگەکاندا دێت، وەك:

یەکی ئایار

شەشی ئەیلوول

چواردەی گەلاوێژ

نۆزدەی حوزەیران

---

١٠٨ - هەمان سەرچاوە، ل ٩٠.

١٠٩ - مامۆستا چەرکەزی بەکۆ (- وۆم) و (- وۆمی) و (- یۆم)یشی لەگەڵ (- ۆم) و (- ۆمی) داناوە (بڕوانە: زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ١٣٤ - ١٣٥)، بەڵام ئاشکرا دیارە کە (و)ی سەرەتای (- ۆم) و (- ۆمی) نیمچە بزوێن و پێویست هێناویەتییە ناوانەوەو لەگەڵ ئەسڵی نیشانەکاندا نییە - واتە نیشانەی (- ۆم) و (- ۆمی)ن، نەك (- وۆم) و (- وۆمی)... هەرچی (- یۆم)یشە دیسان هەر (- ۆم) ە و (ی)یەکەی سەرەتای نیمچەبزوێنە و لەنێوان جوو بزوێندا پەیدابووە.

بیستی مانگ

ئەم حاڵەتە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروشدا بەهەمان شێوە دەبینرێ. ئەوەندە هەیە (ــ ی)ی ئیزافە لەوێدا دەبێ بە (ــ ێ). وەك: یەکێ گوڵانێ [110]

نموونەی وەرگرتنیش ئەوەیە کە ژمارەی (یەك) جگە لە فۆڕمی (یەکەم) و (یەکەمین)... هەروەها فۆڕمی (ئەوەڵ، هەوەڵ) و (هەوەڵین)یشی هەیە، کە لەزمانی عەرەبییەوە وەرگیراوە [111]

***

٣- ژمارەی کەرتی:

ژمارەی کەرتی ئەندازەی کەرت ڕادەگەیەنێ — واتە چەندێتی ئەم یان ئەو بەشی دانەکە نیشان دەدا و دەردەخا، وەك (سێ یەك، چواریەك...) [112] لە پێکهاتنی ژمارەی کەرتی دا ناوی پارچەکانی لە واتای پلە بێ بەرن.

لە زمانی هیندیی نوێدا هەروەك کوردییە، واتە (یەك) لەدوای (سێ) و (چوار)ەکەوە دێت. بەوێنە بڕوانە (تینوا حصە، چوتها حصە...) (بڕوانە: سیامەند سەلیم، چۆن فێری ئەم سێ زمانە دەبێت — هیندی، کوردی، عەرەبی — بەشی، یەکەم بەغدا، ١٩٨٠، ل ١٩.

لە زمانی کوردیدا ژمارەی کەرتی (سێ یەك، چوار یەك...)، کە جۆری هەرە دیار و باون، وشەی لێکدراون و لە دوو ژمارەی بنجی پێکهاتوون: (سێ + یەك " چوار + یەك...). لە دیالێکتی ژووروشدا بەهەمان شێوە دەوترێ: (سێ یەك،

---

[110] - شایەنی باسە، مامۆستا قەناتی کوردۆ لەم کێشەیە دواوە (بڕوانە: دەستووری زمانی کوردی — بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و کرمانجیی خوارووـ ل ٨٩).

[111] - هەندێ لە نووسەران ئەوەیان یادداشت کردووە، بڕوانە:

قەناتی کوردۆ، هەمان سەرچاوە، ل ٨٩

کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیر نۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد، ١٩٦٨، ل ٦٥.

[112] - لە زمانی ڕووسیدا پێکهاتنی ئەم جۆرە ژمارانە بە پێچەوانەوەیە — واتە (یەك) لەپێش (سێ)و (چوار)ە کەوە دێت.

چاریەك...)[١١٣]. وێنەی ئەم پێکهاتنە لە زمانە ئێرانییەکانی دیشدا بە هەمان جۆر بەر چاو دەکەوێ. بەوێنە لە زمانی فارسیی نوێدا دەوترێ: ((چهاریەك، حدیەك...))[١١٤] و بەزمانی بلووجیش ((سەیەك..))[١١٥].. هتد.

ئەم جۆرە پێکهاتنەش تەنها لەو ژمارانەدا ڕەنگ دەداتەوە، کە ژمارەی دووەمیان (یەك)بێت... بەڵام ئەگەر ژمارەی دووەم ژمارەی (یەك) نەبێت، ئەوە ژمارە کەرتی یەکە وەك وشەیێکی لێکدراو پەیدا نابێ[١١٦]، بەڵکو لە شێوەی دەستەواژەیەکدا دەردەکەوێ، کە دەشێ دەربڕینی وەصفی پێ بوترێ. بۆ سازبوونی ئەمەش لە زمانی کوردیدا چەند حاڵەتێك بەرچاو دەکەوێ: بە یارمەتیی پێشبەندی (لە). ئەمیش بە دوو چەشن دەبینرێ

أ) پێشبەندی (لە) لە سەرەتای دەستەواژەکەوە دێت، بەواتایێکی دی لە پێش ژمارەی یەکەمەوە دەبێ. ژمارە گەورەکە لە پێشدا دێت و بە دوایدا ژمارە بچووکەکە — واتە ژمارە گەورەکە دەبێتە یەکەم و بچووکەکەش دووەم. وەك:

لە دە پێنج

لە سەد دە

لە هەزار دوو

..... هتد.

زۆر جار لەم پێکهاتنەدا دوو دیاردە سەرهەڵدەدەن:

یەك:

---

١١٣ - جگر خوێن، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی، بەغدا، ١٩٦١، ل ٣٤.

١١٤ - ذو النور، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی تهران، ١٣٤٣، ل ٦٩.

١١٥ - ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٣٩.

١١٦ - شایەنی باسە، مامۆستا تۆفیق وەهبی پەنجەی بۆ ئەو ڕاستییە ڕاکێشاوە (بڕوانە: دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩، ل ٧٦).

ژمارەی یەکەم نیشانەی (ان)ی کۆ وەردەگرێ. وەك:

لە دەیان پێنج

لە سەدان دە

لە هەزاران دوو

دوو ـ

بۆ تەواو کردنی پێشبەندی (لە) پاشبەندی (دا) دەچێتە سەر کۆتایی ژمارەی یەکەم و لە شێوەی کورتکراوەدا، واتە وەك (أ) بەدەر دەکەوێ. وەك:

لە دەدا (دەیا) پێنج

لە سەددا (سەدا) چل

لە هەزاردا (هەزارا) دوو

ئەم دوو دارشتنە لە دیالێکتی کرمانجی ژوورووداا بەهەمان شێوە دەبینرێ، تەنیا ئەوەندە هەیە (ژ) لە بریتی (لە) بەکاردێنرێ و ژمارەی یەکەم هەمیشە نیشانەی کۆی (ان) یان (ا) وەردەگرێ. وەك:

ژ پێنجان سێ

ژ دەهان چار[117]

لەم پێکهاتنەدا گەلێ جار لە دیالێکتی خوارووودا وشەی (بەش کەرت...) و لە دیالێکتی ژووروودا وشەی (پار، سەلەف...) بەشداری دەکەن[118]. وەك:

لە شەش بەش سێ بەش

لە دەکەرت چوار کەرت

[117] - مامۆستا قەناتی کوردۆلە کتێبی (دەستووری زمانی کوردی — بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و کرمانجیی خواروو — ل ٩٤)دا باسی ئەو تایبەتێتی یەی کردووە.

[118] - نموونەی ئەو جۆرە وشە بەشداریکەرانە لە زمانی پشتۆدا وشەی (بەرخە) (بڕوانە: ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٤) و لە زمانی بلووجیدا وشەی (بەهر، بەهەر)ن (بڕوانە: ڤ. ئا. فۆرۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٠).

ژ چار پارا سێ پار

ژ حەفتا سێ پار / ژ حەفت پارا سێ [١١٩]

ژ سەدان نەهـ سەلەف

دەهـ سەلەف ژ سەدا[١٢٠]

... هتد.

ب) لە سەرەتادا ژمارە بچووکەکە و لە ناوەڕاستدا پێشبەندی (لـە) و لـە کۆتاییـدا ژمارە گەورەکە. وەك:

پێنج لەسەد

سەد لە هەزار

هەنـدێ جـار لـەم پێکهاتنـەدا ئـەو دیاردەیـەش سـەر هەڵـدەدا، کـە دوا ژمـارە، بەواتاییێکی دی ژمارە گەورەکە نیشانەی (- ان)ی کۆ وەردەگرێ:-

یەك لە چلان

٣- بەهاریکاری وشەی (لەسەر)، کە دەکەوێتە نێوان هەردوو ژمارەکەوە. هەرچی ژمارەکانیشە، بچوکەکەیان لە سـەرەتاوە دێـت و لـە کۆتاییـدا ژمـارە گەورەکـە. وەك:

دوو لەسەر پێنج

چوار لەسەر هەشت

پێنج لەسەر بیست[١٢١]

---

١١٩ - بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، چەرکەزی بەکۆ، زمانی کوردەکانی سۆڤیەت، ل ١٣٦.

١٢٠ - بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، قەناتی کوردۆ، دەستووری زمـانی کـوردی، مۆسـکۆ، ١٩٥٧، ل ١٤٣.

١٢١ - لـە بەشـە دیـالێکتی ئـەترووش و بامەڕنیـدا ئـەم جـۆرە دەربڕینـە ڕێگـەی سـەرەکیی پەیدابوونی ژمارەی کەرتییە، وك: سێ لەسەر چارا چار لەسەر حەفتا

تێبینی://

ئەم چەشنە دەربڕینە و دەربڕینی جۆری (ب)ی خاڵی یەکەم پتر لە بیرکاریدا باوە. بەوێنە:

کە دەوترێ (پێنج لە سەد) مەبەست (٥٪)ە.

کە دەوترێ (سەد لە هەزار) مەبەست (١٠٠٪)ە

......

کە دەوترێ (دوو لەسەر پێنج) مەبەست (٢/٥)ە.

کە دەوترێ (چوار لەسەر هەشت) مەبەست (٤/٨)ە

......

٣- بەیاریدەی نیشانەی ئیزافەی (ی)، کە بە ژمارەی یەکەمەوە دەلکێ [١٢٢] لەم بارەدا لە سەرەتادا وشەی گەورەکە دێ و ئەوجا بەدوایدا وشە بچووکەکە. وەك:

سەدی هەشت

سەدی چوار

٤- لە هەندێ بەشە دیالێکتی موکری [١٢٣] و بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستان [١٢٤] و هەندێ ناوچەی دی دا ژمارە گەورەکە بەدوا ژمارە بچووکەکەدا دێ و نیشانەی (- ەم)ی پلەش وەردەگرێ. وەك: لە بەشە دیالێکتی موکریدا:

پێنج هەشتەم - واتە (پێنج لە هەشت)

سێ سەدەم - واتە (سێ لەسەد)

لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستاندا:

بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، مەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق، ل ٣٣٥.

[١٢٢] - د. زارێ یووسف ئەو دەستوورەی باس کردووە (بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، ل ٦٧).

[١٢٣] - بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، کەریمی ئەیووبی و ئی ئا. سمیر نۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری، ل ٥٥.

[١٢٤] - بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، چەرکەزی بەکۆ، زمانی کوردەکانی سۆڤیەت، ل ١٣٦.

سێ چارۆمی — واتە (سێ لە چوار)

چار پێنجۆمی[١٢٥] — واتە (چوار لە پێنج)

٥— لە بەشی زۆری دیالێکتی ژووروودا (— انی) دەچێتە سەر ژمارە گەورەکە و ژمارە گەورەکەش بەدوا ژمارە بچووکەکەدا دێت و ژمارەی کەرتی ساز دەبێ، وەك:

پێنج بیستانی

یەك چارانی [١٢٦]

و هەندێ ڕێگەی دی...

وشەی (چارەك) و (نیو)یش، کە ژمارەی کەرتین، واتای چەندێتییان تێدایە. (چارەك) — (چواریەك)ی شتێکە و تەنانەت پێکهاتنەکەشی دیارە بریتییە لە (چوار — چار) + (ێك — ەك)... (نیو)یش لە دوو بەش بەشێك ڕادەگەیەنێ، ئەم وشانە لە هەندێ شێوە کوردیدا (چارەگ)" (نیم، نیڤ)ن. (نیو)و (نیم)یش فۆرمی (نیوە)(٧٦)و (نیمە)شیان هەیە[١٢٧].

---

[١٢٥] - لە زمانی پشتۆدا هەمان شێوە پێکهاتن دەبینرێ، بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، ل ٤٤).

[١٢٦] - بڕوانە:

أ— سەرچاوەی ناوبراو، قەناتی کوردۆ، دەستووری زمانی کوردی (بەکەرستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و کرمانجیی خواروو)، ل ٩٤.

ب—سەرچاوەی ناوبراو، قەناتی کوردۆ، دەستووری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧، ل ١٤٣.

ج— سەرچاوەی ناوبراو، چەرکەزی بەکۆ، زمانی کوردەکانی سۆڤیەت، ل ١٣٦.

[١٢٧] - مامۆستا تۆفیق وەهبی وشەی ((نیو))ی بە ژمارەی بنجی داناوە و وشەی ((نیوە))یش بە ژمارەی کەرتی (دەستووری زمانی کوردی، ل ٧٧). وەك ئاشکرایە ((نیو)) و ((نیوە)) هەردووکیان لە دوو بەش بەشێك ڕادەگەیەنن. بۆ نموونە چۆن دەشێ بوترێ ((منداڵەکە نیو سێوی خوارد))، بەهەمان چەشن دەلوێ بوترێ ((منداڵەکە نیوەی سێوەکەی خوارد)). یاخود ((قوتابی یەکە نیو دەفتەری پڕکردەوە)) / ((قوتابییەکە نیوەی دەفتەرەکەی پڕکردەوە))... جا مەسەلە ئەوە نییە ((نیو)) ژمارەی بنجی بێت و ((نیوە))یش کەرتی، بەڵکو مەسەلە ئەوەیە ((نیو)) شتی (مگلق، تجرید) ڕادەگەیەنێ و ((نیوە))یش ((مجسمە، محدود))ە...

ژمارەی دابەش؟

لە هەردوو دیالێکتی سەرەکی کوردیدا ژمارەی دابەش بە دووپات کردنەوەی ژمارەی بنجی پێك دێ

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
یەك یەك	یەك یەك
دوودوو	دودو، دۆدۆ
سێ سێ	سێ سێ
چوار چوار	چوار چوار

... هتد.

شێوەی (یەکە یەکە، دوان دوان، سیان سیان)یش بەکاردێ. وێڕای ئەوە، ئەوەش دەبینرێ، کە لە دووپات کردنەوەی ژمارە بنجی یەکەدا پێشبەندی (بە) لە ناوەڕاستدا پەیدادەبێ. وەك:

یەك بەیەك

دوو بەدوو

سێ بەسێ

چوار بەچوار

... هتد.

هەرچی ئەو پێشبەندەشە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لە شێوەی (ب – bi)دایە، وەك:

وشەی (نیو، نیم) لە ئێریەن ڤاچ دا ((نەیمە))یە و لە هیندی کۆندا (نێمە)و لە فارسیی ناوەڕاستدا (نێم، نێمەك)ە... (بڕوانە: محمد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێریەن ڤاچ، بەغدا، ١٩٨٧، ل ١٨٣). لە زمانی پشتۆدا (نیم، نیمە)یە (بڕوانە: ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، ل ٤٤)" لە زمانی بلووجیدا (نێم)ە (بڕوانە: ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی ل ٤٠)...

یەك بیەك

دوبدو

سیێ بسیێ

چار بچار

ئەو پێشبەندە لە هەندێ بەشە دیالێکتی هەردوو دیالێکتدا لە شێوەی (وە)دا دەبینرێ. وەك:

یەك وەیەك	یەك وەیەك
دوو وەدوو	دووەدو
سێ وەسێ	سێ وەسێ
چوار وەچوار	چار وەچار

... هتد.

تێکڕای ئەو نووسەرانەی باسی ئەم کێشەیەیان کردووە، نەك هەر بەچەند دێڕێك کۆتاییان بە لێدوانەکەیان هێناوە و هەڵەی گەورەیان کردووە، بەڵکو مەبەستیشیان نەپێکاوە:

١- بەڵێ (یەك یەك، دوودوو، سێ سێ، چوار چوار...) لە دووپاتکردنەوەی ژمارەی بنجی پێك دێن، بەڵام پێویستە بزانین، دەشێ ئەو جۆرە وشانە لە بەشە ئاخاوتنی ژمارەدا دابنێین یان نا...

(یەك، دوو، سێ، چوار...) ژمارەن و دەوترێ (یەك پیاو هات، دوو کوڕ هاتن...). لێرەدا ئاشکرا دیارە، کە (یەك، دوو..) ژمارەی (پیاو، کوڕ...)نیشان دەدەن — واتە چەندێتی ناو دیاری دەکەن، بەڵام کە دەوترێ (پیاوەکان یەك یەك هاتن، کوڕەکان دوودوو هاتن...) ئەوە (یەك یەك، دوودوو...) بەدوا یەکتر هاتنی کردارەکە (هاتن) نیشان دەدەن. کەوتە کە وەسفی چۆنێتی (هاتن)ەکە بکەن و

وەسفی (پیاو، کوڕ...) نەکەن، ئەوە دەبنە ئاوەڵکردار. بەو پێیە (یەك یەك، دوودوو...) ژمارە نین و (ئاوەڵکرداری تەرتیبی)ین.

٢- چ لە ڕووی ڕاگەیاندنی واتاو چ لە بواری بەکارهێنانەوە جیوازی لە نێوان ئەو دوو جۆرە پێکهاتنەدا هەیە. بە وێنە ئەگەر بڵێین:

(دوودوو دانیشتبووین)، ئەوە ناشێ تەنیا دووکەس بین، بەڵکو دەبێ چەندین کەس بین و هەردووانمان پێکەوە دانیشتبین، بەلآم کە دەڵێین (دوو بەدوو دانیشتبووین)، بە پێچەوانەوە دەبێ تەنیا دوو کەس بین پێکەوە دانیشتبین و ناکرێ مەبەستی کەسانی زۆر بگرێتە خۆ.. ئەمەو گەلێ جیاوازیی دی هەیە، کە لێرەدا بە پێویستی نازانین بە درێژی لێی بدوێین.

جگە لە دووپاتکردنەوەی بێ یاریدە، چەشنە دووپاتکردنەوەیێکی دیش هەیە، کە بە یاریدەی ناوبەند ساز دەبێ وەك:

أ- بە یاریدەی ناوبەندی (او). وەك:

یەکاو یەك...

ب- بە یایدەی ناوبەندی (بە). وەك:

هەزار بەهەزار.... هتد...

ئەو جۆرە وشانەس - (یەکاو یەك... هەزار بەهەزار...)، کە بە یاریدەی ناوبەند ساز دەبن، دەبنە ئاوەڵناو.

لە ڕاستیدا ژمارەی بنجی چ بە دووپاتبوونەوە، چ بەوەرگرتنی پاشگر، چ بە یەکگرتنی لەگەڵ وشەی بەشە ئاخاوتنی دیدا.. توانایەکی باشی هەیە لە ڕۆنانی وشەی نوێدا.

پێشتر لە دووپات بوونەوەی یژمارەی بنجی دواین، ئیستاش با لەگەڵ مۆرفیمەکانی دیدا تەماشای بکەین:

* لەگەڵ پاشگردا:

حەوتە، چلە، سەدە...

دوانە، سیانە...

یەکەتی / یەکێتی...

تێبینی:

١- وا دەردەکەوێ (ە) چالاکترین پاشگربێ، کە لەگەڵ ژمارەدا بێت.

٢- هەرچی (انە)یە، دیسان هەر (ە)یە و چووەتە سەر ڕێژەی (دوان، سیان...).

٣- پاشگری (ەتی / ێتی)یش تازەیە.

٤- پاشگری (ە) و (ەتی / ێتی). کە دەچنە سەر ژمارە دەیکەن بە ناو.

* لەگەڵ مۆرفێمی ڕیشەییدا:

أ- لەگەڵ ناودا:-

واتە: ژمارە + ناو.

یەکدڵ

یەك دەست

یەکماڵ

یەك قسە

یەك شەممە

یەك دەنگ

یەك ڕوو

یەکچاو

یەك باڵ

....

دووڵ

دوو ڕوو

دووقات

دووقەد

دوو خەت

....

سێ سووچ

سێ گۆشە

سێ چوکڵە

سێ پا

....

چوار پێ

چوار چاو

چوار گۆشە

چوار قوڕنە

....

پێنج تیر

....

چل چرا

....

شەست پەڕ

....

هەزار پێ

.... هتد.

تێبینی:

زۆرجار لە دوا ناوەکەوە هەندێ مۆرفێمی دیش دێ. وەك:

١- پاشگر:

أ- پاشگری (- ە):

یەك شەوە، دووژنە، سێ ڕۆژە، چوارچێوە، چوارشانە

چوار ناڵە

... هتد.

ب- پاشگری (- ەکی)

دووبەرەکی

چوارخشتەکی

... هتد.

ج- پاشگری (- انە= ان + ە)

سێ ڕۆژانە

... هتد.

٢- لەگەڵ ئاوەڵناوی نادیاردا:

یەکتر

یەکدی

... هتد.

٣- لەگەڵ ئاوەڵکرداردا:

دوولا

چوار لا

... هتد.

٤- لەگەڵ چاوگدا:

یەك کەوتن یەك گرتن ، یەك بوون ... هتد.

ژمارەی چەندێتی نادیار؟

لە هەندێ لێکۆڵینەوەی زمانە ئەوروپاییەکاندا، ئەوە بەرچاو دەکەوێ، کە هەندێ وشەی وەك: زۆر، فرە، گەلێك، کەم، هەندێ، چەند.. بە جۆرێك لە ژمارە دانراون و لەژێر سەرباسی ((ژمارەی چەندێتی نادیار))دا لێیان کۆڵراوەتەوە.[١٢٨]

بەڕای من ڕاست نییە ئەو جۆرە وشانە بە ژمارە دابنرێن، چونکە ئەو گروپە وشەکەمەی بە ((ژمارەی چەندێتی نادیار)) دانراوە، لەباری واتاوە ناتوانێ چەندێتی ژمارە نیشان بدا... نادیاریی ئەم گروپە وشەیە (زۆر... فرە... هەندێ...) لەو گروپە وشەیە (یەك، دوو... دە...) جیادەکاتەوە، کە بەتەواوی سەرژمێریی ناوێك دەخاتە ڕوو.

بۆ نموونە کە دەوترێ ((پێنج کرێکار))، ئەوە ژمارەی کرێکاران (پێنج)ن و نە چوارن و نە شەش — واتە بەتەواوی ژمارەیان دیاری کراوە، بەڵام، ئەگەر بوترێ ((هەندێ کرێکار))، ئەوە نەك ژمارەیان نەزانراوە، بەڵکو دەشێ (دە) کەس بن و دووریش نییە (سەد).

وشەی چەندێتی نادیاری (زۆر، کەم...) لە بەکار هێنانیاندا خاسیەت و تایبەتێتی و قاڵبی وایان لێ دروست دەبێ، کە ژمارەی بنجی نییەتی. جیاوازی وشەکانی (زۆر، کەم...) لەگەڵ ژمارەی (یەك، دوو...)دا، لەوەدایە کەدەتوانن وەك دیارخەری چەندێتی لەگەڵ ناوی واتای ڕۆنراودا بێن، بۆ نموونە (زۆر پیاوەتی " زۆر دۆستایەتی " زۆر جوانی..)، یاخود لەگەڵ ئاوەڵناودا بێن: (کەم جوان " زۆر بەرز). دەتوانن پلەی ئاوەڵناو دیاری بکەن (زۆر گەورە، کەم

---

[١٢٨] - بەوێنە:

أ— ڤ. ڤ. ڤینۆگرادۆڤ، زمانی ڕوسی ئەمڕۆ (وشەسازی)، مۆسکۆ، ١٩٧٢، ل ٢٢٧ — ٣٢٨.

ب— ن. س. ڤالگینا، د. ن. ڕۆزێنتاڵ، م. ئی. فۆمینا، ڤ. ڤ. تساپکێڤیچ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، چاپی چوارەم مۆسکۆ، ١٩٧١، ل ٢٢٥ — ٢٢٦.

... و گەلێکی دی.

ڕوونــاك...). هەرچــی ژمــارەی بنجییــە لــەو حاڵەتانــەدا، کــە باسمــان کــرد بەکارناهێنرێ. وشەی (زۆر، کەم...) خاوەنی پلەی بەراورد (زۆرتر، کەم تــر...) و پلەی باڵا (زۆرترین، کەمترین...)ن.

لە ڕووی تایبەتێتی واتا و دەستووری زمانەوە ئەو وشە چەندێتییە نادیارانە بە زۆری وەك ئاوەڵکردار بەکاردێن.

وشــەی چــەندێتی نادیــاری (چــەند، ئەوەنــدە، هەنــدێ...) ئەگەرچــی لــە ڕووی پەیوەندییانەوە لەگەڵ ناودا لە ژمارەوە نزیك دەبنەوە، بە وێنە (پێنج پرسیار — هەندێ پرسیار)و ئیشارەت بۆ ژمارە دەکەن، بەڵام ژمارە دەرناخەن. جا بۆیە ڕاستتر وایە لە ڕیزی جێناوی نادیار و جێناوی پرسیار دابنێین...

ئاوەڵکردار

-١-

کورتە هەڵسەنگاندنێکی
ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی ((ئاوەڵکردار))دا کراون

لە کتێبی ((مختصر صرف و نحوی کوردی))ی مامۆستا سەعید صدقی کاباندا، (ئاوەڵکردار)یش وەك (ژمارە) لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی (ناو)دا باس کراوە و بە جۆرێك لە جۆرەکانی ناو دانراوە[129] وێڕای ئەوەش، سەرپاکی ئەو باسەی لەو بەرهەمەدا پێوەندیی بەو کێشەیەوە هەیە، بریتییە لە چەند دێڕێك لەبارەی (ناوی کات) و (ناوی شوێن)ەوە، کە تێیدا وتراوە:

((ئیسم دوو قیسمە: ١- ئیسمی زەمان، ٢- ئیسمی مەکان.

---

[129] - سەعید صدقی، مختصر صرف و نحوی کوردی، بەغدا، ١٩٢٨، ل ٢٤.

ئیسمی زەمان — ئیسمێکە مەعنای زەمانی تیٚ دا بیٚ، یەعنی دەلالەت لە زەمان بکا. وەکو: شەو، ڕۆژ، سەعات، دەقیقە، دوێنیٚ، پێریٚ، وەقت، مانگ، ساڵ، پار، پێرار...

ئیسمی مەکان — ئیسمێکە دەلالەت لە مەکان بکا. وەکو: سەر، ژێر، پێش، پشت، تەنیشت، دوور، نزیك، ئێرە ، ئەویٚ، لا، ناو...)) (ل ٢٤).

باسی ئاوەڵکردار لە کتێبی ((دەستووری زمانی کوردی))ی مامۆستا تۆفیق وەهبی دا[١٣٠] بریتییە لە پێناسەیەك و چەند نموونەیەك، کە تێیدا وتراوە:

((زەرف کەلیمەیەکە کە بۆ تەواوکردنی مەعنای فیعلیٚ یان سفەتیٚ یان زەرفێکی تر بەکەڵك ئەهێنریٚ. سفەتیٚ چۆن مەعنای ناویٚ تەواو ئەکا. ئەمیش هی سیفەت و فیعل و زەرف تەواو ئەکا، وەکو:

ئەو زۆر ئەنویٚ

لێرەدا (زۆر) زەرفە، فیعلی (ئەنویٚ) تەواو ئەکا.

بەفرێکی زۆر ئەستوور باری

لێرەدا (زۆر) زەرفە، سفەتی (ئەستوور) تەواو ئەکا.

ئەو زۆر خێرا ڕۆیی

لێرەدا (زۆر) زەرفە، زەرفی (خێرا) تەواو ئەکا)) (ل ١٧ — ١٨).

شایەنی باسە، مامۆستا نوری عەلی ئەمین لە کتێبی ((ڕێزمانی کوردی))دا ئاوەڵکرداری بە بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ داناوە و بە شێوەیەکی سەرکەوتوو لێی کۆڵیوەتەوە[١٣١] و لە چوار لایەنی گرنگی دواوە:

١—پێناسەی ئاوەڵکردار (ل ١٨٦).

---

١٣٠ - تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩، ل ١٨ — ١٧.

١٣١ - نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی سلێمانی، ١٩٦٠، ل ١٨٦ — ١٩٢.

٢-ئەرکی ئاوەڵکردار لە ڕستەدا (ل ١٨٦).

٣- جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە (ل ١٨٦ - ١٨٧).

٤-جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی واتاوە (ل ١٨٧ - ١٩٢)

ئەگەر چی ئەو پێناسەیەی مامۆستا نوری عەلی ئەمین بۆ ئاوەڵکرداری داناوە، هەندێ سەرنج و تێبینی مان هەیە و باسی دیاری کردنی ئەرکەکانی ئاوەڵکرداریش لە کەم و کورتی بەدوور نی یە... بەڵام ئەوانە جێ دێڵین و چەند ناتەواوی یەکی بەشی سێیەم و چوارەم دەخەینە پێش چاو:

لە کتێبی ((ڕێزمانی کوردی)دا باسی ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە دوو کەلێنی بنەڕەتیی تێدایە:

١- هەندێ ئاوەڵکرداری ناسادە لە ڕیزی سادەکان دانراون.

٢- بەهیچ چەشنێك باسی ئاوەڵکرداری داڕێژراو نەکراوە.

مامۆستا نووری عەلی ئەمین لە ڕووی واتاوە شەش جۆر ئاوەڵکرداری دیاری کردووە:

١- ئاوەڵکرداری کات - ئەو (ئاوەڵکاری تاقی)ی پێ وتووە (ل ١٨٧ - ١٨٨)

٢- ئاوەڵکرداری شوێن - ئەو (ئاوەڵکاری شوێنی)ی پێ وتووە (ل ١٨٨)

٣- ئاوەڵکرداری چەندێتی - ئەو (ئاوەڵکاری چەندی)ی پێ وتووە (ل ١٨٩)

٤- ئاوەڵکرداری چۆنێتی - ئەو (ئاوەڵکاری ئاوەڵناوی)ی پێ وتووە (ل ١٨٩ - ١٩٠)

٥- ئاوەڵکرداری نەفی - ئەو (ئاوەڵکاری نەفی)ی پێ وتووە (ل ١٩٠ - ١٩١)

٦- ئاوەڵکرداری وەرام - ئەو (ئاوەڵکاری وەرامی)ی پێ وتووە (ل ١٩١ - ١٩٢)

ناتەواوی و کەم و کورتیی ئەم باسە سێ چەشنە:

١- زۆر وشە ئاوەڵکردار نین و بە ئاوەڵکردار لە قەڵەم دراون.

بەوێنە لە ژێر باسی ئاوەڵکرداری کاتدا وشەکانی (بەهار... زستان... شەو... ڕۆژ... ساڵ... سەدە) ڕیزکراون. ئاشکرایە، ئەو جۆرە وشانە ناوی کاتن... یاخود (نا، نە...)، کە (ئامرازی نەفی)ین بە ئاوەڵکرداری نەفی دانراون... و گەلێکی دی.

٢- هەندێ ئاوەڵکردار خراونەتە نێو جۆرێك ئاوەڵکردارەوە. کەچی سەر بە جۆرێکی دین.

بۆ نموونە ئاوەڵکرداری (پشتاوپشت... پاشەوپاش...) بە ئاوەڵکرداری شوێن دانراون، بەلام لە ڕاستیدا ئاوەڵکرداری چۆنێتین.. یاخود (هەمیشە...) کە ئاوەڵکرداری کاتە لە تەك ئاوەڵکرداری چەندێتیدا دانراوە... و هەندێکی دی.

٣- چەند جۆرێکی گرنگ لە ئاوەڵکردار یادداشت نەکراوە، وەك (ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێبەجێ بوون" ئاوەڵکرداری تەئکیدی" ئاوەڵکرداری هۆومەبەست" ئاوەڵکرداری دووبارەکردنەوە)، کەچی دوو جۆری (ئاوەڵکرداری نەفی) و (ئاوەڵکرداری وەرامی) جیاکراونەتەوە... بەڵێ لە زمانی کوردیدا جۆرە ئاوەڵکردارێك بە نێوی (ئاوەڵکرداری نەفی)یەوە هەیە و وشەو دەستەواژەی وەك (هەرگیز، هەرگیزاوهەرگیز، بەهیچ جۆرێ...) دەگرێتە خۆ، بەلام نەك ئەو ئامرازی نەفییانەی مامۆستا نوری عەلی ئەمین بە ئاوەڵکرداری نەفی داناون... هەچی وشە و دەستەواژەی (بەڵێ، ئا، ئەرێ، نەخێر، خراپە، جوانە، دروستە، باشە، ڕاستە)شە، کە لەژێر سەرناوی (ئاوەڵکرداری وەرامی)دا ریزکراون، بە هیچ چەشنێك ئاوەڵکردار نین و بابەتی هەمەجۆرن.

لە کتێبی ((اوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی))ی مامۆستا جگەر خوێن دا[١٣٢] ئاوەڵکردار نەك هەروەك بەشە ئاخاوتنێك جیانەکراوەتەوە، بەڵکو ئەو دوو کورتە

---

[١٣٢] - جگر خوێن، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی، بەغدا، ١٩٦١، ل ٢١ - ٢٢، ٥٥.

باسەش، کە لە شوێنی جیاوازدا کراون و پێوەندییان بە ئاوەڵکردارەوە هەیە، یەکجار پڕ هەڵە و کەم و کورتین.

نووسەر لە باسی بەشەئاخاوتنی (ناو)دا لە (ناوی کات) و (ناوی شوێن) دواوە (ل ٢١ — ٢٢). لەژێر باسی ناوی کاتدا هەندێ وشەی جۆربەجۆری سەر بە بەشە ئاخاوتنی ناو (شەڤ، ساڵ، ڕۆژ..)و ژمارە (سێ یەك، چارێك...) و ئاوەڵکردار (ئیستا، نهۆ، ئیرۆ...)ی ڕیزکردووە... ئەوەی پتر سەرنج ڕابکێشێ، ئەوەیە ژمارەیەك پاشگری: (— گە، — لان، — ستان...)ی کردووەتە نموونەی ناوی شوێن...

لە لاپەڕە (٥٥)یشدا بە چەند دێڕێك لە (حال) دواوە و لە نێو نموونەکانیدا — (بەسواری) پتر لەبارە...

مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی لە کتێبی ((سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی))دا[١٣٣] ئاوەڵکرداری وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ جیاکردۆتەوە و زانیاریی باشی لە بارەیەوە تۆمار کردووە...

نووسەر لەم کتێبەدا لە دوو ڕووی گرنگی ئاوەڵکردار دواوە:

١— پێناسەی ئاوەڵکردار.

٢— جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە.

ناتەواویی دیاری پێناسەکەی لەوەدایە، کەوای داناوە گوایە ئاوەڵکردار تەنیا ((تاریفی فرمان یاخود ئاوەڵناو دەکەن))، بەڵام وەك دەزانین ئاوەڵکردار وێڕای

---

١٣٣ - محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٣، ل ١٦٥ — ١٦٧.

نیشاندانی خاسیەتی کردار و ئاوەڵناو. خاسیەتی ئاوەڵکرداریش دیاری دەکا — واتە مانای ئاوەڵکردارێکی دی تەواو دەکا[١٣٤].

لە ڕووی ڕۆنانیشەوە مامۆستا هەورامانی ئاوەڵکرداری بەسەر دوو جۆر: (١- سادە " ٢- لێکدراو)دا دابەشکردووە و (ئاوەڵکرداری داڕێژراو) و (ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی)ی لە نێو دابەشکردنەکەیدا دانەناوە.

لە لاپەڕە (٧٣ — ٨٤)ی کتێبی پۆلی دووەمی ناوەندیدا سێ باس بە ناوی ((ئاوەڵفرمان)) (ل ٧٣ — ٧٦)" ((ئاوەڵفرمانی کات — ئاوەڵفرمانی شوێن)) (ل، ٧٧ — ٨٠)" ((ئەرکی ئاوەڵفرمان لە ڕستەدا)) (ل ٨١ — ٨٤)ەوە دەبینرێ. لە کتێبی پۆلی چوارەمی ئامادەییشدا بە ناوی ((ئاوەڵفرمانی چۆنی)) (ل ٦٠ — ٦٣)یەوە لە ئاوەڵکرداری چۆنێتی کۆڵراوەتەوە..[١٣٥]

ئەم باسانەی ئاوەڵکردار لەگەڵ ئەوەشدا کە زۆربەی لە کتێبی ((ڕێزمانی کوردی))ی مامۆستا نوری عەلی ئەمینەوە وەرگیراوە[١٣٦] بەڵام دەسێکی باشی پێدا هێناوە و هەندێ لە کەم و کورتیەکانی لێ لابراوە و ناتەواویەکانی پڕکراوەتەوە... لێکۆڵینەوەی تاڕادەیەك زانستی و دیار کە لە بارەی (ئاوەڵکردار)ەوە نووسرابێ ئەو لاپەڕانەن کە لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ئەو باسانەی تێیاندا کردووە[١٣٧].

---

[١٣٤] - شایەنی باسە، مامۆستا تۆفیق وەهبی پەنجەی بۆ ئەو ڕاستییە ڕاکێشاوە (بڕوانە: دەستووری زمانی کوردی، ل ١٧ — ١٨).

[١٣٥] - عەبدوڵڵا شاڵی، د.عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، د.ئەمین عەلی، نووری عەلی ئەمین، فەرەیدوون عەلی ئەمین، عەلائەدین سەجادی، کەمال محمود فەرەج، ئەبووزەید مستەفا سەندی، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی دووەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٧٣ — ٨٤، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٦٠ — ٦٣.

[١٣٦] - بڕوانە: نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠، ل ١٨٦ — ١٩٢.

[١٣٧] - ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی، بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٢٨٤ — ٣٠٢.

لیژنە لە سەرەتادا باسی ئاوەڵکرداری لە لایەن هەندێ نووسەرانی ڕێزمانی کوردی و زمانانی بێگانەوە خستووەتە پێش چاو و بە دوا ئەوە دا باسێکی گشتیی ئاوەڵکرداری کردووە... لێدوانی هەرە سەرکەوتووی لیژنە لەو بوارەدا، باسی ئاوەڵکردارە لە ڕووی واتاوە، کە بەباشی لێی کۆڵیوەتەوە و نموونەی زۆری بۆ هێناوەتەوە و لە ئەنجامدا نۆ جۆر ئاوەڵکردار:

١- ئاوەڵکاری چۆنێتی

٢- ئاوەڵکاری زەمانی

٣- ئاوەڵکاری شوێنی

٤- ئاوەڵکاری وەصفی

٥- ئاوەڵکاری تەرتیبی

٦- ئاوەڵکاری تەئکیدی

٧- ئاوەڵکاری تەکراری

٨- ئاوەڵکاری نەفی

٩- ئاوەڵکاری پرسیاری))ی دیاری کردووە.

ناتەواوی و کەم و کورتیی ئەم باسەی لیژنە لە چەند خاڵێکدا کۆدەبنەوە:

١- جۆری یەکەم و جۆری چوارەم - واتە (ئاوەڵکرداری چۆنی) و (ئاوەڵکرداری وەسفی) یەك شتن و لیژنە بەدوو جۆری داناون. تەنیا ئەوەندەهەیە لە ڕووی ڕۆنانەوە نموونەکانی جۆری یەکەم ناسادەن و ئەوانی جۆری چوارەم سادەن، ئەگینا لە ڕووی واتاوە جیاوازییان نییە و دەبوو بەدەستەیەك بەناوی ((ئاوەڵکرداری چۆنێتی))یەوە دابنرێ.

٢- ئاوەڵکرداری چەندێتی نەك هەر بەجۆرێك لە ئاوەڵکردار دانەنراوە، بەڵکو هەندێ وشەی ئەو جۆرە ئاوەڵکردارەش، وەك (زور، کەم، فرە، گەلێك، نەختێ...) لەتەك ئاوەڵناوی وەسفیدا ڕیزکراوە (بڕوانە: ل ٢٩٢).

٣- دوو جۆری گرنگی ئاوەڵکردار (١- ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێ بەجێ بوون" ٢- ئاوەڵکرداری هۆو مەبەست) یادداشت نەکراوە.

٤- دانانی وشەکانی (کەی، چۆن، لەکوێ، چەند...) بە ئاوەڵکرداری پرسیاری شتێکی ڕاست نییە، چونکە ئەو جۆرە وشانە ئامرازی پرسیارن و دەوری ئاوەڵکردار نابینن.

... و هەندێکی دی.

دواباسی ئاوەڵکرداری لیژنە بەناوی ((ئاوەڵکار لەڕووی فۆڕمەوە))یە (ل ٣٠١ – ٣٠٢)... ئەگەر چی ناوەرۆکی ئەم باسە لەسەر بناغەیەکی ڕاست دامەزراوە و بەتایبەتی کە سێ جۆر (١- ئاوەڵکرداری سادە" ٢- ئاوەڵکرداری ناسادە: داڕێژراو و لێکدراو" ٣- ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی) جیاکراوەتەوە، بەلام کەلێنێکی گەورە لە بەشی ئاوەڵکرداری ناسادەدا هەیە، ئەویش ئەوەیە باسی زۆربەی ئەو پێشگر و پاشگرانە نەکراوە، کە یاریدەی ڕۆنانی ئاوەڵکرداری داڕێژراو دەدەن، هەروەها شێوەی جۆربەجۆری پێکهاتنی ئاوەڵکرداری لێکدراو یادداشت نەکراوە.

لە زۆربەی ئەو بەرهەمە زمانەوانییانەدا کە کوردناسانی سۆڤیەت: سمیر نۆڤا، د.ڕ.ل. تسابۆلۆڤ، د. زاری یووسف... پێشکەشیان کردووە، باسی ئاوەڵکردار کراوە.

د.قەناتی کوردۆ لە باسی ئاوەڵکرداری کتێبی ((دەستووری زمانی کوردی)) (١٩٥٧) [١٢٨] و لە کتێبی ((دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی

[١٢٨] - د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێڤ)، دەستووری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧،ل ٢٧١ ـ٢٧٧.

کرمانجیی ژووروو خواروو)) (١٩٧٨) [١٣٩] پتر بایەخی بە کێشەی ڕۆنان داوە. لە کتێبی یەکەمدا ئاوەڵکرداری بەسەر (سادە) و (ناسادە) و (دەستەواژەیی)دا دابەش کردووە و لە کتێبی دووەمدا (سادە) و (داڕێژراو) و (لێکدراو) و (دەستەواژەیی)ی جیاکردۆتەوە و نموونەی زۆری بۆ هێناونەتەوە...

لەم باسەی د.کوردۆدا دوو ناتەواوی هەیە، کەزۆر بەرچاوە:

١-(لێرە) و (لەوێ)... کە (لە + ئێرە) و (لە + ئەوێ)... پێکهاتوون و ئاشکرا دیارە داڕێژراون، کەچی بە ئاوەڵکرداری سادە دانراون.

٢-گەلێ جۆری ئاشکراو دیاری پێکهاتنی ئاوەڵکرداری داڕێژراو و لێکدراو و دەستەواژەیی ناو نەبراون.

د. چەرکەزی بەکۆ لە کتێبی ((زمانی کوردەکانی سۆڤیەت))دا[١٤٠] لە ڕووی واتاوە بایەخی بەچوار جۆری سەرەکیی ئاوەڵکردار (١- چۆنیەتی" ٢- چەندێتی" ٣- کات" ٤- شوێن) داوە و لەسەر بناغەی کەرەستەیەکی زۆری بەشە دیالێکتەکانی کوردی سۆڤیەت و بەراورد کردن لە نێوانیاندا شارەزایانە دواوە... لە ڕووی ڕۆنانیشەوە هەشت جۆرە پێکهاتنی یادداشت کردووە..

نووسەرانی کتێبی ((دیالێکتی کوردی موکری)) [١٤١] بەلاپەڕەو نیوێك باسی چەند ڕێگەیەکی سازبوونی ئاوەڵکرداریان کردووە.... د. ڕ. ل. تسابۆلۆڤیش لە کتێبی

---

[١٣٩] - د. قەناتی کوردۆ (کوردۆ یێڤ)، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٢٣٧ – ٢٤٦.

[١٤٠] - ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، لە بارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٣١ – ٣٣.

[١٤١] - چ. خ. باکاییێڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ٢١٤ – ٢١٩.

((لە بارەی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە))[142] لە دوو لاپەڕەدا لە هەندێ تایبەتێتی ئاوەڵکردار و شێوازی پێکهاتنی دواوە.

د. زاریێ یووسف لە کتێبی ((دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی))دا[143] ئاوەڵکرداری بەسەر ئاوەڵکرداری ڕەسەن و ئاوەڵکرداری وەرگیراودا دابەش کردووە. مەبەستی لە ئاوەڵکرداری ڕەسەن ئەوەیە، کە هەمیشە بە واتای ئاوەڵکردار بەکاردەهێنرێ، وەك: ئێستا، ئەوسا، دیسان، هەمیشە، هەرگیز، ئەمڕۆ... مەبەستیش لە ئاوەڵکرداری وەرگیراو ئەوەیە کە لە بەشە ئاخاوتنێکی دییەوە وەرگیرابێ...

لە نێوان کوردناسانی ڕۆژئاواشدا، نەمەکارۆس و نە مەکەنزی وەك باسێکی سەربەخۆ و وەك بەشە ئاخاوتنێك لە ئاوەڵکردار نەدواون.

مەکارۆس لەباسی وشەی یاریدەدەردا لە دوا لێکۆڵینەوەی پێشبەند لە لاپەڕە (٧٨ — ٧٩) دا لە ئاوەڵکردار دواوە[144]. لە سەرەتادا لە ڕووی واتاوە چوار جۆر ئاوەڵکردار: (١– کات" ٢– شوێن" ٣– چۆنێتی" ٤– چەندێتی)ی دیاری کردووە (ل ٧٨).

دواتر بۆ ئاوەڵکرداری کات و وشەکانی (دەم دەم، دەرحاڵ، دووسبەیی، دوایی، دوێنێ، ئیستا، هێشتا، ئیمڕۆ / ئەمڕۆ، ئەمساڵ، ئەمشەو، پار، پێرار، پاشەڕۆژ، سبەی / سبحەینێ، یەکسەر) و بۆ ئاوەڵکرداری چۆنیەتی وشەکانی (پێکەوە، وا، خاسەتەن، ئنجا) و بۆ ئاوەڵکرداری شوێن وشەکانی (ئێرە، ئەوێ) و بۆ ئاوەڵکرداری چەندێتی وشەکانی (چەند/چەن، گەلێ(ك)، هەموو، هەندێ (ك)، هەر، هیچ، نەختێ (ك)، زۆر)ی کردووە بەنموونە.

---

[142] - ك. ڕ. ئەیووبی و ئی. ئا. سمیر نۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد، ١٩٦٨، ل ٥٦ — ٥٧.

[143] - (١٥) زاریێ یووسف، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٨، ل ٧٧ — ٨٠.

[144]- Ernest N. Maccarus , A Kurdish Grammar, New- York, 1958, pp. 77 – 78.

د. مەکنزی لە لاپەڕە (١٢٧ – ١٢٩)دا[١٤٥] لە ژێر باسی (پارتیکل)دا باسی هەندێ لەو پاشگرانەی کردووە، کە یاریدەی ڕۆنانی ئاوەڵکردار دەدەن لە بەشە دیالێکتەکانی سلێمانی و پژدەر و ڕەواندزو بنگرد و موکری و وارماوە... دا، وەك (– ێ: بەهارێ)" (– ی: یەکی دەسێ بەرگی بۆ دروست کرد، سالْی ڕۆژی..)" 1)ش ئەمەش، ئێمەش).. لە لاپەڕە (٢٠١ – ٢٠٢) شدا هەندێ لەو پاشگرانەی لە بەشە دیالێکتەکانی ئاکرێ و زاخۆ و ئامێدی و سورچی...دا یاریدەی ڕۆنانی ئاوەڵکردار دەدەن، یادداشت کردووە.

***

لە بەرایی نیشاندانی ئەوەی چی دەربارەی ئاوەڵکردار لە زمانی کوردیدا نووسراوە، دەگەینە ئەو ئەنجامانە:

١– هەندێ لە نووسەران ئاوەڵکرداریان لەگەڵ بەشە ئاخاوتنی ناودا باس کردووە، وەك: سەعید صدقی کابان، جگەر خوێن... بڕێکیش لە باسی وشەی یاریدەدەردا لێی دواون، وەك: مەکارۆس، مەکەنزی.. زۆربەی زۆریش مامەڵەی بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆیان لەگەڵ کردووە، وەك: نووری عەلی ئەمین، محەمەد ئەمین هەورامانی، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، د.قەناتی کوردۆ، د.چەرکەزی بەکۆ، د. زارێ یووسف...

٢– زۆربەی زۆری نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لە ڕووی واتاو چۆنیەتی بەکارهێنانەوە لە ئاوەڵکردار نەدواون، وەك: تۆفیق وەهبی، محەمەد ئەمین هەورامانی، د. ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، د. زارێ یووسف... و گەلێکی دی. ئەو بەشە کەمەش کە لێی دواون جیاوازییەکی زۆر لە دابەشکردنەکانیاندا بەدی دەکرێ. بۆ نموونە مامۆستا نووری عەلی ئەمین شەش جۆری دیاری کردووە: (١– کات" ٢–

145- D. N. Mackenzie, Kurdish, Dialects Studies, London, 1961 , pp. 127 – 129 , 201 – 202.

شوێن" ٣- چەندێتی" ٤- چۆنێتی" ٥- نەفی" ٦- وەرام)، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد نۆ چەشنی یادداشت کردووە:

(١- چۆنێتی" ٢- کات" ٣- شوێن" ٤- وەسفی" ٥- تەرتیبی" ٦- تەئکیدی" ٧- دووبارە کردنەوە" ٨- نەفی" ٩- پرسیار)... لەگەڵ ئەوەدا، هەندێ جۆری دیار و گرنگی ئاوەڵکردار دیاری نەکراوە، کەچی چەند جۆرێکی ئەو تۆ جیاکراونەتەوە، کە بەهیچ چەشنێك لەگەڵ هەڵکەوتی زمانی کوردیدا ناگونجێن.

٣- هەندێ ئاوەڵکردار خراونەتە نێو جۆرێك ئاوەڵکردارەوە، کەچی سەر بە جۆرێکی دین. بۆ نموونە ئاوەڵکرداری (پشتاوپشت... پاشەوپاش...) بە ئاوەڵکرداری شوێن دانراون، بەلام لە ڕاستیدا ئاوەڵکرداری چۆنێتین... ئاوەڵکرداری (زۆر، کەم، فرە، گەلێك، نەختێ...)، ئاوەڵکرداری چەندێتین و خراونەتە پاڵ ئاوەڵکرداری وەسفی... یاخود (هەمیشە) کە ئاوەڵکرداری کاتە لەگەڵ ئاوەڵکرداری چەندێتی دا دانراوە... و هەندێکی دی.

٤- زۆر وشە ئاوەڵکردار نین و بە ئاوەڵکردار لەقەڵەم دراون، بەوێنە وشەکانی (بەهار.. زستان.. شەو.. ڕۆژ.. ساڵ.. سەدە...)، کە ناون مامۆستا نووری عەلی ئەمین بە ئاوەڵکرداری داناون... هەروەها ئامرازی نەفی (نا، نە...)شی هەر بە ئاوەڵکردار لەقەڵەم داوە... یاخود مامۆستا جگەر خوێن، نەك هەروشەکانی (شەڤ، ساڵ، ڕۆژ...)، کە ناون و (سێ یەك، چارێك...)، کە ژمارەن وەك ئاوەڵکردار تەماشا کردووە، بەڵکو هەندێ پاشگریشی: (- گە، - لان، - ستان...) هەر بە ئاوەڵکردار داناوە...

کەچی بە پێچەوانەوە گەلێ وشە و دەستەواژە، کە ڕوون و ئاشکرا ئاوەڵکردارن، نە ناوبراوون و نە یادداشت کراون.

٥- ئەگەرچی بەشی زۆری نووسەران لە ڕووی ڕۆنانەوە لە ئاوەڵکردار دواون، بەڵام چەند هەڵەو ناتەواوییەك بەرچاو دەکەوێ: أ) هەندێ نووسەر ژمارەیەك ئاوەڵکرداری ناسادەیان لە ڕیزی سادەکان داناوە.

ب) گەلێ لە نووسەران (ئاوەڵکرداری داڕێژراو) و (ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی) یان لە نێو دابەش کردنەکەیاندا ڕەچاو نەکردووە.

ج) باسی زۆربەی ئەو پێشگرو پاشگرانە نەکراوە، کە یاریدەی ڕۆنانی ئاوەڵکرداری داڕێژراو دەدەن و هەروەها شێوەی جۆربەجۆری پێکهاتنی ئاوەڵکرداری لێکدراو یادداشت نەکراوە.

- ٢ -

لێکۆڵینەوەکانی خۆم لەبارەی ((ئاوەڵکردار))ەوە

ئاوەڵکردار وەك بەشێکی سەربەخۆی ئاخاوتن لە سەر بناغەی خاسیەتی وشەسازی و ئەرکی ڕستە سازی و واتا ناسی یەوە[١٤٦] جیادەکرێتەوە.

ئاوەڵکردار خاسیەتی ڕوودان (کە کردار دەری دەبڕێ)" خاسیەتی خاسیەت (کە ئاوەڵناو دەیگەیەنێ)" خاسیەتی بارودۆخ کە (ئاوەڵکردار نیشانی دەدا) دیاری دەکا. ئاوەڵکردار چۆنێتی، یان ڕادەی ڕوودان یان ڕادەی چۆنێتی شتێك، یان بارودۆخی جیاوازی ڕوودانی کارێك: شوێن، کات، هۆ، مەبەست... ڕادەگەیەنێ.

هەروەها دەشێ بوترێ: ئاوەڵکردار ئەو بەشە ئاخاوتنەیە، کە بارودۆخ و شێوەی ڕوودان و جۆری چۆنێتی نیشان دەدا...ئاوەڵکردار لەڕووی ڕستەسازییەوە خاوەنی ئەو تایبەتێتیەیە، کە لە ڕستەدا بە کردارەوە، یان ئاوەڵناوەوە، یان ئاوەڵکردارێکی دییەوە بەندە.

بەوێنە کەدەوترێ ((ئازاد زۆر دەخوات))، ئەوە ((زۆر)) کە ئاوەڵکردارە، بە کردارەکەوە بەندە — واتە وەسفی کرداری ((دەخوات)) دەکات. لە ڕستەی ((ئازاد زۆر جوان دەنووسێ))دا — ((زۆر)) کە ئاوەڵکردارە بە ئاوەڵناوەکەوە بەندە —

---

١٤٦ - هەندێ لە زانایان بۆ جیاکردنەوەی ئاوەڵکردار ڕووی واتاناسی بە مەرج دانانێن. بەوێنە، بڕوانە:

ب. ن. گۆلۆڤین، سەرەتاییێکی زمانناسی، چاپی دووەم ، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ١٥٤.

ئا. ن. گڤۆزدێڤ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ، بەرگی یەکەم، چاپی سێیەم، مۆسکۆ، ١٩٦٧، ل ١٣٩.

واتە ئاوەڵناوی ((جوان)) دەردەخا. لە ڕستەی ((ئازاد زۆر کەم دەنوێ))دا — ((زۆر)) کە ئاوەڵکردارە بە ئاوەڵکردارەکەی دییەوە بەندە — واتە ئاوەڵکرداری ((کەم)) ڕوون دەکاتەوە[147]

* هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ کردار:

منیش ئەم قەرارەم زۆر پێ خۆش بوو

(لەخەوما، ل ٣١)

* هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناودا:

ئەمیش نەزۆر کەڵەگەت بوو نەزۆر کورت.

(لە خەوما، ل ٦٤)

* هاتنی ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵکرداردا:

بەخوا ئەگەر (بەد)ی ناوخۆمان لێمان بگەڕێن، ئێمە بۆ خۆمان زۆر چاك ئەژین.

(لە خەوما، ل ٧٠)

ئەگەر لەڕووی تایبەتێتی و واتاناسی و ڕستەسازییەوە، ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناو و ناودا بەراورد بکەین، ئاشکرا هەست بەوە دەکەین، کە ئاوەڵکردار خاوەنی تایبەتێتی خودی خۆیەتی... بەشێکی زۆری ئاوەڵکردار لەگەڵ ئاوەڵناودا خاوەنی یەك بنەمان و واتایان وەك یەکە، بەڵام جیاوازییان لە ڕووی دەوری ڕێزمانییەوە هەیە.

ئاوەڵکردار وەسفی کردارێك یان ئاوەڵکردارێك دەکات... هەرچی ئاوەڵناوە چۆنیەتی و خاسیەتی شتێك نیشان دەدا، کە ناوێك ڕای دەگەیەنێ. بۆ نموونە:

(باش) وەك ئاوەڵکردار: (ئازاد باش وەڵامی دایەوە).

(باش) وەك ئاوەڵناو: (ئازاد بە وەڵامی باش دەرچوو).

---

[147] - شایەنی باسە، مامۆستا تۆفیق وەهبی پەنجەی بۆ ئەم ڕاستییە ڕاکێشاوە (بڕوانە: تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩، ل ١٨).

واش ڕێ دەکەوێ هەندێ فۆرمی ناو دەبێتە ئاوەڵکردار، وەك: سەربانی ماڵ وشەی ((سەربان)) بەڕەسەن ناوە، بەلاَم لێرەدا واتای ((شوێن))دەگەیەنێ و نیشاندانی شوێن مەبەستی سەرەکی یە: بۆ یە دەبێتە ئاوەڵکردار.

لە زمانی کوردیدا ئەگەرچی ئاوەڵکردار نیشانەی مۆرفۆلۆژی وای نییە، کە لە ڕێگەیەوە بتوانرێ وەك بەشە ئاخاوتنێکی سەربەخۆ جیابکرێتەوە، بەلاَم هەندێ خاسیەتی لێکسیکی و مۆرفۆلۆژی و سینتاکسیی ئەوتۆی هەیە، کە دەبنە بنەمای جیاکردنەوەی لە بەشە ئاخاوتنەکانی دی[148].

جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی واتاوە:-

لە لێکۆڵینەوەی ڕێزمانی کوردیدا بۆ بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵکردار بە زۆری دوو دەستە وشە بەدی دی کەین. دەستەی یەکەم، وشەی وەك: (ئێستا، ئەمڕۆ، دوێنێ، سبەینێ، هاوینێ، پار... ئێرە، لێرە، لەوێ، لەژێر، لەسەر...). دەستەی دووەمیش، وەك: (خێرا، هێدی، باش، خراپ، لەسەرخۆ... زۆر، فرە، کەم...)... بەپێی تایبەتێتی واتا دەکرێ دەستەی یەکەم ناوی (ئاوەڵکرداری بارودۆخ) وەردەگرێ و دەستەی دووەمیش ناوی (ئاوەڵکرداری دیارخەر)ی لێ بنرێ، بەلاَم بەراوردکردنی ئەو دوو دەستە وشەیە - (ئاوەڵکرداری بارودۆخ) و (ئاوەڵکرداری دیارخەر) ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەکا، کە لە نێویاندا جیاوازی هەیە و وا دێتە پێش چاو، ئەو وشانەی لە نێو بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵکرداردا خرپان دەکەینەوە وشەی هەمەچەشن بن.

---

١٤٨ - هەندێ لە زانایانی سۆڤێت باسی ئەم تایبەتێتی یەیان کردووە، بەوێنە بڕوانە:

ق. کوردۆ، دەستووری زمانی کوردی (بەکەرستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٢٣٧.

ڕ. ل. تسابۆلۆڤ، لە بارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٣١.

باس لەوەیە وشەکانی (ئێستا، ئەمڕۆ... ئێرە، لێرە....)ی دەستەی یەکەم وشەکانی (خێرا، هێدی... زۆر، فرە....)ی دەستەی دووەم چ لەڕووی واتاناسی و چ لەڕووی ڕێزمان (وشەسازی و ڕستەسازی)یەوە لە یەك دوورن.

وشەکانی دەستەی (ئێستا...) واتای بارودۆخی ڕووداوێك دەردەبڕن و بە هیچ چەشنێك خاسیەت و چۆنیەتی ڕووداوەکە ڕاناگەیەنن و دەربارەی نیشانەکانی هیچ نالێن. بەوێنە کە دەوترێ (ئەو لێرە دەژی). دیارە وشەی (لێرە) پەنجە بۆ شوێنی ڕوداوەکە ڕادەکێشێ. یاخود ئەگەر بڵێین (دوێنێ چووم بۆ سلێمانی)، ئەوە وشەی (دوێنێ) کاتی ڕوودانەکە دیاری دەکا.

وشەی دەستەی خێرا (خێرا...)، بە پێچەوانەوە بارودۆخی ڕووداو ڕاناگەیەنێ. پەنجە نە بۆ شوێن، نە بۆ کات ڕاناکێشێ، بەڵکو خاسیەتی چۆنیەتی ڕووداوەکە نیشان دەدا. بۆ نموونە وشەی (زۆر) لە ڕستەی ((ئەو زۆر پێکەنی))دا خاسیەتی چۆنیەتی ڕووداوەکە دیاری دەکا و جیاوازی لەگەڵ ئاوەڵکرداری (لێرە) — ((ئەو لێرە دەژی))دا زۆرە بە تەواوی بە خەتێکی دیدا دەڕوا.

لە ڕووی دەوری ڕستەسازیشەوە، وشەکانی دەستەی (ئێستا)و وشەکانی دەستەی (خێرا) وێك ناچن.

وشەکانی دەستەی یەکەم لە ڕواڵەتیاندا دیارە، کە هیچ پێوەندییان بە جۆری ڕوودانەکەوە نییە و بە تایبەتی بەو بارودۆخەوە کە تێیدا ڕوودەدا.

وشەکانی دەستەی یەکەم وەك بارودۆخ (کات، شوێن...) خۆیان دەنوێنن و هەر لە بینینی ئەو دەورەشەوەیە لەو ناوانە نزیك دەبنەوە، کە لە ناوەرۆکیاندا واتای حاڵ هەیە. بەوێنە (ئەو لێرە دەژی) و (ئەو لە شاردەژی)...

ئەم وشانە کە ڕواڵەتیان هیچ پێوەندییەکی بە ڕووداوەوە نییە بە کردارەوە نالکێن و لەگەڵیدا دەستەواژەیەکی وا پێك ناهێنن، کە دیوی ناوەوەیان پتەو پێکەوە بەندبن.

هەرچی وشەکانی دەستەی (خێرا...)ن لە بواری ڕستەسازیدا بە شێوەیەکی دی خۆیان دەنوێنن — واتە هەمیشە دەوری ڕوونکردنەوەی شێوەی حاڵەتی ڕوودان دەبینن، کە لە بنەڕەتدا لەگەڵ (بارودۆخ)ە کانی دی ڕستە (کات، شوێن...)دا جیاوازن.

نیشاندانی ڕووداو لە ڕووی چۆنێتییەوە، دەبێتە هۆی پێکەوەبەستنی ئەو ئاوەڵکردارانە بە کردارەوە و پێکهێنانی دەستەواژەی وەسفی لێیان. لەم بارەدا پێوەندی ئاوەڵکردار بەکردارەوە، وەك پێوەندی ئاوەڵناو بە ناوی دیارخراوەوە وایە. بەوێنە (ئەو زۆر دەنوێ) — (نوستنی زۆر)" (ئەوان شێرانە دەمرن) — (مردنی شێرانە).

لەبەر ئەوەی ئاوەڵکرداری دیارخەر خاسیەتی چۆنیی نیشان دەدا، بۆیە مەرج نییە هەر چۆنێتی ڕوودان ڕابگەیەنێ، بەڵکو دەشێ پەنجە بۆ چۆنێتی خاسیەتی شتی دیش ڕابکێشێ. بۆ نموونە ئاوەڵکرداری جۆری (خێرا...) دەتوانێ لەگەڵ ئاوەڵناویشدا یەك بکەوێ، بەو چەشنەی کە ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا یەك دەکەوێ. وەك (زۆر جوان) — (جوانی زۆر)... ئەگەر چی بەگشتی ئەو جۆرە دەستەواژانەی لە ئەنجامی یەك کەوتنی ئاوەڵکردار و ئاوەڵناو پێك دێن، سنووری بەکارهێنانیان تەسکەو گەلێ جاریش لە ڕووی شێوازەوە لە بار نین.

ئەو دوو دەستە وشەیە لە ڕووی وشەسازیشەوە هەندێ جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە... بەوێنە لە زمانی ئینگلیزیدا دەستەی یەکەم بەسەر مۆرفێمدا دابەش ناکرێن و پێوەندیی هەمیشەییان بە وشەی بەشە ئاخاوتنی دییەوە نییە. ئەگەرچی بەپێی خاسیەتی پێکهاتنی وشەسازی یان دەشێ لە گرووپی دیاریکراودا یەك بگرن، بەڵام ئەو گروپانە تەنیا لە ناو ئاوەڵکردار خۆیدا دابەش دەبن... بەڵێ لە هەندێ حاڵەتدا وا دێتە پێش چاو کە دەشێ بۆ بەرانبەر ڕاگرتنی ئاوەڵکردارێك لە بەشە ئاخاوتنێکی دییەوە وشە بهێنرێتەوە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەو پێوەندی یە

ئەگەر هەشبێ یەکجار لاوازە[149]... ئەمە لە زمانی ئینگلیزیدا بەو چەشنەیە، ئەگینا لە سادە و ناسادەیان هەیە و پێوەندییان بە بەشە ئاخاوتنی دیشەوە هەیە و زوربەیان لە ناوەوە وەرگیراون.

هەرچی وشەکانی دەستەی دووەمن، پێکهاتنی وشەسازییان چۆن لە زمانی کوردیدا، بەهەمان شێوە لە زمانی ئینگلیزیدا زۆر ڕوون و ئاشکرایە و لە بنەمای هەموویاندا ئاوەڵناو هەیە — واتە ئەم ئاوەڵکردارانە لە ڕووی وشەسازییەوە پێوەندیی پتەویان بە ئاوەڵناوەوە هەیە و لەسەر بناغەی ئاوەڵناو ڕۆنراون.

ئاوەڵکرداری دیارخەر جگە لەو ڕوونی و ئاشکراییەی لە پێکهاتنی وشەسازیدا هەیەتی، هەروەها لەڕووی زۆری و چالاکی بەکارهێنانیشیەوە لە ئاوەڵکرداری بارودۆخ جیادەبێتەوە، چونکە وەك ئاشکرایە، نزیکەی هەموو ئاوەڵناوێك دەشێ وەك ئاوەڵکردار بەکاربهێنرێ. هەر لەبەر ئەو هۆیەشە، کە لە ئاوەڵکرداری دیارخەردا ڕەنگ دانەوەی خاسیەت و تایبەتێتییەکانی ئاوەڵناو هەیە. بەوێنە لەڕووی ڕستەسازییەوە، ئاوەڵناو چۆن دەبێ بە دیارخەری ناو، ئاوەڵکرداریش بەهەمان شێوە دەبێ بە دیارخەری کردار... لە ڕووی مۆرفۆلۆژی یشەوە ئاوەڵکردار وەك ئاوەڵناو دەتوانێ نیشانەی پلەی بەراورد و پلەی بالا وەربگرێ...

وێکچوونی ((ئاوەڵکرداری چۆنێتی)) لەگەڵ ((ئاوەڵناو))دا لە ڕووی واتا و وشەسازی و ڕستەسازی یەوە، پرسیارێك دێنێتە گۆڕێ: ڕەنگە (ئاوەڵکرداری چۆنێتی)دەستەیەك وشەی سەربەخۆ نەبن و تەنیا فۆرمی ڕێزمانیی ئاوەڵکرداربن، لە بارێکدا کە ئاوەڵناوەکە وەسفی ناوێك نەکا، بەڵکو وەسفی کردارێك یان ئاوەڵناوێکی دی بکات؟

---

[149] - ئا. ئی. سامیرنیتسکی، وشە سازیی زمانی ئینگلیزی، مۆسکۆ، ١٩٥٩، ل ١٧٥.

ئەگەر ئەم بۆ چوونە وەربگیرێ، ئەوە دەبێ ددان بەوەدا بنرێ، کە لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناو وەك بەشێکی سەربەخۆی ئاخاوتن دوو فۆرمی هەبێ: ١– فۆرمی ئاوەڵناوی – واتە لە بارێکدا کە دەبێتە دیارخەری ناو یان جێناو" ٢– فۆرمی ئاوەڵکرداری – واتە لە کاتێکدا کە دەوری دەرخستنی کردار یان ئاوەڵناو دەبینن...

بەو پێ یە دەبێ لە زمانی کوردیدا بۆ دەرخستنی ناو و ئاوەڵناو و کردار یەك بەشە ئاخاوتن هەبێ، کە ئەو بەشە ئاخاوتنەش ئاوەڵناوە... هەروەها دەبێ ئاوەڵکرداری دیارخەریش لە ڕیزی ئاوەڵکردار لابرێ. بێتو ئەمە وەربگیرێ، ئەوسا دەبێ جگە لە بوونی تایبەتێتی پلەی بەراورد، هەروەها گێڕانی دەوری ئاوەڵکرداریش دابنرێ و بەمانە لە بەشە ئاخاوتنی ناو بەشە ئاخاوتنەکانی دی جیابکرێتەوە. لە زمانی کوردیدا ئەگەر چی هەندێ جیاوازی لە نێوان (ئاوەڵکرداری بارودۆخ) و (ئاوەڵکرداری دیارخەر)دا هەیە[١٥٠] بەڵام یەکێتی پتەوی دەورو ئەرکیان شایەتیی ئەوە دەدەن لە نێو یەك بەشە ئاخاوتندا دابنرێن. کە ئەو بەشە ئاخاوتنەش (ئاوەڵکردار)ە.

لە زمانی کوردیدا ئاوەڵکردار لە ڕووی واتاوە بەسەر دوو دەستەی سەرەکیدا دابەش دەبێ:

یەکەم – ئاوەڵکرداری دیار خەر

دووەم – ئاوەڵکرداری بارودۆخ

---

١٥٠ - شایەنی باسە، جیاوازی نێوان ئەو دوو دەستە ئاوەڵکردارەی کوردی، زۆر کەمترە لەوەی لە زمانی ئینگلیزی و هەندێ زانی دی دا هەیە.

- ١ -

ئاوەڵکرداری دیارخەر

ئاوەڵکرداری دیارخەر خاسیەتی ڕوودان، یان نیشانەی چۆنیەتی و چەندێتی، یان جۆری بەجێهێنان ڕادەگەیەنێ و دەشێ سێ جۆری لێ دیاری بکرێ:

١- ئاوەڵکرداری چۆنێتی.

ئاوەڵکرداری چۆنێتی واتای چۆنێتی رووداد یان دەلالەت نیشان دەدا. وەك:

خێرا، هێدی، هێمن، جوان، باش، خراپ... بەزیری، بەسواری، بەگورجی، بەخۆشی، بەپەلە، بەگوڕ، بەکوڵ... لەسەرخۆ، لەسەرلا، لەسەر سنگ، لەسەر پشت... بانەوبان، شاخەوشاخ... ڕند، خراپ، نەمز، ئارام...

چەند نموونەیەك:

ورد —

بە باغچەی پاشادا ورد گەڕام، خوارو ژوور،

زەرد هەبوو، بۆم چنیت، چنگ نەکەوت گوڵی سوور.

(گۆران، ل ١٧)

بەخۆشی —

ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە

جەژنێکی کۆنی کوردە بە خۆشی و

بەهاتەوە

(پیرەمێرد، ل ١١٩)

ڕند —

هەردوو ماعرا گوهداری خەبەرداناوان دکرن" وانا ڕند بهیست چ گلی عەلی مەمەد گلی کر. (کوردۆ، ل ٣٨)

دەبینین وشەکانی (خێرا، هێدی، جوان... بەپەلە... لەسەرخۆ... لەسەرسنگ... بانەوبان... ڕند...) ڕوودان لەڕووی چۆنێتییەوە دیاری دەکەن. ئەم جۆرە ئاوەڵکردارانە لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا وەڵامی پرسیاری (چۆن؟)[151] — (چلۆن؟، کوو؟)و لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا وەلامی پرسیاری (چەوا؟، چاوا؟)دەدەنەوە.

ئەگەرچی بەشێکی زۆری ئاوەڵکرداری چۆنێتی لە بنەڕەتدا ئاوەڵناون، وەك(خێرا، هێدی، هێمن، جوان، باش، خراپ..... لەسەرخۆ... بەپەلە... ڕند...)، بەلام کاتێ چۆنێتی کردارەکە دیاردەخەن، وەك: (شەماڵ خێرا دەنووسێ، نەسرین هێدی دەڕوات: لانە جوان دانیشتووە...) دەبنە ئاوەڵکردار. هەر لەبەر ئەوەشە، ئەو جۆرە وشانە تەنیا لە ڕستەدا دەردەکەون، کەسەر بەچ بەشە ئاخاوتنێکن.

٢- ئاوەڵکرداری چەندێتی.

ئاوەڵکرداری چەندێتی، چەندێتی ڕوودان، ڕادەی توونديی ڕوودان، ئەندازەی چەندێتی ئاوەڵناوو ئاوەڵکردار دیاری دەکا و لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا وەلامی پرسیاری (چەند؟)" (کەم؟ یان زۆر؟)" (تاچ ڕادەیەك؟)... و لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا وەلامی پرسیاری (چقا؟)" (چقاس؟) دەداتەوە.

أ) ئاوەڵکرداری چەندێتی لەگەڵ واتای بەهێزبوون:

---

[151] - بەرانبەر وشەی (چۆن)و هاوواتاکانی، لە زمانی بلووجیدا (چۆن)و لە زمانی ئاوێستادا (پا) هەیە.

زۆر، فرە، گەلێ/ گەلێك، یەکجار، تەواو... پڕ... گەلەك

زۆر —

منیش چونکە بەعومری خۆم ئەحواڵی وام نەدیبوو، زۆر ئەترسام.

(لەخەوما، ل ٣٠)

دۆستی کوردو عەرەب زۆر کۆنە تەئریخ شاهیدە

ناحەزی ڕووڕەش لە داخا با یەخەی خۆی دادڕێ (بێ کەس، ل ٨٣)

گەلێ —

لە گەرووی شمشاڵ، لە تەلی کەمان

گەلێ هەڵساوە ئاوازی جوان جوان

(گۆران، ل١٠)

گەلەك —

مەمێ تاخم عەجباند گەلەك خەلاتێن باش دانە سەڕاجەنە تاقم گشکی خەملاندینۆ ب چینانە

(مەمێ ئالان، ل ٤٥)

ب) ئاوەڵکرداری چەندێتی لەگەڵ واتای بێ هێزبوون:

کەم/ کەمێ/ کەمێك، پچێك، نەختێ/ نەختەك، تۆزێ/ تۆزێك... کێم...

کەمێ —

توخوا ئاوەکەی بۆن گوڵاوەکە

بۆ سەرچاوەکە کەمێ لاوەکە

(پیرەمێرد، ل ١٢٥)

نەختێ —

بەسەرهاتی خۆت بۆ من بەیان کە

دەردی گرانم نەختێ ئاسان کە

(بێ کەس، ل ١٥٢)

تۆزێك —

کابرای خانچی سەرێکی لێ قاندم و... تۆزێك پێکەنی.

(لەخەوما، ل ٣٦)

تێبینی://

لە زمانی کوردیدا کۆمەڵێ وشە هەیە، وەك(قووڵ، دوور، پان، بەرز، نزم...)، کە واتای ئەندازە و پێوانەیان تێدایە و دەکەونە نێوان هەردوو ئاوەڵکرداری چۆنێتی و ئاوەڵکرداری چۆنێتی و ئاوەڵکرداری چەندێتییەوە:

نزیك، دوور —

وێڵ و ئاوارەی ئێلی مرادیم

نزیك لە مەرگم دووریش لە شادیم

(پیرەمێرد، ل ١٢٦)

٣- ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێ بەجێ بوون.

ئەم ئاوەڵکردارە شێوەیەك یان جۆری جێبەجێبوونی کارێك نیشان دەدا و وەڵامی پرسیاری (چۆن؟)" (بەچ جۆرێك؟)"(بە شێوەیەك؟)"(بە چ چەشنێك؟)... دەداتەوە. لە دیالێکتی کوردیی ژووروشدا پرسیاری (چ جۆرە؟)ی بۆ دادەنرێ...[١٥٢] بەشێك لە ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جێبەجێ بوون، دەشێ لە ڕێگەی بەراوردکردن یان لێکچواندنەوە دیاری بکرێ، وەك:

شێرانە، ژیرانە، ئازایانە، پیاوانە، مەردانە، منداڵانە... گورگ ئاسایی، تۆ ئاسایی... وەك پایز، وەك گەڵا، وەك جاری جاران...

---

[١٥٢] - لە ئاخاوتنی سلێمانیدا (بەچ تەحرێ؟)و لای کوردەکانی سۆڤێت (چ تەعر؟" ب چ تەحری؟)... بەکاردێ:

... چاوا ئەوی نێچیرا خوە دیتبوو، چاوا گرتبوو، یانی ب چ تەحری کوشتبوو. (کوردۆ، ل ٣٧)

شێرانە —

ڕۆڵە لای لایە... (شێرکۆ) لای لایە...

یاخوا شـێرانە بێیتە نـاو کـایە... (بێ کەس، ل ١٥٣)

وەکو شێت —

... بێ پەروا وەکو شێت ڕاپەڕیم. (لەخەوما، ل ٣٥)

بەشێکی دی یان لە ڕستەدا بەدوایەکترهاتنی کردارەکە نیشان دەدەن. وەك:

دەستە دەستە، پۆل پۆل، تاقم تاقم، یەك یەك، قوم قوم، تنۆك تنۆك، کـەم کەم، وردە وردە... هێدی هێدی، چیتی چیتی[١٥٣]...

... هەر فڕکان فڕکانی تەریدە و جەردە بوو. پـۆل پـۆل ئەهاتنـە سـەر ڕێگـەمان. (لەخەوما، ل ٣٠)

گورج گورج، جوان جوان —

بەڕەوتی کەو، لە نجەی تاوس و قومری

گورج گورج جوان جوان ئەهات و جادەی ئەبڕی...

(گۆران، ل ٣٥)

چیتی چیتی —

ماعری ڕەش چیتی چیتی کرن. (کوردۆ، ل ٤٩)

هێدی هێدی —

پیرێ کازی مەلەکێد قەنجەیێ کر.

هێدی هێدی خوە نێزیکی دەنگ کر.

(سیابەند و خەجێ، ل ١٩)

---

[١٥٣] - لەت لەت. پۆل پۆل .

دوابەشـیش، ئـەو وشـانەن کـە گشـتێتی شـێوەی ڕوودانەکـە و بـەجێهێنانی ڕادەگەیەنن. وەك:

بەدووقۆڵی، پێکەوە(٩) بەگشتی...

پێکەوە —

سا توخوا، خێراکە، بابڕۆین، دەست بگرین،

بەکامی دڵداری پێکەوە هەڵپەڕین !. (گۆران، ل ١٦)

- ٢ -

ئاوەڵکرداری بارودۆخ

ئاوەڵکرداری بارودۆخ یاریدەی نیشاندانی پێوەندیی ڕوودان بەکات و شوێن و هۆ و مەبەست و تەئکید و دووبارەکردنەوە و نەفی دەدات و دەشێ بەسەر شەش جۆردا دابەش بکرێ:

١- ئاوەڵکرداری کات.

ئاوەڵکرداری کات پەنجە بۆ دەمی بەجێهێنانی کارێک ڕادەکێشێ و وەڵامی پرسیاری (کەی[١٥٤]؟، کەنگێ؟" کەنگی؟" کەنگێن؟" کەنگینێ؟" کەینێ؟) "(لەکەیەوە؟)، (تاکەی؟)، (چ کاتێ؟، چ وەختێ؟" چ چاخێ؟)... دەداتەوە. بۆ نموونە:

ئێستە/ ئێستا[١٥٥] ئەمڕۆ، سبەی/سبەینێ، دوێنێ، پێرێ، ئێوارە/ ئێوارێ، بەیانی، نیوەڕۆ، چێشتەنگاو[١٥٦]، شەوێ... دەست بەجێ، یەکسەر... هاوینێ، زستانێ، پایزێ، بەهارێ... بەم زووانە، لەم ڕۆژانە، چەند ڕۆژێکی دی، جاران، ئەمساڵ، پار، پێرار... پارناپێرار، دەمێکە، لەمێژە، هەمیشە[١٥٧]،

---

١٥٤ - بەرانبەر (پێکەوە)ی کوردی لە ئاوێستادا (هەدە)و لە هیندی کۆندا (ئیهە، کوهە، سەهە) هاتووە

١٥٥ - بۆ (کەی)و هاوواتاکانی لە ئاوێستادا (دا)و (کەدە)و (یەدە) هەیە و لە پشتۆشدا (کلە) دەوترێ.

١٥٦ - بۆ (ئێستە/ ئێستا) لە ئاوێستادا (ئەدا) و (تەدا) هەیە.

١٥٧ - بۆ(لەکوێ) و هاوواتاکانی لە ئاوێستادا (دە)و لە زمانە هیدن و ئێرانی یەکاندا (دهە)بە بەرچاو دەکەوێ.

هەندێ جار... لەمەولا، لە زووەوە، لەوساوە، لەسەرەتاوە... تابەیانی، تامردن... نها/ نهۆ، شەڤێ، سبا، ئێڤارێ/ ئێڤارا، بەرێ، ئیرۆ.

ئێستە —

گریانی من و خەندەیی تۆ ئێستە دەشوبهێ

بەمەوسیمی بارانە کەوا خونچە دەپشکووت

(نالی، ل ١٥٣)

ئەمڕۆ —

کەدەڵێن ئەمڕۆ دەشت و کێو شینە

چەندە مەڵبەندی ئێمە شیرینە

(پیرەمێرد، ل ٣٥٥)

هەمیشە —

ئەزانی بۆ چی وا کورد زەلیلە

بێ ناونیشان هەمیشە دیلە

(بێ کەس، ل٩٩)

نها —

... نها ئەز کوشتنا خوە ڕازیمە

(کوردۆ، ل٤٠)

بەشێکی زۆری ئەو ئاوەڵکردارانە، بەتایبەتی (شەو، ئێوارە، پار، بەیانی، نیوەڕۆ، هاوین، زستان...) لە بنەڕەتدا ناوی کاتن و دەمێك دەبنە ئاوەڵکردار کە ڕوودانی کردارەکە نیشان بدەن[١٥٨].

---

١٥٨ - بۆ (چێشتەنگاو)ی کوردی لە زمانی بلووجیدا (چەشتی) بەکاردێ.

٢- ئاوەڵکرداری شوێن.

ئاوەڵکرداری شوێن، شوێنی ڕوودانی کارێك یان ڕووی بزوتنەوەی شتێك نیشان دەدا و وەڵامی پرسیاری (لەکوێ[١٥٩]؟ لە کوێندەرێ؟...)" (بۆکوێ؟)[١٦٠]" (لەکوێوە؟) دەداتەوە. لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروشدا پرسیارەکە (ل کوی؟)" (کوێدا؟)" (ژ کوی؟)... یە. وەك:

سەر، ژێر، خوار، بن، کن، پاش، پێش[١٦١] ناو/نێو، دەر، بەر، تەنیشت، چەپ، ڕاست... لەسەر، لەژێر، لەخوار، لەبن... لە سەرەوە، لەژێرەوە، لەخوارەوە، لەبنەوە، لە پێشەوە، لەناوەوە، لەڕاستەوە، لەچەپەوە... بۆلای سەرەوە، بۆلای ڕاست، بۆلای چەپ... ئێرە[١٦٢] ئەوێ، لێرە، لەوێ[١٦٣]، لێرەوە، لەوێوە[١٦٤]، ... تائێرە، تائەوێ... لە هەموولا، لە هیچ کوێ... نك/کن، ژخارێ، ل خارێ، دناڤ، ژێرێ، ژوورێ، بنڕا، ڤڕا، دوورڤا...

لە ژێر، لەپاڵ –

لە ژێر ئاسمانی شینا،

لەپاڵ لوتکەی بەفرینا،

کوردستان گەڕام،

دۆڵاو دۆڵ پێوام.

(گۆران، ل ٢٨)

---

[١٥٩] - بۆ (هەمیشە)ی کوردی لە ئاوێستادا (همدە) وتراوە.

[١٦٠] - شایەنی باسە، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد ئەو ڕاستییەی خستۆتە پێش چاو (بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٢٩١).

[١٦١] -(پێش) لە فارسیی ناوەڕاستیشدا هەر (پێش)ە.

[١٦٢] - بۆ (ئێرە)ی کوردی لە ئاوێستادا (پرە) هاتووە و لە فارسیی ناوەڕاستیشدا (ئێتەر) بەکارهاتووە.

[١٦٣] - بەرانبەر (لێرە، لەوێ)یش لە ئاوێستادا (ئەپرە) وتراوە.

[١٦٤] - بەرانبەر (لەوێوە)ی کوردی لە ئاوێستادا (ئەڤەدە) دەبینرێ.

لەنێو —

جۆشش و تابە لە نێو دیدەیی گریانمدا

چ تەنوورێکە لە تەندوورەیی طۆفانمدا

(نالی، ل ٨٩)

لەوێ —

... لەوێ بەچەند پلیکانەیەکدا سەریان خستم

(لەخەوما، ل٤١)

ل نك —

میری و پادشاهی موویەك ل نك مەلایی

نادەم ب مولکێ عالەم یەك زەررەیەك عنایەت

(جزیری، ل ١٥١)

لڤر، ناڤ —

مێرکی گوتێ: دێ لڤر بە حورمەت هەرم ناڤ باژێر

(خالید حسین، ل ٨)

بەشێکی ئەم ئاوەڵکردارانەش، وەك (سەر، ژێر، ناو، پێش، پاش، چەپ، ڕاست...) لە بنەڕەتدا ناوی شوێنن و دەمێك دەبن بە ئاوەڵکرداری شوێن، کە جێگەی ڕوودانی کردارەکە دیاری بکەن[١٦٥]

٣- ئاوەڵکرداری هۆو مەبەست.

ئاوەڵکرداری هۆ و مەبەست پەنجە بۆ هۆی ڕوودانەکە ڕادەکێشێ و مەبەستی بەجێهێنانی کارێك دەردەخا و وەڵامی پرسیاری (بۆچی؟)" (لەبەرچی؟)" (بۆ چ مەبەستێك؟)... دەداتەوە. وەك:

---

١٦٥ - لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد پەنجەی بۆ ئەو تایبەتێتییە ڕاکێشاوە (بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٢٩٢).

لە بێ ئەقلّیدا، لە تووڕەییدا، لەترسا، لەبرسا، لەخۆشی دا، ... بەخۆڕایی، لەبەرئەوەی، چونکە، بەدەم خەوەوە... لەداخا، لەقینا، بەئەنقەست...

چونکە —

هیچ گوێ نادەیتە دەرد و ئاواتم

چونکە ئەیزانی بێ دەســـــەلاتم

(بێ کەس، ل ٧٦)

٤- ئاوەڵکرداری تەئکیدی.

ئەم جۆرە ئاوەڵکردارە تەئکید کردنە سەر بەجێهێنانی کارێك نیشان دەدا. وەك:

هەڵبەت، هەر... بێ گومان، بێ سێ و دوو، بێ چەندو چوون...

هەڵبەت —

وتیان نابێ، هەڵبەت ئەمە شتێکی لەژێر سەردا هەیە (لەخەوما، ل ٣٣)

... ئەو تۆزە پڕ و پیتەیشیان کەماوە هەڵبەت بردوویانە. (لەخەوما، ل ٣٦)

٥- ئاوەڵکرداری دووبارەکردنەوە.

ئاوەڵکرداری دووبارەکردنەوە پەنجە بۆ دووپاتبوونەوەی ڕوودانەکە ڕادەکێشێ. وەك:

دووبارە، دیسان، سەرلەنوێ، جارێکی دی/ جارێکی تر، هەرجارە/هەرجارێ/ هەرجارێك/ هەرجارەکی... ئەمجارەش...

دیسان —

بولبولی طةبعم ئەوا دیسان ثانا خوانی دەکا

نوکتە سەنجی و، بەذلە گۆی و، عەنبەر ئەفشانی دەکا (نالی، ل ١٠١)

ئەمجارەش —

... دواجار سەیرم کرد، گەورەم ئەمجارەش بە دەنگێکی بەرزەوە وتی...

(لەخەوما، ل ٥٣)

سەرلەنوێ —

تازە سەوزەگیا سەرلەنوێ ئەڕوێ،

مەل لە ماجەرای عەیش و نۆش ئەدوێ !

(گۆران، ل ١٦٨)

٦- ئاوەڵکرداری نەفی.

ئەم جۆرە ئاوەڵکردارانە نەفی کردارەکە ڕادەگەیەنن. وەك: هەرگیز، هەرگیزاو هەرگیز، بەهیچ جۆرێ، بەهیچ چەشنێ، بەهیچ شێوەیەك، بەهیچ ڕەنگێ، بەهیچ کلۆجێ...

هەرگیز —

عاجز مەبە هەرگیز لە درۆو ئیفکی حەسوودان

دونیایە، دەبێ سەگ بوەڕێ، شیعەبکا یەب

(نالی، ل ١٣٤)

هەرگیزاو هەرگیز —

بەڵام تەبیعەت هەرگیزاو هەرگیز

بێ ڕووناکی یە بێ بزەی ئازیز

(گۆران، ل ١٠)

تێبینی//

هەندێ وشەو دەستەواژە چۆن لە دەستەی ئاوەڵکرداری دیارخەر دادەنرێن، هەر بەو چەشنە دەشێ بخرێنە نێو دەستەی ئاوەڵکرداری بارودۆخیشەوە.

بۆ نموونە (زوو، یەکسەر، دەست بەجێ، درەنگ...) چۆن پەنجە بۆ چۆنێتی ڕوودان ڕادەکێشن، بەهەمان چەشن دەتوانن کاتی بەجێهێنانی کارێك نیشان بدەن. واتە دەشێ ((ئاوەڵکرداری چۆنێتی)) و ((ئاوەڵکرداری کات))بن.

ئــاوەڵکرداری وەك: (بــەخۆڕایی، بــەدەم خــەوەوە، بەئەنقەســت، لەترســا، لەبرسا...) چۆن دەشێ هۆ و مەبەست نیشان بدەن و سەربەدەستەی گەورەی (ئاوەڵکرداری بارودۆخ)بن، هـەروەها مانـای چۆنێتی یشیان تێدایـە و چۆنێتی ڕوودانـیش ڕادەگەیـەنن، بۆیــە دەلــوێ لــە دەســتەی گــەورەی (ئــاوەڵکرداری دیارخەر)یش دابنرێن.

ئاوەڵکرداری (دوور، لەدوور، لەدوورەوە[١٦٦]... نزیك[١٦٧] لە نزیك، لە نزیکەوە...) لەگـەڵ ئەوەشـدا کـە واتـای ئەنـدازە و پێوانـەیان تێدایـە، بـەڵام بەشـێوەیەکی سـەرەکی وەسـفی کـردار دەکـەن و بۆیـە ڕاسـت وایـە، بـەر لـە هـەر شـت بـە ئـاوەڵکرداری چـۆنێتی دابنـرێن... وێـڕای ئـەو دوو ئەرکـە، هـەروەها پەنجـە بـۆ شوێنیش ڕادەکێشن و بۆیە هەڵە نییە، ئەگەر لەتـەك ئاوەڵکرداری شـوێندا بـاس بکرێن.

[١٦٦] - بەرانبەر (لەدوور، لەدوورەوە)ی کوردی لە ئاوێستادا (دوورات) هەیە.

[١٦٧] - وشەی (نزیك)ی کوردی بەرانبەر (ئەسنەی)ی ئاوێستا دەوەستێ.

ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە

لە زمانی کوردی دا لەڕووی ڕۆنانەوە دەکرێ ئاوەڵکردار بەسەر سێ جۆردا دابەش بکرێن:

١– ئاوەڵکرداری سادە.

ئاوەڵکرداری سادە ئەو ئاوەڵکردارەیە، کەیەك بنەمای هەبێت. وەك:

خێرا، هێدی، هێمن، جوان، باش، خراپ... زۆر، فرە، کەم/ پڕ... ئێستا، پار... سەر، ژێر، خوار، بن، کن، پاش، پێش، ناو، دەر، بەر، چەپ، ڕاست، دوور، نزیك... و گەلێکی دی[١٦٨].

٢– ئاوەڵکرداری ناسادە.

ئەمیش دووجۆرە:

أ) ئاوەڵکرداری داڕێژراو.

ئاوەڵکرداری داڕێژراو ئەوەیە لە وشەیێکی سادەو زیادی پێکهاتبێت.

ئەو جا زیادی یەکە پێشگر یا پاشگر یا هەردوو (پێشگر و پاشگر) پێکەوەبێ.

* پێشگر:

١– (بێ –)[١٦٩] وەك:

---

[١٦٨] - هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی ژمارەیەك ئاوەڵکرداری ناسادەیان بە سادە داناوە. بۆ نموونە: د. قەناتی کوردۆ (لێرە)، (لەوێ)...، کەلە (لە+ ئێرە)، (لە + ئەوێ) پێکهاتوون و ئاشکرا دیارە داڕێژراون، لەتەك ئاوەڵکرداری سادەدا ڕیزکردووە (بڕوانە: د. قەناتی کوردۆ، دەستووری زمانی کوردی – بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو خواروو – مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٢٣٨). ... و هەندێکی دی.

[١٦٩] - پێشگری (بێ –)ی کوردی لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا لە شێوەی (ئەپێ)دا دەبینرێ، وەك: ((ئەپێ گومان)) (بێ گومان)... (بڕوانە: ڕاستەر گویڤا، ل ٣٦).

بێ گومان، بێ شك، بێ وچان، بێ ناز...

٢- (بە -). وەك:

بەگوڕ، بەکوڵ، بەتەنیا، بەپەلە، بەناو...

بەناو -

لە ژێر زەردەی خۆرەتاوا،

بەناو چیمەنی گوێ ئاوا، (گۆران، ل ١١)

بەپەلە -

یەکێکیان تیابوو... بەپەلە قسەی ئەکرد (لەخەوما، ل ٥٢)

ئەم پێشگرە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لە شێوەی (ب -) دایە. وەك:

ب تەڤایی -

ئەم گشك چاوا برێ هەق حەلال ئەمێ ب تەڤایی شخولێ خوە بکن و بخون.

(کوردۆ، ل ١٤٤)

ب لەز -

حەیوان ئاژۆتە ناڤەشەت، نهێری کو پری تەنکە، خوە نادە چۆکانە.

دەرباس بوو ژناڤێ، بەرێ خوە دا بازێڕ، ب لەز[١٧٠] هەسپ دا بەر زەنگۆیانە.

(مەمێ ئالان، ل ٦٦)

لە موکریان و گەرمیان و چەند هەرێمێکی دی کوردستان پێشگری (بە -) فۆڕمی (وە -)ی وەرگرتووە. وەك:

وەدەر -

... مشکیش وەدوی کەوت، بەخۆشی خۆشی ئەنگوستیلەیان بردە کن سەگی.

(تحفةء مظفرية، ب١، ل ١٩٩)

٣- (لە -). وەك:

---

[١٧٠] - بەلەز - بەپەلە.

لەکن، لەبن، لەپشت، لەپێش، لێرە، لەوێ...

لەکن —

قەصـدی یاریتە لەکن بەزمـــی ڕەقـیب

یاری منە! خۆت مەکە بەدخوو بە عەبەث

(نالی، ل ١٠٦)

لەژێر —

نابێ مەئیووس بی تۆلەم دونیایە

ســـەری بێ ڕۆژی لەژێـر خاکایە (بێ کەس، ل ٩٨)

ئەم پێشگرە لە دیالێکتی ژووروی کوردیدا لە شێوەی (ل، د، ژ) دایە. وەك:

(ل —):

ل سەر —

قەوسی دوو هلالان ل سەر بورجی ئەسەدبت

بۆ شوهرە د عامێ عەمەل ئەنگوشتی توما گرت

(جزیری، ل ١٤٣)

(د —):

دناڤ —

وێ ڕۆژێ بەنگین دبیتە کو دناڤ بازارێ مەغربانداٍ، گالە کوتەکە گرانە

(مەمێ ئالان، ل ٤٣)

(ژ —):

ژناڤ —

... ئەزێ هەرم ژناڤ وان ژ خوەڕا یا لاپە رندە بەدەو ببژێرم...

(کوردۆ، ل ٤٤)

لە ناوچەی موکریان و هەندێ شوێنی دی کوردستاندا ئەو (لە –) یە لە شێوەی (دە –)دا بەکاردێ. وەك:

دەئاوێ –

... سەك پێی وەڕی، ئەنگوستیلەکەی لێ دەئاوێ کەوت.

(تحفەء مظفریة، ب١، ل ١٩٩)

دەوێ –

... ڕێوی کونێکی دیوە، هەمووی دەوێ کردن. بۆ خۆی لە زارکی کونەکە دانیشت. (تحفەء مظفریة، ب١، ل ١٩٣)

(بێ –)و (بە –) و (لە –) لە بنەڕەتدا پێشبەندن[١٧١]، بەلام کە لەگەڵ وشەکانی (گومان، شك، چارە... گوڕ، کۆڵ، تەنیا، پەلە... لەکن، لەبن، لەپێش، لەپشت، لەسەر، لێرە، لەوێ...)دا هاتوون، لەبەرئەوەی ئەرکی وشەسازییان بەجێ هێناوە، بوونەتە پێشگر و وشەی داڕێژراویان دروست کردووە.

*** پاشگر:**

١– (– ێ). وەك:

هاوینێ/ بەهارێ... شەوێ، ئێوارێ... سەرێ، خوارێ.

---

[١٧١] - مۆرفێمی (بێ) و (لە) لە ڕستەدا، کەسەربەخۆدێن، کارناکەنە سەر واتای وشەکەی دوای خۆیان – واتە کە یاریدەی ڕۆنانی وشەی نوێ نەدەن، ئەوە پێشبەندن. بۆ نموونە:

بێ تۆ هەڵناکەم.

بێ براکەم بۆ هیچ کوێ ناچم.

شەماڵ بەئێمەی وت.

ئازاد بوو بە مامۆستا.

سیروان لە شیروان ناچێ.

بەختیار لە ئێمە گەورەترە.

مۆرفێمی (ێ) لە ڕەسەندا نیشانەی دۆخی تیانە و بووە بە پاشگر. (ێ) وەك پاشگر دەچێتە سەر ناو و ئاوەڵکرداری سادە و دەیانکاتە ئاوەڵکرداری داڕێژراوی کات و شوێن.

بەهارێ —

پاش بەهارێ

کاتێك: ڕۆژی لای نیوەڕۆ

دەرزی داخی لێ ئەبارێ،

(گۆران، ل ٣٤٣)

ئێڤارێ، سبەهێ —

((... ژ ئێڤارێ هەیانی سبەهێ ل دۆرا قەسرا مەمێ نۆبەتێ بگرن))

(مەمێ ئالان، ل ٤٢)

٢– (– ان). وەك:

هاوینان، بەهاران... شەوان، ئێواران... سالآن، جاران، جەژنان...

ئێواران —

جابەچوارمەشقی لەسەر ئەرز دائەنیشین کۆمەڵێ

بەزمە ئێواران بەدەوری عارەقی مەستیکەوە

(بێ کەس، ل ١٣٧)

مۆرفێمی (ان)یش لە بنەڕەتدا نیشانەی کۆیە، بەلآم کە دەچێتە سەر ناوی کات، دەیکاتە ئاوەڵکرداری داڕێژراوی کات و وەك پاشگر خۆی دەنوێنێ.

ئەم پاشگرە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا بەزۆری لە شێوەی (– ا)دا بەدەردەکەوێ. وەك:

شەڤا، جارا، سالا...

٣– (– ێ – ێك – ەك).

(– یَ/ – ێک / – ەک) کە نیشانەی نەناسیاوین، دەچنە سەر هەندێ ناو و ئاوەڵناو و جێناو ئاوەڵکرداری چەندێتیان لێ سازدەکەن. واتە لەم بارەدا دەوری پاشگر دەبینن. وەک:

ساڵێ / ساڵێک / سالەک

ڕۆژێ / ڕۆژێک / ڕۆژەک

گەلێ / گەلێک / گەلەک

کەمێ / کەمێک / کەمەک

چەندێ / چەندێک / چەندەک

... هتد.

گەلێ –

لە گەرووی شمشاڵ، لە تەلی کەمان

گەلێ هەڵساوە ئاوازی جوان جوان

(گۆران، ل ١٠)

گەلێک –

ئەم قسانە گەلێک جوان و مەعقوولن

(لەخەوما، ل ٦٨)

گەلەک –

مەمێ تاخم عەجباند گەلەک خەلاتین باش دانە سەرڕاجانە.

تاقم گشکی خەملاندینۆ ب چینانە (مەمێ ئالان، ل ٤٥)

٤– (– انە). وەک:

پیاوانە، ژنانە، مەردانە...

ئەم پاشگرە دەچێتە سەر ناو — (پیاو، ژن...)و ئاوەڵناو (ژیر، مەرد...)ی سادە و دەیانکاتە ئاوەڵکرداری داڕێژراو[١٧٢].

٥- (- ەکی). وەك:

شەوەکی، بەیانەکی...

٦- (- ئاسایی). وەك:

شێر ئاسایی، کوێر ئاسایی... تۆ ئاسایی، خۆم ئاسایی...

پێشگرو پاشگر:

١- پێشگری (بێ -) لەگەڵ:

أ- پاشگری (- انە).وەك:

بێ باکانە، بێ ئەقڵانە، بێ شەرمانە، بێ ئاگایانە...

ب- پاشگری (- ی). وەك:

بێ نازی، بێ ئاوی، بێ ناوی، بێ شوێنی...

بێ بەری، بێ سەری...

٢- پێشگری (بە -) لەگەڵ:

أ- پاشگری (- ی). وەك:

بەژیری، بەخۆشی، بەباشی، بەچاکی، بەجوانی، بەوردی، بەنەرمی، بەتێری، بەڕاستی، بەخراپی، بەسەوزی، بەسووری، بەهەژاری.. بەگشتی، بەتایبەتی.. ب ڕاستی، ب پاکی، ب ئاقڵی[١٧٣]

---

[١٧٢] - پاشگری (- انە) هەندێ جار دەچێتە سەر ناو و ئاوەڵناو دەیانکاتە ناوی داڕێژراو. وەك (جەژنانە، پووشانە... پاکانە، سوورانە...).

[١٧٣] - ئەگەرچی (بەکوردی، بەعەرەبی، بەتورکی... بەمنداڵی، بەهەلاجی، بە پینەچێتی... و گەلێکی دی) ئاوەڵکردارن و بەتەواوی ئەرکی ئاوەڵکردار بەجێ دێنن، بەڵام لەو نموونانەدا (بە) وەك پێشبەند ماوەتەوەنەبووە بە پێشگر.

ب- پاشگری (- ەتی / - ێتی).وەك:

بەگەورەیەتی، بەسپیەتی / بەسپێتی.. بەپیاوەتی، بەبرایەتی، بەدزێتی...

ج- پاشگری (- ایەتی). وەك:

بەدۆستایەتی، بەدوژمنایەتی...

د- پاشگری (- ایی). وەك:

بەقووڵایی، بەپانایی، بەتاریکایی...

... هتد.

ب- ئاوەڵکرداری لێکدراو.

ئاوەڵکرداری لێکدراو ئەوەیە کەوا بەلای کەمەوە دوو وشەی واتاداری تێدابێت.

ئاوەڵکرداری لێکدراو دەگونجێ پێکهاتبێ لە:

١- دووپات کردنەوەی ناو، ژمارە، ئاوەڵناو، ئاوەڵکردار:

أ- دووپات کردنەوەی ناو. وەك:

پۆل پۆل، دەستەدەستە، تاقم تاقم.

ب- دووپات کردنەوەی ژمارە. وەك:

یەك یەك، دوودوو... شەش شەش...

ج- دووپات کردنەوەی ئاوەڵناو. وەك:

جوان جوان، هێدی هێدی، وردورد...

د- دووپات کردنەوەی ئاوەڵکردار. وەك:

کەم کەم، زووزوو، خێرا خێرا...

... هتد[١٧٤].

٢- دووپاتکردنەوە بە یارمەتیی:

---

[١٧٤] - لەگەڵ ئەو دووپات کردنەوەیەدا هەندێ جار بزوێنی (ە) دێت، وەك: ناوەناوە، کەمەکەمە، یەکە یەکە...

أ– ناوبەندی (او). وەك:

پشتاو پشت، دۆڵاو دۆڵ، هەرگیزاوهەرگیز...

ب– ناوبەندی (ەو). وەك:

بانەوبان، پاشەوپاش، شاخەوشاخ،ماڵەومال...

ج– ناوبەندی (بە). وەك:

ڕۆژبەڕۆژ، ساڵ بەساڵ، دەستە بەدەستە[175]... یەك بەیەك... یەك ب یەك، دوو ب دوو[176]..

د– ناوبەندی (لە). وەك:

یەك یەك[177]، دەست لەدەست...

٣– ئاوەڵناو + ناوبەندی (بە) + ناو. وەك:

پڕبەدڵ، پڕبەدەم...

٤– ژمارە + ناو یان ئاوەڵکردار. وەك:

یەکجار، یەکسەر، یەك شەممە... دووسبەی، دووشەممە... نیوەڕۆ، نیوەشەو... دواجار[178]...

٥– وشەی (هەر) + ناو یان ژمارە یان ئاوەڵکردار. وەك:

هەرڕۆژ، هەرساڵ، هەردەم... هەریەك، هەردوو[179] هەرلا...

٦– وشەی (ئەم/ئەڤ)و (ئەو) +ناو. وەك:

---

١٧٥ - هەموو: یەك یەك یاخود دەستەبەدەستە
ناخی گیانیان بۆ پڕکردووم لە بەستە !.. (گۆران، ل ٤٧)

١٧٦ - پادشا ئەمر کر، کوماعر یەك ب یەیەك، دوو ب دوو بێن و بەروانرا بکشن.
(کوردۆ، ل ٤١)

١٧٧ - ئەمە سێ پەردە گۆڕا، یەك لەیەك ناخۆشتر و خراپتر. (لەخەوما، ل ٦٤)

١٧٨ - مۆرفێمی (دوا) لە وشەی لێکدراوی (دواجار)دا وەك ژمارەی خۆی دەنوێنێ. لە کوردیدا چۆن وشەی (ئەوەڵ) ژمارەیە، هەمان جۆر (دوا)و (ئەخیر)یش دەوری ژمارە دەبینن.

١٧٩ - هەریەك، هەردوو... لە بنەڕەتدا جێناون، بەلاّم دەوری ئاوەڵکرداریش دەبینن.

ئەمساڵ، ئەمشەو، ئەمڕۆ... ئەوسا، ئەوجا...

ئەڤساڵ، ئەڤشەڤ، ئەڤڕۆ... ئەوقاس...

٧- پێشگری (لە) + (سەر) + ئاوەڵکردار. وەك:

لەسەرلا، لەسەر پشت...

٨- (سەر) + (بەرەو) + ئاوەڵکردار. وەك:

سەربەرەوژوور، سەربەرەو ژێر، سەربەرەوخوار...

٩- بەیاریدەی ناوبەندی (و). وەك:

تێروپڕ، جاروبار، گورج و گۆڵ...

١٠- بەیاریدەی ناوبەندی (لە). وەك:

سەرلەنوێ، سەرلەبەر...

١١- بەیاریدەی ناوبەندی (ەو). وەك:

دەمەوڕوو، دەستەو ئەژنۆ...

٣- ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی.

ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی بەو ئاوەڵکردارە دەوترێ، کەلە دەستەواژەیەك پێك هاتبێ - واتە کۆمەڵە وشەیەك بێ و کرداریان لەگەڵ نەبێ.

جۆری هەرە دیار و سادە و چالاکی ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی ئەوەیە، کە بە یاریدەی پێشبەند و پاشبەند سازدەبێ:

١- پێشبەندی (لە). وەك:

أ- پاشبەندی (ەوە). وەك:

لە ماڵەوە، لە چەپەوە، لەڕاستەوە، لەبازاڕەوە، لەهەولێرەوە.. لەوێوە، لێرەوە.. لەسەرەتاوە..

ب- پاشبەندی (دا).وەك:

لەماڵدا، لەکتێبدا، لەگیرفاندا...

ج- پاشبەندی (ڕا)

لەهەولێرڕا، لە سلێمانی ڕا...

٢- پێشبەندی (بۆ)و پاشبەندی (ەوە). وەك:

بۆماڵەوە، بۆ ژوورەوە...

٣- پێشبەندی (بە)و:

أ- پاشبەندی (ەوە). وەك:

بەئاسمانەوە، بەدارەوە، بەبەرگەوە...

ب- پاشبەندی (دا). وەك:

بە زەویدا، بە کوندا، بەدەمدا

٤- پێشبەندی (تا، هەتا...)و پاشبەندی (ەوە). وەك:

تاماڵەوە، تادەرەوە...

... و گەلێکی دی[١٨٠].

ئەویش چەند نموونەیەك بۆ جۆری ناسادەی ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی:

★ لای سەرەوە

لای خوارەوە

بۆلای سەرەوە

بۆلای خوارەوە

بۆلای ڕاست

بۆلای چەپ

★ لەهەمەوولا

لەمەولا

لەهیچ کوێ

---

١٨٠ - لێرەدا تەنیا چەند نموونەیەکمان هێناوەتەوە و لێی شیان نەدواوین، چونکە ئەم باسە پێوەندی بە کێشەی (پێشبەندو پاشبەند)ەوە هەیە... کاتێ دەگەینە مەیدانی ئەو بابەتە بەدوورو درێژی لێی دەدوێین.

لەسەرداره‌که

لەبن داره‌که

لەلای داره‌که

* بەهیچ چەشنێ

بەهیچ شێوەیەك

بەهیچ ڕەنگێ

بەهیچ کلۆجێ

* هەفتەی ئاینده

ساڵی نوێ

مانگی داهاتوو

* وەك جاری جاران

وەك گەڵای دار

... و گەلێکی دی[181].

پێوەندی ئاوەڵکردار بە بەشەکانی دی ئاخاوتنەوە نیشانی پەیدابوون و شێوەی پێکهاتنی دەدا.

ئاوەڵکردار پێوەندی بە ناو و ئاوەڵناو و ژمارەو کردار و جێناوەوە هەیە. ئەو وشانەی لە بەشەکانی دی ئاخاوتنەوە دەبنە ئاوەڵکردار، پێوەندیی واتاییان بە ئەسڵەکەیانەوە ناپچڕێ. بۆ نموونە، ئەو ئاوەڵکردارانەی لە ناوەوە وەردەگیرێن، پێوەندی یان بەواتای شت یان کەس یان بیر... ەوە هەیە، وەك: (هاوینێ، زستانێ... بەناو... بێ ناز... پیاوانە، ژنانە...)... ئاوەڵکردار کە لە ئاوەڵناوەوە هاتبێ خاوەنی واتای چۆنێتییە، وەك (جوان، هێمن، خراپ... بە پەلە، بەخۆشی، بەتووڕەیی...)... ئاوەڵکردارێ بەیاریدەی ژمارە سازبووبێ واتای

---

[181] - لەبەر ئەوەی ئەم کێشەیەش باسێکی سەربەخۆیە و پێوەندیی ڕاستەوخۆی بە (دەستەواژە)وە هەیە، لێرەدا لێی نادوێین و هەڵی دەگرین بۆ کات و شوێنی خۆی.

چەندێتی تێدایە، وەك:(یەکیەك، دووجار...)... دەمێ ئاوەڵکردار لە کردارەوە دەکەوێتەوە، واتای ڕوودانی تێدایە، وەك (بە پاڵکەوتنەوە، بە دانیشتنەوە... بەکوڵ...)... ئەو ئاوەڵکردارانەش کە لە جێناوەوە پەیدابوون واتای کەس و ژمارە... لە ناوەرۆکیاندا هەیە وەك (تۆئاسایی، خۆم ئاسایی... پێکەوە...).

پێوەندی پتەوی ڕێزمانیی نێوان ئاوەڵکردارو بەشەکانی دی ئاخاوتن، ڕێمان دەدا پێنج جۆری واتایی — وشەسازیی ئاوەڵکردار جیابکەینەوە:

١- ئاوەڵکرداری ناوی.

٢- ئاوەڵکرداری ئاوەڵناوی.

٣- ئاوەڵکرداری ژمارەیی.

٤- ئاوەڵکرداری کرداری.

٥- ئاوەڵکرداری جێناوی.

١- ئاوەڵکرداری ناوی

دەستەی هەرە چالاکی ئاوەڵکرداری ناسادە، ئەوانەن کەناو هایکاری ڕۆنانیان دەکا. ئەمانیش سێ جۆرن:

یەك — بە یارمەتیی پێشگرو پاشگر. وەك: ە

بێ گومان، بێ ناز... بەناو، بەدڵ...

هاوینێ، شەوێ.. پیاوانە، ژنانە...

بێ ناوی، بێ ئاگایانە... بەپیاوەتی، بەبرایەتی...   ... هتد.

دوو — بەیارمەتیی پێشبەندو پاشبەند. وەك:

لەماڵ، لەهەولێر... بۆ ماڵ، بۆ هەولێر...

لەماڵەوە، لەهەولێرەوە... لەماڵدا، لەهەولێردا...

بەئاسمانەوە، بەدارەوە... بەکوندا، بەزەویدا...

تاهەولێر... تاماڵەوە ... هتد.

سیٚ — لە ڕێگەی دووپاتکردنەوەی بێ یاریدە یان دووپاتکردنەوەی بە یاریدەوە. وەك:

پۆل پۆل، دەستەدەستە، تاقم تاقم...

شاخەوشاخ، ماڵەوماڵ... ساڵ بەساڵ، ڕۆژبەڕۆژ...

... هتد.

٢- ئاوەڵکرداری ئاوەڵناوی

ئەم جۆرەش ئەگەرچی، وەك ئاوەڵکرداری ناوی لە سێ ڕێگەوە پەیدادەبێ (١- بە یاریدەی پێشگر و پاشگر" ٢- بەیاریدەی پێشبەند و پاشبەند " ٣- دووپات کردنەوە)، بەڵام جۆری دووەم کەم و سستە.

یەك — بە یارمەتیی پێشگر و پاشگر. وەك:

بەگوڕ، بەپەلە...

ژیرانە، ئازایانە...

بەژیری، بەخۆشی... بەسپیەتی... بەپانایی...

... هتد.

دوو — بە یارمەتیی پێشبەند و پاشبەند. وەك:

بەگوڕەوە... لەگەورەوە...

سێ — دووپاتکردنەوە. وەك:

جوان جوان، هێدی هێدی، وردورد...

... هتد.

٣- ئاوەڵکرداری ژمارەیی

ئەو ئاوەڵکردارانەی لە ژمارەوە ڕۆنراون کەمن و بەزۆری لێکدراون و لە ڕێگەی دووپاتکردنەوەی بێ یاریدە یان دووپاتکردنەوە بە یاریدەی ناوبەندی (بە، لە...) سازدەبن. وەك:

یەك یەك، دوودوو...

یەك بەیەك، دووبەدوو..

یەك لەیەك، دوولەدوو...

٤- ئاوەڵکرداری کرداری

وەك:

بەگریان... بەگریانەوە...

بەمردوویی، بەکوژراوی، بەسووتاوی...

... هتد.

٥- ئاوەڵکرداری جێناوی

لەنێو ئەو ئاوەڵکردارانەدا، کە لە جێناوەوە سازبوون، بەرلەهەرشت، ئەوانەیان دیارن، کە لە زووەوە لە جێناوی چەندێتییەوە وەرگیراون. وەك:

ئەوەندە... هێندە... چەند...

بوونی ئاوەڵکردار بە بەشە ئاخاوتنی دی

لەگەڵ بوونی هەندێ بەشە ئاخاوتن بە ئاوەڵکردار، هەروەها دیاردەی پێچەوانەش هەیە — واتە کاتێ ئاوەڵکردار دەبێ بەبەشە ئاخاوتنێکی دی... هەندێ ئاوەڵکردار کاتێ مانای بنەڕەتی و ئەرکی سەرەکی ون دەبێ، دەتوانێ ببێتە بەشە ئاخاوتنێکی دی. وەك:

١- بوونی ئاوەڵکردار بە پێشبەند.

بەپێی دەق و ڕستە ئاوەڵکرداری (پێش، پاش، تەنیشت، پشت...) دەتوانن دەوری پێشبەند ببینن.

٢- بوونی ئاوەڵکرداری (چونکە، جارێ...) بە ئامرازی پێوەندی.

٣- بوونی ئاوەڵکرداری (دیسان...) بە پارتیکل.

... هتد.

قواعد اللغة الكردية
المجلد الاول
(المورفولوجيا)
القسم الرابع
- العدد و الظرف -

بالنضر الى أن المواضيع النحوية تخلط فى العديد من الدراسات مع المواضيع الصرفية ولاتعار المقارنات التأريخية الاهتمام اللازم، فقد تحدثنا فى مقدمة هذا الكتاب، باسهاب، عن هذين الموضوعين المختلف بشأنهما.

يكمن اختلاف الصرف عن النحو فى أن ماده دراسة الصرف هي الكلمة، وهو يحلل جذور الكلمات. أما موضوع النحو فهو الحديث عن الجملة و يحلل جذورها فى صورة مجموعة من اختلافات الكلمة حتى يبلغ الكلمات مختلفة التي هي الاجزاء المختلفة للجملة. فها هو النحو ينهى دراساته فى المفردة، أما الصرف

فبالعكس يبدأ دراسة من الكلمة، الا انهما يتحدثان عنها من جانبين مختلفين و يحللان روابط الكلمة المختلفة فى النظام العام للغة.

يلعب أسلوب المقارنة دورا كبيرا فى مناهج دراسة اللغة. ويمكن اجراء المقارنة لتحقيق هدفين مختلفين: لاكتشاف القانون العام، او الحصول على الحجة التاريخية. يحتاج اللغوى الى الحجة التاريخية ليكون على معرفة اتم واشمل بتأريخ تطور اللغة او العائلة اللغوية. ويدل على ضرورة دراسة تاريخ تطور اللغة الموقف المعروف الذى وقفة ف. انكلز حيث قال: ((تتضح مواد و صيغة اللغة الام بالاطلاع على ظهورها وتطورها بالهادىء المتدرج والتعمق فى ذلك. والا فان لم يعر تلك الاهتمام الضرورى، لم يكن بالامكان معرفة القوالب الميتة لتلك اللغة واللغات الحية و الميتة التى ترجع و اياها الى عنصر واحد)).

العــدد

يتكون موضوع العدد من فصلين: يتضمن الفصل الاول، وهو بعنوان ((تقييم موجز للاعمال التى بحثت العدد)) عرضا مرملا للكتب و الرسائل المتعلقة بالعدد الذى هو جزء من الكلام، لاسيما نتاجات السادة سعيد صدقى كابان، توفيق

وهبي، نوری علي امين، جگر خوين، محمد امين هورامانی، لجنة اللغة الكردية و علومها فى المجمع العلمي الكردي، أحمد حسن أحمد، لجنة الدراسات الكردية، صالح حسين احمد بشدری، قناتى كوردو، جركزی بكو، كريم ايوبی، ى. ا. سمير نوفا، مكسيم خمو، ر.ل. تسابولوف، زاري يوسف، ارنست مكاروس، د. مكنزی، د. جويس بلو وغيرهم. ومن أجل استخلاص نتائج من هذه البحوث المهمة وضع الكتاب الحقائق التالية أمام الانظار:

١- تحدث عدد من الباحثين عن العدد فى فصل الاسم فوصفوه بأنه نوع من الانواع الاسم. ومن هؤلاء سعيد صدقى كابان و جگر خوين. و وصفه قسم اخر بأنه ضرب من ضروب الصفة. ومن هؤلاء توفيق وهبي و محمد امين هوراماني و صالح حسين حسن و الدكتور قناتى كوردو.

وكما انه ليس بوسعنا يحال من الاحوال القبول باراء هؤلاء الذين اعتبروا العدد اسما في ضوء قواعد اللغة العربية، لانستطيع كذلك القبول باراء اولئك الذين حسبوا العدد صفة اعتمادا على الاسلوب المتبع في اللغة الانكليزية، ذلك لان العدد قسم مستقل من الكلام و له خصائصه. وهذا ما سنبرهن عليه في الفصل الثاني.

٢- نلاحظ اختلافات عديدة بين كتاب قواعد اللغة الكردية، اذ يقسمون العدد على أنواع مختلفه من حيث خصائصه المعنوية وكيفية استعماله. فعلى سبيل المثال نرى الاستاذ توفيق وهبى يتحدث تارة عن نوعين من العدد هما(١) الاصلي و (٢) الرتبوي، وتارة اخرى عن ثلاثة أنواع منه هي (١) الاصلى و (٢) الرتبوي و (٣) الكسري. أماالاساتذة سعيد صدقى كابان و نورى على امين و جگر خوين و احمد حسن احمد و الدكتور جرگزى بكو فقد سجلوا اربعة انواع (١) الاصلى و (٢) الرتبوى و (٣) التوزيعي و (٤) الكسرى. اما الدكتور قناتى كوردو فقد سجل ستة أنواع. وهناك كتاب اعتبروه ظروفا من قبيل (يەك يەك) و (دوو دوو) و (سێ سێ) والكلمات العديدية المهمة مثل (قليل، كثير) انواعا من العدد.

٣- سجل بعض الؤلفين اسماء العدد الواقعة بين ١١ — ١٩ حسب الطريقة التى يتلفظون بها في السليمانية، واخرون سجلوها حسب التلفظ المتبع في اماكن اخرى.

٤- لم يتحدث معظم كتاب قواعد اللغة الكردية عن العدد من حيث البناء. والقسم القليل منهم الذين تحدثوا عنه من هذه الجهة اعتبروا كثيرا من الاعداد المشتقة بسيطة.

٥- لم يتحدث بعض الكتاب مطلقا عن خصائص العدد الاصلى و العدد الرتبوي والعدد الكسري. والذين تحدثوا عنها منهم لم يعيروا كثيرا من الجوانب المهمة والظاهرة اهتماما، رغم ان خصائص كل من هذه الاقسام الثلاثة للعدد في اللغة الكردية تجلب الانتباه من وجوه كثيرة، ورغم ان مجال الحديث عن هذه الاقسام واسع الى حد كبير.

(٦) لم يتحدث اى من كتاب قواعد اللغة الكردية، باستثناء نسوبولوڤ، عن العدد في هذه اللغة، من حيث المقارنة التاريخية، اى لم يجروا لها مقارنة مع اللغات الاويستائية والهندية القديمة و الفارسية القديمة والمتوسطة والحديثة و لغة البشتو و البلوج، مع أن هذه المقارنه توضح لنا اموار غامضة عديدة. والمقارنة التي اجرها تسوبولوڤ، هي الاخرى، في أسماء العدد العشرة الاولى.

اما الفصل الثانى الذي يعد أساسا لهذا الموضوع فيضطلع بدور رئيسي في دراسة تلك المشاكل المهمة التى تخص العدد في اللغة الكردية من وجهي المورفولوجيا و علم اللغة.

عند الحديث عن العدد ينبغى ان نتذكر أن المهم في تحديد اضاف الكلمة والذي نقسم على اساسه اقسام الكلام المختلفة، هو وجوب وجود رابطة الاشتراك في الخصائص النحوية بين كلمات

اى صنف. قد يتحتم اعطاء هذا الجانب اهمية كاملة. وهذايجب الاشارة الى انه قد لايؤخذ هذا الجانب بنظر الاعتبار وانما يجرى تمييز صنف العدد من الكلام لخواصه المعنوية فقط ويحدد ككلمة تعطي معنى العدد او مرتبة حسابية لاغيرها. وعلى هذا الاساس فان بعض الكلمات التي تحتوي على مدلول العدد، تدخل ضمن اطار هذا الصنف من الكلام، ولكن هذا النوع من الكلام، في الحقيقة، انما يحتوي على معنى العدد حسب، وهو ليس عددا في الواقع. وعلى سبيل المثال اذا نظرنا الى كلمات (حفته = الاسبوع) و (سەدە = القرن) و (حەوت = سبعة)و (سەد = مئة)، وجدنا ان المدلول العددي يتوفر في الصنفين على مستوى واحد، الاانهناك بينهما فرقامن حيث الخصائص النحوية وينتمي كل منها الى صنف خاص من اصناف الكلام.

ليس هناك في الحقيقة اي فارق من حيث الخصائص النحوية بين كلمتي (حەفتە = السبوع) و (سەدە = القرن) واي اسم اعتيادي اخر. فكما يصح قول (اربعة رجال) يصح كذلك قول (اربعة اسابيع) و (اربعة قرون). وكما يصح قول (رجل) و (رجال) يصح كذالك قول (اسبوع) و (اسابيع) و (قرن) و (قرون)... الخ.

ولـئن كـان كـل مـن (اسـبوع) و (سـبعه) و (قـرن) و (مئـه) متماثلين من حيث المدلول العددي، الأن (سبعة) و (قـرن) اسما عدد و (اسبوع) و (قرن) اسما جنس تحولا من اسمى عدد الى اسمى جنس.

عندما يقسم كتاب النحو الكردى ونحو اللغات الاخرى اسم العدد على اصناف عديدة من حيث الخصائص المعنوية و كيفية الاستعمال، نلاحظ اختلافات كثيرة في التقسيمات. فعلى سبيل المثال هناك كتاب لايحسبون الاعداد الكسرية ضربا منها. وعلى عكس هناك من يعتبرون ظروف (احاد)و (مثنى) و (ثلاث) و (رباع) و الكلمات الدلة على الكمية مثل (قليل) و (كثير) ضربا من ضروب اسماء العدد.

وعن طريق تقسيم الاعدادا التي الغت في ميدان دراسة الاسماء العدد، و وفق تحليلاتنا و ارائنا الخاصة، ومن خلال الاستفادة من نظريات علم اللغة، توصلنا الى نتيجة تفيد ان بالامكان تحديد ثلاثة انواع من اسماء العدد في اللغة الكردية، وهي:

١- العدد الاصلي.

٢- العدد الرتبوي (نسبة الى رتبة).

٣- العدد الكسري.

وقد درسنا بالتفصيل الاصناف الثلاثة لاسماء العدد و بذلنا جهدا لتحقيق اصوالها و كيفية تكونها و استعمالها و مهامها وخصائصها المتنوعة، لوقارننا قدر ما اسعفتنا الامكانات المتوفرة بين شكل وصيغة كل اسم عدد مع نظائره في اللغات القديمة و الحديثه التى ترجع مع اللغه الكردية الى اصل واحد، وقد تمكنا من استنتاج العديد من النتائج.

الظرف

يتكون هذا الموضوع كسابقه من فصلين. الفصل الاول وهو بعنوان ((تقييم موجز للاعمال التى بحثت الظرف)). وقد توصل الكتاب في هذا القسم، بعد بيان بعض ماكتب في اللغة الكردية حول الظرف، الى استنتاجات و ملاحظات منها انه:

١- تحدث عدد من الكتاب عن الظروف ضمن الحديث عن الاسم... وتحدث عنه عدد اخر منهم ضمن البحث عن الكلمة المساعدة. اما الاكثرية الساحقة فقد تحدثت عنه بوصفه جزء مستقلا من الكلام.

٢- لم تتحدث الغالبية العظمى من الباحثين في قواعد اللغة الكردية عن الظرف من حيث المعنى وعن كيفية استخدامه. اما القسم الضئيل منهم الذين تحدثوا عنه فيلاحظ اختلاف كبير

في تقسيماتهم، فمنهم من ذكر اكثر من ذلك. ومع ان بعض الانواع الظاهرة والمهمة من الظرف لم يسجل (كالظرف الصوري او كيفية التحقيق او الظرف السببي والظرف المقصود)... فقد فصلت اقسام اخرى (كالظرف السؤالى والظرف الجوابى) لاتنسجم بأي حال مع واقع اللغة الكردية.

٣- ادخلت بعض انواع الظروف ضمن انواع اخرى منها مع انها تابعة لانواع غيرها.

٤- هناك كلمات كثيرة ليست ظرفا. ومع ذلك فقد سجلت كذلك مثل (بەهار = الربيع، زستان = الشتاء، شەو = الليل، رۆژ = النهار، ساڵ = السنة، سەدە = القرن) حيث اعتبرت ظرفا، او ان ادوات النفي مثل (نە = لا، نا = كلا) و (كەی = متى، چۆن = كيف، لەکوێ = اين، چەند = کەم) للسوال و (سێ یەك = الثلث، چواریەك = الربع) وهي من اسماء العدد، اعتبرت ظرفا. وكذلك اعتبرت بعض اللواحق مثل (گە، لآن، ستان) ظروفا.

٥- ليس هناك في اللغة الكردية مايعتبر ظرف سوال او ظرف جواب، ومع ذلك فان معظم الكتاب قد ثبتوه. صحيح ان هناك نوعا من الظرف يسمى (ظرف النفي)و يشمل اشباه جمل مثل

(هــەرگیز = ابــدا، هرگیــز او هــەرگیز = ابــدا ابــدا..) ولكــن لــيس كأدوات النفي التي حددها بعض الكتاب.

ويتحدث المؤلف في الفصل الثاني من هذا الكتاب، بايجاز، عن خواص الظرف، ثم يفصل الحديث عنه من حيث المعنى والبناء، على النحو التالي:

يحدد الظرف خاصيته الوقوع (التي يظهرها الفعل) وخاصيته الخاصية (التي تظهرها الصفة) وخاصة الوضع (التي يريها الظرف)، يعبر الظرف عن كيفية الوقوع او مداه او وقته او مكانه او سببه او غايته.

ويمكن القول ايضا: ان الظرف هو ذلك القسم من الكلام الذي يوضح وضع وكيفية الوقوع و نوع النوعية. الظرف، نحويا، هو الذي يمتلك تلك الخاصيه التي تربط في الجمله بالفعل او الصفه او ظرف اخر.

ومن حيث المعنى حدد الباحث تسعة انواع من الظرف في هذه اللغة، وهي:

١- ظرف الكمية.

٢- ظرف الكيفية.

٣- الظرف الشكلي او كيفية التحقق.

٤- ظرف الزمان.

٥- ظرف المكان.

٦- الظرف السببي والمقصود.

٧- الظرف التوكيدي.

٨- الظرف التكراري.

٩- الظرف النفي.

يمكن تقسيم الظرف في اللغة الكردية، من حيث البناء، الى ثلاثة اقسام:

١- **الظرف البسيط، مثل:** خێر، زۆر، ژێر، پێش، پاش

٢- **الظرف غير البسيط،** وهو ايضا ينقسم الى قسمين:

أ- الظرف المشتق وهو يتركب بمساعدة السبقة او اللاحقة او كلتيهما.

⋆ السابقة، مثل: بێ —، به —

⋆ اللاحقة، مثل: - ی، — ان، — انه، ەکی.

⋆ السابقة واللاحقة، مثل: بێ — انه، بێ — ی —، به — ی، به — ەتی، به — یەتی.

ب- الظرف المركب وهو مافيه كلمتان ذواتا معنى على الاقل.

وقد حدد الباحث احد عشر نوعا من هذه الظروف في اللغة الكردية.

٣- الظرف شبه الجملة (العبارة).

حدد الباحث اربعة انواع رئيسية و عدة انواع غير رئيسية من هذا النوع من الظروف.

وفي الختام تحدث الباحث عن صله الظروف بأقسام الكلام الاخرى و حدد في هذا المجال خمسة انواع من الظروف.

١- الظرف الاسمي.

٢- الظرف الوصفي.

٣- الظرف العددي.

٤- الظرف الفعلي.

٥- الظرف الضميري.

هذا وقد اعتمد الكتاب لاعداد مؤلفة هذا على (٩٤) من المصادر الكردية والعربية والفارسية والروسية والانكليزية. كما افاد من (١١) كتابا من مراجع الفولكلور الكردي و دواوين الشعراء و

قصص الادباء للاتيان بالامثلة والشواهد اللغوية الـتي بـرهن بهـا على صحة ما ذهب اليه.

نیشانەی نموونەکان

١- (بێکەس)

دیوانی بێکەس، محەمەدی ملاکەریم ڕێکی خستووە و سەرەتای بۆ نووسیوە و سەرپەرشتیی لە چاپدانی کردووە، چاپی دووەم، بەغدا، ١٩٨٠.

٢- (پیرەمێرد)

پیرەمێردی نەمر، محەمەد ڕەسوولٚ هاوار، بەغدا، ١٩٧٠.

٣- (تحفەء مظفریە، ب١)

ئۆسکارمان، تحفە مظفریە، بەرلین، ١٩٠٥، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانە سەر ڕێنووسی کوردی. هێمن موکریانی، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٥.

٤- (تحفەء مظفریە، ب٢)

ئۆسکارمان، تحفە مظفریە، بەرلین، ١٩٠٥، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانە سەر ڕێنووسی کوردی. هێمن موکریانی، بەشی دووەم، بەغدا، ١٩٧٥.

٥- (جزیری)

دیوانا مەلایێ جزیری، توێژاندنا صادق بەهائەدین ئامێدی، بغدا، ١٩٧٧

٦- (خالید حسەین)

چەند چیرۆك، بەغدا، ١٩٨٤.

٧- (سیابەند و خەجیّ)

سیابەندوڤ سەمەند، سیابەندو خەجیّ (شوکور مستەفا لە ڕێنووسی سلاڤییەوە خستوویەتیە سەر ڕێنووسی کوردی و فەرهەنگۆکی بۆ کردووە، بەغدا، ١٩٨٠.

٨- (کوردۆ)

کۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری کوردی، پرۆفیسۆر قەناتی کوردۆ لە زاری کوردەکانی سۆڤیەتەوە تۆماری کردووە. شوکور مستەفا و ئەنوەر قادر هێناویانەتە سەر ڕێنووسی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

٩- (گۆران)

سەرجەمی بەرهەمی گۆران، بەرگی یەکەم، دیوانی گۆران، محەمەدی ملاکریم کۆی کردۆتەوە و ئامادەی کردووە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، بەغدا، ١٩٨٠.

١٠- (لەخەوما)

جەمیل صائب، لەخەوما، پێشکەش کردن و لێکۆڵینەوەی جەمال بابان، بەغدا، ١٩٧٥.

١١- (نالی)

دیوانی نالی، لێکۆڵینەوەو لێکدانەوە: مەلاعبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، بەغدا، ١٩٧٦.

سەرچاوەکان

به زمانی کوردی

(١) ئەحمەد حسن ئەحمەد، ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٢) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، چی لەبارەی زمانی کوردییەوە نووسراوە، بەغدا، ١٩٧٤.

(٣) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٩.

(٤) د. ئەڕحمانی حاجی مارف، ڕێنووسی کوردی لە ڕۆژنامەی ((تێگەیشتنی ڕاستی))دا، ((گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق – دەستەی کوردی))، ب ١٠، بەغدا، ١٩٨٣، ل ٧٦ – ١٣٢.

(٥) د. ئەورحمانی حاجی مارف، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا، بەغدا، ١٩٧٦.

(٦) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی، بەغدا، ١٩٨٦.

(٧) د. ئەوڕحمانی حاجی مارف، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٧٧.

(٨) د. ئەوڕحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٥.

(٩) ف. ئێنگس، کارە کۆکراوەکانی، چاپی دووەم، بەرگی بیستەم، مۆسکۆ، ١٩٦١، ل ٣٣٣.

(١٠) تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جیزمی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩.

(١١) جگەرخوێن، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی، بەغدا، ١٩٦١.

(١٢) د. جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، ١٩٧٦.

(١٣) ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی، بەسەردا چوونەوەی ڕێزمانی کوردی، گۆڤاری ((کاروان))، ژ ٢٣، ساڵی دووەم، هەولێر، ئابی ١٩٨٤، ل ٢٣ — ٣٥.

(١٤) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، بەغدا، ١٩٧٦.

(١٥) زاراوە زانستیەکان، دانان و لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕ، بەغدا، ١٩٧٦.

(١٦) سەعید صدقی، مختصر صرف ونحوی کوردی، بەغدا، ١٩٢٨.

(١٧) سیامەند سەلیم، چۆن فێری ئەم سێ زمانە دەبیت (هیندی، کوردی، عەرەبی)، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٨٠، ل ١١ — ١٢.

(١٨) صادق بهائەدین ئامێدی، ڕێزمانا کرمانجی، بەغدا، ١٩٧٦.

(١٩) صاڵح حسێن حەسەن پشدەری، کورتەیێك لە ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٨٥.

(٢٠) عبدالرحمان محمد امین زەبیحی، قاموسی زمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٧" بەرگی دووەم، بەغدا، ١٩٧٩.

(٢١) عبدأللا شاڵی، د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، د. ئەمین عەلی، نووری عەلی ئەمین، فەرەیدوون عەلی ئەمین، عەلائەددین سەجادی، کەمال محمود فەرەج، ئەبوو زەید مستەفا سەبدی، زمان و ئەدەبی کوردی، بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦" بۆ پۆلی دووەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦" بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦" بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦" بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦" بۆ پۆلی شەشەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٢٢) کۆڕی زانیاری کورد، ڕێنووسی کوردی، ((گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد))، ب١، ژ١، بەغدا، ١٩٧٣، ل ٣٧٠.

(٢٣) لیژنەی زمانی کوردی، بەراوردکاریی لە نێوان زارە کوردی یەکاندا، ((گۆڤاری گۆڕی زانیاری عیراق – دەستەی کورد))، ب ١٠، بەغدا، ١٩٨٣، ل ٢٧٧ – ٣٢٧.

(٢٤) لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کوڕو لیژنەکانی، پێشەکی و ڕێکخستنی د. ئەورەحمانی حاجی مارف، بەغدا، ١٩٧٥.

(٢٥) محەمەد ئەمین هەورامانی، بەراوردێکی سەرپێیی نێوان زمانی ئاڤێستاو زمانی ئەمڕۆی کوردی، گۆڤاری ((کاروان))، ژ ٥٥، هەولێر، ١٩٨٧، ل ٢٤ — ٣١.

(٢٦) محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە تەرازووی بەراورددا بەغدا، ١٩٨١.

(٢٧) محەمەد ئەمین هەورامانی (سۆکۆلۆڤ، زمانی ئاوێستا — وەرگێڕان و لێدوان و بەراورد کردنی لەگەڵ زمانی کوردیی ئەمڕۆدا)، بەغدا، ١٩٨٨.

(٢٨) محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتایێك لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٣.

(٢٩) محەمەد ئەمین هەورامانی، فەرهەنگی ئێریەن ڤاچ، بەغدا، ١٩٧٨.

(٣٠) مەسعوود محەمەد، چارەسەرکردنی گیرو گرفتەکانی ڕێنووس و ئەلفو بێی کوردی، ((گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق — دەستەی کورد، ب٩، بەغدا، ١٩٨٢، ل ٣٤١ — ٣٤٤.

(٣١) مەسعوود محەمەد، چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٣٢) نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠.

(٣٣) نووری عەلی ئەمین، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٥٨.

بەزمانی فەرسی

(٣٤) دکتر ابراهیم پور، دستور زبان کردی، تهران؟.

(٣٥) دتـر برويـز ناتـل خـانلری، تـاريخ زبـان فارسـی، جلـد اول، ١٣٥٤، جلددوم، ١٣٥٤، جلد سوم، ١٣٥٤.

(٣٦) ذوالنور، دستور پارسـی در صـرف و نحـو و امـلای فارسـی، تهـران، ١٣٤٣.

(٣٧) علی برناك، دستور زبان فارسی، چاپ ششم، ١٣٥١.

(٣٨) محمد صديق مفتی زاده، درس زبـان كـردی، جـزوه ١ — ٢، تهـران، ٢٥٣٦.

بەزمانی عەرەبی

(٣٩) الدكتور ابراهيم انـيس، مـن اسـرار اللغـه، الطبعـه الرابعـه، القـاهرة، ١٩٧٢.

(٤٠) الدكتور ابراهيم السامرائي، فقه اللغه المقارن، بيروت، ١٩٦٨.

(٤١) الدكتور ابراهيم السامرائي، مباحث لغوية، النجف، ١٩٧١.

(٤٢) توفيق وهبی، اصل الاكراد ولغتهم، ((مجلة المجمع العلمـی الكـردی))، المجلد ٢، العدد ٢، بغداد، ١٩٧٤، ص ١ — ٢٤.

(٤٣) توفيـق وهبـی، قواعـد اللغـة الكرديـه، الجـزء الاول، البـاب الثـانی، بيروت، ١٩٥٦.

(٤٤) صلاح سعدالله، حول اللغه الكرديه، بغداد، ١٩٨٥.

(٤٥) عبدالباقي الصافي، دراية مقارنه للكلمة و علم الصرف فى اللغتين العربية والانگليزيه، مستل من مجله كليه الاداب جامعة البصرة، العددان ٤و٥.

(٤٦) الدكتور علي عبدالواحد وافي، علم اللغة، الطبعة السابعة، القاهرة، ١٩٧٢.

(٤٧) محمد سعيد عبدالرحمن، قواعد اللغة العربية في النحو و الصرف، بغداد، ١٩٧٠.

به زمانی ڕووسی

(٤٨) ئۆ. س. ئاخۆمانۆڤا، فەرهەنگی زاراوەکانی زمان، مۆسکۆ، ١٩٦٦.

(٤٩) ک. ڕ. ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا، دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد، ١٩٦٨.

(٥٠) ئی. م. ئۆرانسکی، زمانە ئێرانییەکان، مۆسکۆ، ١٩٦٣.

(٥١) د. ن. ئوشاکۆڤ، فەرهەنگی زمانی ڕووسی، مۆسکۆ، بەرگی یەکەم، ١٩٣٥، بەرگی دووەم، ١٩٣٨، بەرگی سێیەم، ١٩٣٩، بەرگی چوارەم، ١٩٤٠.

(٥٢) چ. خ. باکاییڤ، بەشە دیالکتی کوردی تورکمنستان، مۆسکۆ، ١٩٦٢.

(٥٣) چ. خ. باکاییڤ، زمانی کوردەکانی ئازەربایجان، مۆسکۆ، ١٩٦٥.

(٥٤) چ. خ. باکاییڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣.

(٥٥) س. ف. برۆملێی، ل. ن. بوولانۆڤا، دەربارەی وشەسازیی بەشە دیالێکتەکانی زمانی ڕووسی، مۆسکۆ، ١٩٧٢.

(٥٦) ل. بلومفید، زمان (تەرجومەی ڕووسی)، مۆسکۆ، ١٩٦٨.

(٥٧) پ. ئا. بوداگۆڤ، مرۆڤ و زمانی، مۆسکۆ، ١٩٧٤.

(٥٨) ف. م. بیریـــزین، ب. ن. گۆڵــۆڤین، زمانناســی گشــتی، مۆســکۆ، ١٩٧٩.

(٥٩) ن.س. پۆسـێلۆڤ، پێوەنـدیی نێـوان حـاڵاتی ڕێزمـانی و بەشـەکانی ئاخاوتن، کتێبی ((کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی))، مۆسـکۆ، ١٩٥٥، ل ١٦١ — ١٨٥.

(٦٠) م. ن. پیترسۆن؟، لەبارەی بەشەکانی ئاخاوتنی زمانی ڕووسی یـەوە، کتێبی ((کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی))، مۆسکۆ، ١٩٥٥، ل ٦١ — ٨٨.

(٦١) ئا. م. پێشکۆڤسکی، ڕستەسازیی ڕووسـی لەبـەر ڕووناکیی زانستدا، چاپی حەوتەم، مۆسکۆ، ١٩٥٦.

(٦٢) ڕ. ل. تسـابۆلۆڤ، لـەبارەی مێـژووی وشاسـازیی زمـانی کوردییـەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

(٦٣) ئا. س. چیکۆباڤا، سـەرەتاییکی زمانناسـی، بـەرگی یەکـەم، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٥٣.

(٦٤) ن. ئا. دڤۆرییانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠.

(٦٥) م. دۆکوولیل، کێشـەی حاڵەتـەکانی وشەسـازی، گۆڤـاری ((کێشـەی زمانناسی))، ژ٦، مۆسکۆ، ١٩٦٧.

(٦٦) ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦.

(٦٧) ئـا. ئـا. ڕیفۆرماتسـکی، سـەرەتاییکی زمانناسـی، چـاپی چـوارەم، مۆسکۆ، ١٩٦٧.

(٦٨) زاریێ یووسف، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٨٥.

(٦٩) ڤ. ئا. ژڤێگینسێڤ، زمان و تیۆریی زمانناسی، مۆسکۆ، ١٩٧٣.

(٧٠) ئا. ئی. سامیرنیتسکی، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی، مۆسکۆ، ١٩٥٩.

(٧١) یو. س. ستیپانۆڤ، بنەماکانی زمانناسیی گشتی، مۆسکۆ، ١٩٧٥.

(٧٢) س. ن. سۆکۆلۆڤ، زمانی ئاوێستا، مۆسکۆ، ١٩٦١.

(٧٣) ل. ڤ. شێربا، بەشەکانی ئاخاوتن لە زمانی ڕووسیدا، کارە هەڵبژاردەکانی دەربارەی زمانی ڕووسی، ١٩٥٧، مۆسکۆ، ل ٢١٣ — ٢٤٢.

(٧٤) ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠.

(٧٥) ن. س. ڤالگینا، د. ێ. ڕۆزینتال، م. ئێ فۆمینا، ڤ. ڤ. تساپکێڤیچ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٧١.

(٧٦) ڤ. ڤ. ڤینۆگرادۆڤ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ (وشەسازی) مۆسکۆ، ١٩٧٢.

(٧٧) ڤ. ئی. کۆدوخۆڤ، سەرەتاییکی زمانناسی، مۆسکۆ، ١٩٧٩.

(٧٨) ق. کوردۆییێڤ، دەستووری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧.

(٧٩) ق. کوردۆییێڤ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

(٨٠) ئێ. ئۆ. کۆستیتسکایا، ڤ. ئی. کارداشێڤسکی، ڕێزمانی فەرەنسی، چاپی حەوتەم، مۆسکۆ، ١٩٧٣.

(٨١) ئا. ن. گڤۆزدێڤ، زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ، بەرگی یەکەم، چاپی سێیەم، مۆسکۆ، ١٩٦٧.

(٨٢) ئا. ئی. گولانۆڤ، وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٦٥.

(٨٣) ب. ن. گۆلۆڤین، سەرەتاییێکی زمانناسی، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

(٨٤) ن. م. لێمپێل، زمانی لاتینی، مۆسکۆ، ١٩٦٦.

(٨٥) ئا. مایبە، شێوازی بەراوردکاری لە زمانناسیی مێژووییدا، مۆسکۆ، ١٩٥٤.

(٨٦) د. کەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق، کتێبی ((ولاتان و میللەتانی ڕۆژهەلاتی نێزیك و ناوەڕاست))، ب ٧، یەریڤان، ١٩٧٥، ل ٢٧٣ — ٣٨٢.

بە زمانە ڕۆژئاواییەکان

87- Ernest N. Maccarus, A Kurdish Grammar, New – York, 1958 .

88- H. A. Gleason, Linguistics and English Grammar, New – York, 1966

89- Joyes Blau, Manuel De Kurda, Paris, 1980

90- D. N. Mackenzie , Kurdish Dialect Studies. London, 1961.

91- Norman C. Stageberg, An Introductory English Grammar, New – York, 1965.

92- E. B. Soane, Elementary Kurmanji Grammar, Baghdad, 1919.

93- E. B. Soane, Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language, London, 1913 .

94- A. V. Willams Jackenzie, Avesta Grammar, Part L, Stuttgart W. Kohlnammer, 1892.

ناوەرۆك

پێشەکی ٥
ژمارە ــ ١ ــ کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی (ژمارە)دا کراون ٢٦

سەعید صدقی، تۆفیق وەهبی، نوری عەلی ئەمین، جگر خوێن، محمەد ئەمین هەورامانی، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، لیژنەی بەڕێوەبەرێتیی خوێندنی کوردی، صالح حسەین حەسەن پشدەری، د.قەناتی کوردۆ (کوردۆییێڤ)، د.چەرکەزی بەکۆ (باکاییێف)، د.کەریمی ئەیوبی و د.ئی. ئا.سمیر نۆڤال، د. مەکسیمی خەمۆ، د.ڕ.لێ.تسابۆلۆڤ، د.زاریێ یوسف، د.ئەرنست مەکارۆس، د.مەکەنزی، د.جۆیس بلۆل ، ئەنجام.

ــ ٢ ــ لێکۆڵینەوەکانی خۆم لە بارەی (ژمارە)وە ٥١
ژمارەی بنجی، ژمارەی پلەیی، ژمارەی کەرتی، ژمارەی دابەش، ژمارەی چەندێتی نادیار؟. ....
ئاوەڵکردار ــ ١ ــ ١٠٦

کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی (ئاوەڵکردار)دا کراون سەعید صدقی،

تۆفیق وەهبی، نوری عەلی ئەمین، جگر خوین، محەمەد ئەمین هەورامانی، لیژنەی بەڕێوەبەرێتیی خوێندنی کوردی، لیژنەی زمان و زانستی خوێندنی کوردی، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، د.قەناتی کوردۆ (کوردۆ یێڤ)، د.چەرکەزی بەکۆ (باکاییێڤ)، د.کەریمی ئەیوبی و د. ئی. ئا.سمیرنۆڤا، د.ڕ. ڵ.تسابۆلۆڤ، د.زاریٚ یوسف، د.ئەرنست مەکارۆس، د.مەکنزی، ئەنجام.

ـ ٢ ـ

لێکۆڵینەوەکانی خۆم لە بارەی (ئاوەڵکردار)ەوە........ ئاوەڵکردار.. ١١٩

جۆرەکانی ئاوەڵکردار لە ڕووی واتاوە ....

ئاوەڵکرداری دیارخەر: ١٢٦

ئاوەڵکرداری چۆنێتی، ١٢٦

ئاوەڵکرداری چەندێتی، ١٢٧

ئاوەڵکرداری شێوە یان جۆری جیٚ بەجیٚ بوون، ١٢٩

ئاوەڵکرداری بارودۆخ: ١٣٢

١- ئاوەڵکرداری کات، ١٣٢

٢- ئاوەڵکرداری شوێن، ١٣٣

٣- ئاوەڵکرداری هۆو مەبەست، ١٣٥

٤- ئاوەڵکرداری تەئکیدی، ١٣٦

٥- ئاوەڵکرداری دووبارە کردنەوە، ١٣٦

٦- ئاوەڵکرداری نەفی ١٣٧

ئاوەڵکردار لە ڕووی ڕۆنانەوە.................................. ١٣٩

ئاوەڵکرداری سادە، ١٣٩

ئاوەڵکرداری ناسادە: ١٣٩
أ- ئاوەڵکرداری دارێژراو، ١٣٩
ب- ئاوەڵکرداری لێکدراو، ١٤٦
ج- ئاوەڵکرداری دەستەواژەیی) ١٤٨
جۆرەکانی ئاوەڵکرداری واتایی ١٥١
ئاوەڵکرداری ناوی، ١٥١
ئاوەڵکرداری ئاوەڵناوی، ١٥٢
ئاوەڵکرداری ژمارەیی، ١٥٢
ئاوەڵکرداری کرداری، ١٥٣
٥- ئاوەڵکرداری جێناوی. ١٥٣
بوونی ئاوەڵکردار بەبەشە ئاخاوتنی دی ١٥٤
کورتەیێك بە زمانی عەرەبی ١٥٥
نیشانەی نموونەکان................................... ١٦٨
سەرچاوەکان ١٧٠